IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENNYOLCADIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1938

Magy. tr. III.
1602/XLVIII.

Pallas irodalmi és nyomdai r.-t., Budapest, V., Honvéd-utca 10.
Felelős: Győry Aladár igazgató.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

Lap

Császár Elemér: Petőfi a költő és az ember 329
Elek Oszkár: Ossian támadói 234
Gálos Rezső: Kisfaludy Sándor Lizája 19
Kristóf György: Dózsa Dániel elbeszélő költészete 1, 105
Mikola Géza: Gyóni Géza költészete 239, 337
Solt Andor: Vajda János «Ildikó»-ja 130
Szabolcsi Bence: A Balassi- és Himfy-vers történetéhez 228
Turóczi-Trostler József: A nyúl éneke s a farkas panasza 217
Waldapfel József: Heltai Gáspár és a magyar Poncianus 31, 119

ADATTÁR.

A szerelem gyötrelmei. *Gálos Rezső* 372
Ányos Pál egy költeményének forrása és egy ismeretlen levele. Közli: *May István* 77
Aranka György ismeretlen levele gr. Bánffy Györgyhöz. Közli: *Jancsó Elemér* 66
Arany János két ismeretlen levele. Közli: *Kardos Albert* 55
Arany János kiadatlan levele Kolbenheyer Mórhoz. Közli: *Németh Sári* 73
Balogh Zoltán kiadatlan költeménye. Közli: *Kozocsa Sándor* 297
Adat Bartsay Ábrahám haláláról. Közli: *Gálos Rezső* 57
Berzsenyi levele Tatay Jánoshoz. Közli: *Szabó Miklós* 71
Berzsenyi-strófák Vörösmarty ifjúkori versei között. *Cser László* 182
Bethlen Miklós és Bessenyei György kéziratai a sárospataki könyvtárban. *Gulyás József* 186
Ismeretlen Csokonai-mü. Közli: *Halász Gábor* 276, 359
Egy Csokonai-vers eredeti kéziratáról. *Écsy Ö. István* 75
Csokonai-versek egybeillesztése. *Gulyás József* 405
Erdélyi János kritikái a Magyar Szépirodalmi Szemlében. *Haraszthy Gyula* 192
Erdélyi János levelei Csengery Imréhez, Kemény Zsigmond báróhoz és Gyulai Pálhoz. Közli: *U az* 393
Gyulai Pál levelei Imre Sándorhoz. Közli: *Papp Ferenc* ..45, 190, 250, 351
P. Horváth Ádám levele Szentgyörgyi Istvánhoz. (?) Közli: *Gulyás József* 402
Pálóczi Horváth Ádám verse gr. Festetich György halálakor. Közli: *Gálos Rezső* 192
Igaz Sámuel egyik verséhez. *U az* 193
Magyar írók levelei a Nemzeti Színház levéltárában. Közli: *Pukánszkyné Kádár Jolán* 157
Jókai forrásaihoz. *Pongrácz Alajos* 294

Lap

Kármán József mint versszerző. *Gulyás József* 74
Kazinczy Ferenc néhány feljegyzése. *U. az* 187
Kazinczy Klára verse? *U. az* 75
Kemény Zsigmond drámabírálói működése. Közli: *Pukánszkyné Kádár Jolán* 258
Kemény Zsigmond két levele. Közli: *Szász Károly* 273
Kisfaludy Sándor egy kiadatlan verse. *Pais Károly* 405
Kölcsey halála és hagyatéka. *Solt Andor* 375
Molnár Borbála elveszettnek hitt verses regénye. *Gálos Rezső* 76
A Pannonhalmi könyvtár ismeretlen egyházi énekeskönyvei. *Gacs Emilián* 187
Rájnis József kéziratos epigramma-gyüjteménye. Közli: *Bakos József* .. 58
Reviczky Gyula levele Arany Jánoshoz és 21, mutatóba küldött verse. Közli: *Vajthó László* 177
Szabolcska Mihály levelei Fejes Istvánhoz az új próbaénekeskönyv ügyében. Közli: *Gulyás József* 185
Mikor és hol találkozunk először a magyar irodalomban Tóth Kálmán nevével? *Csapláros István* 296
Adalék az utolsó nemesi felkelés költészetének történetéhez. Közli: *Jenei Ferenc* 68
Verseghy és a Tristram Shandy. *Gálos Rezsó* 372
Verseghy Ferenc zsengéi. Közli: *U. az* 165, 286
Id. Wesselényi Miklós ismeretlen színműve. *U. az* 58

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Benedek Marcell: A magyar irodalom története. *Keményfy János* 305
Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei. *Solt Andor* 196
Berzsenyi Dániel verseinek kiadatlan összvegei. *Szabó Dávid* 411
Böle Kornél: Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. *Horváth Cyrill* 79
Bréver Lajos: Négyesy László. *Kenyeres Imre* 197
Elek István: Csokonai versművészete. *Haraszthy Gyula* 199
Félegyházi József: Pázmány bölcselete. *Alszeghy Zsolt* 86
Gyöngyösi István összes költeményei. IV. k. *Turóczi-Trostler József* . 85
Halász Gábor: Az értelem keresése. *Zsigmond Ferenc* 302
Hesz Kálmán: Magyar irodalom német lexikonokban. *Kerekes Emil* .. 306
Horváth Konstantin: Az Egyházi Értekezések és Tudósítások története. *Gálos Rezső* 194
Kölcsey Antónia Naplója. *Császár Elemér* 413
Lovrich Gizella: A tárca a magyar irodalomban. *Berczik Árpád* 200
Magyar Bálint: A százéves Nemzeti Színház. *Solt Andor* 197
Merényi Oszkár: Berzsenyi Dániel. *Keresztury Dezső* 410
Miklósy Lajos: A modern regény. *Kenyeres Imre* 198
Németh László: Berzsenyi. *Gálos Rezső* 408
Péterfi Mária: Hoblik Márton élete és munkássága. *Solt Andor* 308
Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története. *Pukánszkyné Kádár Jolán* 83

Lap
Rejtő Mária: Ifj. Abrányi Emil az ember és az író. *Solt Andor* 308
Ruttkay Teréz Mária: Madách Aladár. *Berczik Árpád* 414
Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században 90
Sonkoly István: Péterfy Jenő mint mübíráló. *Haraszthy Gyula* 199
Sporer János: Palágyi Lajos élete és költészete. *Berczik Árpád* 199
Svéda Pál: Bethlen Farkas históriája. *Kerekes Emil* 289
Szitás Ilona: II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban. *Varga Imre*.. 309
Takács József: Ifj. Ábrányi Kornél élete és szépirodalmi munkássága. *Solt Andor* 308
Varju János: A szombatosok költészete. *Varga Imre* 309
Vas Olga: A misztika hatása kódexirodalmunkra. *Berczik Árpád*..... 416
Voinovich Géza: Arany János életrajza, 1860—1882. *Szinnyei Ferenc* 289
A Zalán futásának első kidolgozása. *Brisits Frigyes* 88
Doktori értekezések 1937-ben. 197, 306, 414
Studi e documenti italo-ungheresi, I. *Waldapfel József*..... 195

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1937. évről. *Kozocsa Sándor*
I. Általános rész. 91
II. Egyes írók. A—I. 202
III. J—P. 311
IV. R—Zs. 417

A szerkesztőhöz beküldött könyvek 104
Megjegyzés 90

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A *-gal megjelölt számok azt jelentik, hogy az illető szöveget teljes egészében közöljük.)

Lap

A' szerelem aggodása (gyötrelmei) 372
Aba király 's udvaroncai 270—272
Abrányi Kornél élete és művei 308
Ady Endre 200, 349; — magyarság szemlélete 337; — és Gyóni Géza 339, 342; — hatása Gyónira ..... 242—249
Akadémia, M. T. és Kölcsey írói hagyatéka 382—386; — tiszteletdíjai 250; — 1839-es nagyjutalom 394; — 1891-es Marczibányi-díj 257
Amade László 305; — versei .. 166
Ányos Pál levele Mészáros Ignáchoz *78; — *Batthyány Károly halála* és forrása ...*77—78
Aranka György levele Bánffy Györgyhöz ..... *66—67
Arany János 2, 4, 11, 13, 18, 49, 52, 152, 154, 200, 244, 245, 414; — élete és művei (1860—1882) 298—302; — hatása Madách Aladárra 415; — és Reviczky Gyula 177—179; — és a Tisza-család 56; — levele Kolbenheyer Mórhoz *73—74; — két levele Benkő Mihályhoz*55—56;—*Aristophanes*-fordítása 150; — német vélemények a *Toldi*ról és *Toldi estéjé*ről 73; — a *Toldi estéjé*nek német fordítása 73, 74
Arany László 414
Aristophanes vígjátékai..... 53
Árvay Gergely Ossianról ...235, 236
Assisi Szt. Ferenc 416

Babits Mihály 302, 303
Badics Ferenc..... 85
Bajza József 83, 398, 400; — mint színigazgató 157, 158
Balassi Bálint 349; — hatása Gyónira 342, 343
Balassi-versszak .....228—232
Ballagi Mór 351
Balogh István.....345, 349
Balogh Zoltán *Batthyány Lajosnénak*.....*297
Bánóczy József pályatervezete (Kazinczy-életrajz) 152
Bárótzi Sándor 307
Bartay Endre 83
Bártfay László 375, 398
Bartha Dénes 232, 233
Bartsay Ábrahám életéhez és halálához adatok 57
Batsányi János.....234, 235
Batizi András, *Házasságról való ének* 408
Bayer József 83, 130; — pályatervezete (Kazinczy-életrajz).. 152
Bebel, H., *Querimonia lupi*.... 225
Benedek Elek tárcái 201
Beniczki Péter verse a kutyáról és farkasról.....225—227
Beöthy Zsigmond..... 395
Beöthy Zsolt.....198, 253, 356
Beroaldo..... 122
Berzsenyi Dániel 245, 303; — az ember és a költő 408—411; — lírájának őszintesége 331; — mint «tájnyelvi» költő 412; — költeményeinek eredeti kézirata 411, 412; — kiadatlan levelei és versei 196, 197; — levele Tatay Jánoshoz 71, *72; — strófái Vörösmartynál 182, 183; — *Melancholia*..... 72
Bessenyei György 217, 245, 307; — arcképe 47; — kéziratai Debrecenben 47; — Sárospatakon 187
Bethlen Farkas 107; — történeti műve 306, 307
Bethlen Miklós kézlratai 186

Lap

Biró Mátyás, Dévai 307
Boccaccio 122
Bodnár Zsigmond 53
Bodó János, Szentmártoni 217; — *Tékozló fiú*jának metszete 124
Bogisich Mihály 166
Boross Elemér 244
Brace, Charles 49
Brassai Sámuel 51—54; — és Gyulai Pál 358, 359
Brisits Frigyes 182
Brutus Mihály 307
Buczy Emil 372
Budai Ezsaiás 276, 277, 279; — — Csokonai költészetéről 279; — házassága 276, 277, 285
Budapesti Divatlap 396
Budapesti Szemle tiszteletdíjai 52; — hatása a magyar műprózára 302
Budenz József 147, 148, 251, 255—257, 351
Bulwer, Maltravers 413

Cantus de lepore 219—220; — német változatai ..... 221—225
Cigányok romlása 217
Condillac 373
Cursus Conimbricensis 87
Czakó Zsigmond levele Szigligetihez *163—164; — *Chantreyek* (dráma) 163
Czobor Mihály Heliodoros-földolgozása 85
Czuczor Gergely 259

Csáktornyai Mátyás *Ajax*ának metszete 124
Császár Elemér 19, 29, 58, 68, 77, 165, 166, 185
Csató Pál 157, 396
Csengery Antal 50, 51, 140, 141, 232, 259, 273
Csiki székely krónika 66, 67; — hatása a *Zandirhám*ra 14, 17
Csokonai V. Mihály 233, 349; — szétszakított, de összeilleszthető versei 405; — versművészete 199; — ismeretlen versei *285—286, *359—360; — *B. Magyar Psyche* 276—279, *280—286, *359—371; — *Magyar bibliotheca* 364—366; — *Magyar Mu'sa* *285—286, *359—371; — *Sárközy István nevenapjára* eredeti kézirata 75, 76; — *Szeretet győzedelme* (vígjáték) .... *367—371

Lap

Dávid Ferenc 126
Deák Ferenc 89
Denis, M. 237
Déryné 158
Dessewffy József Ossianról 234
Dobsa Lajos 164; — *Attilá*ja és Vajda János *Ildikó*ja 139
Dóczy Lajos *Faust*-fordítása... 251
Dózsa Dániel pályája 1—4; — népszerűsége 2—3; — epikája 4—18; — novellái 105, 106; — regényei 106—118; — történeti regéi 5, 6; — Vörösmarty hatása 13—17; — *Zandirhám* 6—18 .....
Döbrentei Gábor 372
drámabíráló bizottság 1852-ben 259

Édes Gergely 232
Egyházi Értekezések és Tudósítások 194, 195
Eippeldauers Briefe 375
Endrődi Sándor kuruc versei .. 343
Eötvös József ... 152, 355, 386, 388
Erdélyi János 398; — polemiája Gyulai Pállal 401; — ismeretlen kritikái 192; — levelei Csengery Imréhez *394—401; — Gyulai Pálhoz *401—402; — Kemény Zsigmondhoz *401
Eriugena, Joh. Scotus 416

Faludi Ferenc versei 165—167, 182, 183
Farkas panasza 225, 226
Fáy András 398; — levele a Pesti Színház szerződtetéseiről *158, 159
Fazekas Mihály, *Ludas Matyi* 144
Fazekas Miklós, Bogáti, *Aspasiájá*nak és *Tökéletes asszonyállatok* c. széphistóriájának metszete 124
Fejes István és Szabolcska Mihály ..... 183—185
Felméri Lajos 52, 53, 257
Fénelon, *Télémaque* 413
Fessler hatása Vajda János *Ildikó*jára 134
Finály Henrik 52, 53
Fogarasi János 54
Fonseca 87
Fortunatus (verses és prózai) metszete 124
Frankenburg Adolf tárcái 200
Füst Milán 410

Gálos Rezső 305, 405, 411
Garay János 73, 274, 399

Lap

Garinus 83
Goethe, *Faust*, *Werther*, *Wilhelm Meister* 413
Greguss Ágost 137. 150; — Vajda János *Ildikó*járól 136; — *Shakespeare pályája* 258
Grimm, Hermann 330
Grün, Anastas, Arany két *Toldi*járól *73

Gyarmathy Zsigmondné 154
Gyóni Géza és Ady 339, 342; — Balassi Bálint hatása 342, 343; — a kuruc költészet hatása 342, 343; — költészete 238—249, 337—350
Gyöngyösi István *Chariclia* 85, 86
Gyulai Pál 182, 301, 302, 410; — és Erdélyi János 401, 402; — Felméri Lajosról 257; — Gyarmathy Zsigmondnéról 154; — Thewrewk *Helyes magyarság*áról 51; — levele Brassai Sámuelhez *358—359; — levelei Imre Sándorhoz *45—55, *142—157, *250—258, *351—359

Hazucha Ferenc 157; — folyamodványa dramaturgi állásért *160—161
Hebbel a *Toldi estéjé*ről 73; — *Judit*jának hatása Vajda Jánosra ..... 132—134
Heckenast Gusztáv, mint Kölcsey műveinek kiadója..... 382—391
Hegedűs Lajos *Bibor és gyász* 138; — Vajda János hatása a *Róma leányá*ra 139
Hegel 394
Heinrich Gusztáv 31
Heliodoros-*Aethiopikája*.... 85, 86
Helmeczy Mihály 411; — insurrectiós verse.....68, *70
Heltai Gáspár *Meséi*nek kiadása 354—355; — és a magyar *Poncianus* 30—44, 119—129; — kiadásainak időrendje .. 125, 126
Herbertus, Petrus 228, 229
Herczeg Ferenc tárcái..... 201
Heténi János jutalmazása 394
Heténi Károly 394
Himfy-versszak 232, 233
Hoblik Márton élete és művei 308
Homeros 235, 343
Hoór Tempis Károly..... 355
Horányi Elek 307
Horatius 235; — és Vörösmarty 182
Horvát Endre, P 195

Lap

Horváth Ádám, P., levele ismeretlenhez *402—405; — insurrectiós verse *68; — verse Festetich György halálára *192—193
Horváth János 19, 27, 228, 232, 303, 305
Horváth János (püspök) 194
Hugo, Victor, *Angelo*, *Burg Jargal*, *Han d'Island*, *Le roi s'amuse*, *Lucrèce Borgia*, *Marie Tudor*, *Marion Delorme*, *Notre dame*..... 413
humanizmus, magyar 195
Hunfalvy Pál 48, 250, 255—257, 350, 351
Hunyadi Ferenc trójai históriájának metszete 124

Igaz Sámuel egy versének forrása..... 193
Illyefalvi István *Jephtá*jának metszete 124
Imre József 46, 50, 51, 54, 55, 257, 354, 355
Imre Lajos 46, 253, 257, 355
Imre Sándor és Gyulai 45—55, 140—157, 250—258, 351—359; — bírálatai 352, 353; — akadémiai előadásai 145, 146, 253, 254; — mint akadémiai bíráló 50, 149, 251, 252, 254, 357; — cikkei a Bp. Szemlében 51, 54, 140—157, 250—255, 258, 353—358; — kolozsvári tanársága 50, 51; — *Ballagi-emlékbeszéd* 351; — *Idegen és hibás szólások* 48, 51, 53; — *Irodalmi tanulmányai* 355—357; — *Magyar néphumor* 251—253; — *Magyar nyelv tört.* 257, 258; — *Kazinczy életrajza* 152—156, 251; — *Magyar szóképzés* 250, 251, 255—258, 351—353; — *Nyelvtörténeti tanulságok* 140—142
Ipolyi Arnold, *Magyar mythologia* 133
Istvánffy Miklós 307

Jammes, Francis 226
Janus Pannonius 307
Joannes Vercellensis 81
Jókai Mór 137, 138; — természettudománya 152; — Szigligeti *Argil*járól* 262; — *Egy*

Lap

római család (Manlius Sinister) 259, 262—269, 273; — *Fránya hadnagy* forrása *294—296
Joó Tibor ... 372
Jósika Miklós 395, 398; — *Decebal* ... 413

Kardos Tibor ... 195
Kármán József ismeretlen verse *74
Károlyi György gr. ... 382, 383
katolikus énekeskönyvek (ismeretlenek) ... 187—191
Katona József 245, 249; — *Bánk bán*jának hatása Hoblikra ... 308
Kautz Gyula ... 405, 406
Kazinczy Ferenc 29, 195, 196, 372, 411; — életrajza (pályatervezetek) 152, 155, 156; — halálhíre 1789-ben 404; — írói arcképe 303; — ismeretlen följegyzései ... 187
Kazinczy Gábor ... 395, 396
Kazinczy Klára verse? ... 75
Kéky Lajos 15, 240, 244; — Gyóniról ... 342
Kemény Zsigmond 152, 337; — és Erdélyi János 401; — mint drámabíráló 258—273; — *Aba király és udvaroncai*ról *270—271; — Jókai *Manlius Sinister*éről 259,*262—269,*273; — Ötvényi *Falusi farsangj*áról *269—271; — Szász Károly *Tenger gyöngyei*ről 274; — Szigligeti *Argil*járól *260—261; — levelei Szász Károlyhoz ... *273—276
Kis Károly ... 398
Kis Miklós, M-falusi, *Siralmas panasz* ... 231
Kisfaludy Károly Ossianról 236, 237; — *Iréne* ... 132
Kisfaludy Sándor 195, 232, 233; — és Horváth Róza 19—27; — és Szegedy Róza 19—29; — a «literátor» és a «patrióta» 26—29; — «rege-ihlet»-e 26—27; — ki volt a *Napló* és a *Himfy* muzsája? 19—30; — drámái 29; — *A tihanyi echó* (ismeretlen románc) ... *406—407
Kiss József ... 306
Kiss Sámuel Ossianról ... 237
Kóbor Tamás tárcái ... 201
Kodály Zoltán ... 228, 231
Kossuth Lajos ... 337, 398
Kovács Pál tárcái ... 200

Lap

Kölcsey Ádámné levelei Szemere Pálhoz ... *382—385 *389—391
Kölcsey Antónia *Napló*ja 413, 414
Kölcsey Ferenc, 29, 73, 196, 245, 396; — élete 379; — halála 413; — haláláról levelek *375—379; — írói hagyatéka 380—393; — kéziratai és kéziratban maradt művei 391—393; — kritikáinak első fogalmazása 391; — Ossianról 236; — az *Összes művek* kiadástörténete ... 375, 381—393
Kölcsey Sámuel levele Péczely Józsefhez (ifj.) ... *379
Körmendi Ferenc ... 199
Kövári László ... 107
Kövér Lajos és Vajda János ... 137
Kresznerits Ferenc ... 58
Kúthy Lajos 395, 396; — folyamodványa dramaturgi állásért *161—163; — levele Bartay Endréhez ... *164

Lángelme ... 330, 331
László József ... 259, 262, 272
Lehr Albert ... 357
Lendvay Márton (id.) ... 158
Lessing a költői leírásról ... 334
Lévay József ... 156
líra ... 304
Lisznyay Kálmán ... 137

Macpherson ... 237
Madách Aladár élete és művei 414, 415
Madách Imre ... 152, 249, 414
magyar irodalom a német lexikonban ... 307
magyar irodalom története 305, 306
magyar regény, új ... 198
Márai Sándor ... 199
Margit-legenda forrása ... 79—83
Marot és Béza zsoltárai ... 228—229
Márton József ... 217
Menyegzői vers (RMKT. VI.) ... 408
Merényi Oszkár .. 196, 197, 408—412
Mészáros Ignác és Ányos Pál 77, 78; — *Tsallóközi ódák* ... 165
Mikes Kelemen ... 307
Mikszáth Kálmán tárcái ... 201
misztika kódexirodalmunkban .. 416
Molnár Borbála verses regénye 76, 77
Móricz Zsigmond ... 198
Munkácsy János 157; — levele a Pesti Színház bérbevétele ügyében ... *157—160
Müchler, Karl ... 193

Lap

Nagy Elek ... 396
Nagy Ignác tárcái ... 200
Nagy Sándor, Dési ... 372
Négyesy László életrajza ... 197, 198
nemesi fölkelésről (utolsó) szóló versek ... *68—71
Németh László ... 303
Nemzeti Almanach-társaság elnöke és tagjai ... 398
Nemzeti Színház története 83, 84, 157—164, 197; — viszonyai 1839—1840-ben 395, 397, 398

Nyelvemléktár V. jegyű bírálata ... 146—150
Nyirő Gyula Gyóniról ... 338
Nyugat ... 302
Nyul éneke ... 217—227

Obernyik Károly 376, 383, 387, 390; — levelei Szemere Pálhoz ... *389—391
Orczy Lőrinc ... 217
Orpheus ... 402, 404
Orsós Ferenc Gyóniról ... 338
Ossian hazánkban ... 234—237
Ovidius 235; — magyar átdolgozások ... 166, 167

Őszinteség a lírában ... 331
Öttevényi, *Falusi farsang* 269—272

Pais Károly föltevése Kisfaludy S. múzsájáról ... 19—30
Palágyi Lajos életrajza ... 199, 200
Pap Endre 381, 398; — szerelme Kölcsey Antónia iránt 413; — balladái ... 397
Pásztor Árpád ... 130, 138
Paulay Ede ... 84
Pázmány Péter bölcselete ... 86—88
Péczely József (ifj) levele Kölcsey Sámuelhez ... *379
Perlaky Judit ... 410
Péterfy Jenő mint kritikus ... 199
Petőfi Sándor 49, 73, 196, 244, 247, 274, 275, 303, 305, 337, 349, 354; — a költő és az ember 329—336; — lírája 331—336; — tájképei 334, 335; — Júlia-dalok 335—336; — *A kutyák és a farkasok* 227; — *September végén* ... 336
Physiologus ... 225
Pintér Jenő ... 76, 305
Podmaniczky Frigyes mint intendáns ... 84

Lap

Poncianus ismeretlen magyar kiadásai 127—129; — magyar szövege ... 31—44, 119—129
Proust ... 303
Pulszky Ferenc ... 252

Rájnis József elmélete az epigrammról 60; — Ossianról 234; — kiadatlan epigrammái ... *58—65
Rákóczi Ferenc, II., a magyar irodalomban ... 309, 310
Rákosi Jenő Adyról ... 339
Rákosi Viktor tárcái ... 201
Ranzanus ... 82, 83
Ráskai Gáspár *Vitéz Franciskó*jának metszete ... 124
Ráskai Lea ... 81
református énekeskönyv (új) 183—185
regény, újabb ... 303
Remellay Gusztáv ... 137
Reviczky Gyula levele Aranyhoz *177—179; — verseinek változatai ... *180—182
Riedl Frigyes 303; — bírálata a *Nyelvtört. szótár*ról ... 253
Rosenblüt l. Sneperer ...
Rumy Károly ... 194

Sachs, Hans, *Der hasen klag* 221—225; — *Die wolfts klag* ... 223—225
Salamon és Markalf ... 217
Salamon Ferenc ... 137
Sárközy István ... 408
Sárosi Gyula ... 137
Sásdi Sándor ... 198
Schodelné ... 158, 395, 398
Schöpflin Aladár 303; — *A magyar irodalom története* ... 90
Simontsits János ... 83
Simonyi Zsigmond 254, 353; — *Tüzetes magyar nyelvtan*ának bírálata ... 357
Sneperer, Hans, *Clag vom Wolf* 225
Sterne, *Tristram Shandy* 372; — hatása a magyar irodalomra ... 373—375
Surányi Miklós ... 198, 304

Szabó Dávid, Baróti ... 409
Szabó Dezső ... 198
Szabó Károly ... 51—53, 133, 134
Szabó Mihály ... 232
Szabolcska Mihály levelei Fejes Istvánhoz ... *183—185
Szalay László ... 386, 388
Szarvas Gábor 48, 49, 53, 54, 142, 353

Lap

Szász Károly (püspök) 48, 49, 141, 150—155, 251, 352, 356, 357; — és Kemény Zsigmond 273—276; — *Gyöngyszemek* 275; — *Tenger gyöngyei*.... 274
Széchenyi Ferenc gr. 404
Széchenyi István 337; — fiatal korában 303, 304; — megtiszteltetése 1841-ben..... 398
Székely Sándor, Aranyosrákosi. 13
Szekfü Gyula 307
Szemere Bertalan 394
Szemere Pál 413; — hozzá írt levelek *376—391; — levelei Kölcsey Ádámnéhoz *385—388, *390; — levele Péczely Józsefhez *379
Szent Ágoston 329
Szentgyörgyi István és P. Horváth Ádám .....402—405
Szentpéteri Zsigmond 272
Szigligeti Ede 159, 259; — mint igazgató 83; — *Aba király és udvaroncai*ról *271; — Jókai *Manlius Sinister*éről *269, *273; — *Argil és Tündér Ilonája* 260—262
Szilády Áron 123, 124, 153, 155, 245—247, 252, 352
Szilágyi Dezső Imre Sándorról 356
Szily Kálmán (id.) 52, 53
Szinnyei József (id.) 76
szombatosok és költészetük ... 309

Takáts József, Péteri 76, 195
tárca a magyar irodalomban 200, 201
Tatay János és Berzsenyi ...71, 72
Teleki László..... 249
Temesvári Pelbárt 416
Tersánszky J. Jenő, *Legenda a nyulpaprikásról* 226
Thaly Kálmán kuruc versei.... 343
Thewrewk Emil, P., *Helyes magyarság* .....49—51
Thienemann Tivadar..... 83
Thierry, Amadé hatása Vajda János *Ildikó*jára..... 133
Thuróczi János krónikája..... 307
Titus és Giseppus..... 122
Toldi históriája 217

Lap

Toldy Ferenc 54, 358, 359, 375, 381, 398, 411
Toletus..... 87
Tóth Béla tárcái..... 201
Tóth Kálmán első verse 296
Turóczi-Trostler József 228

Vachott Sándor 395, 396
Vahot Imre 259, 274, 396, 397; — és Vajda János 137; — Ötvényi *Falusi farsang*járól .*272
Vajda János 200, 349; — filozófiája 152; — szerelme 134, 135; — *Ildikó* ..... 130—139
Vajda Péter ..... 396—398
Valder, Jorg ..... 78—82
Vargha Gyula 356, 357
Védák 416
Veres Gáspár, Szegedi, széphistóriájának címképe 124
Vergilius 235, 343
Verseghy Ferenc élete és munkássága 194, 195; — ismeretlen versei és dolgozatai 194, 195; — legrégibb versei 165—168, *168—177, *286—293; — *Kolomposi Szarvas Gergely* 374; — *Parnassus hegyén*... 166, 233; — *Sándi Gábor élete* ..... *373—374
Voinovich Géza..... 298—302
Volf György ... 142, 147-149, 353
Vörösmarty Mihály 49, 73, 274, 303, 400; — lírájának őszintesége 331; — és Berzsenyi 182, 183; — hatása Dózsára 13, 15—17; — *Marót bán* jutalmazása 394, 396; — *Zalán futás*ának első kidolgozása ..... 88—90

Wallaszky Pál 307
Warga János (filozofus) 394
Wesselényi Miklós (id.) *Hipparchus és Hyppias* (dráma) ... 58
Wesselényi Miklós (ifj.) ... 380, 413

Zrinyi a költő 337
Zschorn 85

DÓZSA DÁNIEL ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZETE.

(Első közlemény.)

Dózsa Dániel irodalmi munkásságának ismertetése irodalomtörténetírásunk régi tartozása.

Dózsa Dániel a XIX. sz. közepén (1821—1889) élt. Pályája, három nagy történelmi korszak között oszlik meg. Mint ifjú egyike az erdélyi márciusi ifjúságnak, férfi korának első, küzdelmes szakasza a Bach korszak alatt teljesedik ki, második, nyugalmasabb része a kiegyezés utáni években jut tisztes befejezéshez. Mind a három korszakban derék, hasznos és tekintélyes munkása közéletünknek. Iskolái végeztével előbb kir. táblai irnok Marosvásárhelyt, azután ú. n. kiskövet az erdélyi országgyűlésen, majd Marosszék táblabírája és főjegyzője; a szabadságharc alatt közigazgatási törvényszéki elnök, belügyminiszteriumi titkár; az abszolutizmus korában Marosszék választott alkirálybírája (alispánja) és országgyűlési képviselője; 1866—68-ban a kiegyezési országgyűlésen ismét Marosvásárhely egyik képviselője, 1868-tól a marosvásárhelyi kir. tábla, 1872-től kezdve pedig a m. kir. Kúria bírája. Hivatali állásaival egyidőben mint hirlapíró, szerkesztő, politikus, jogtudományi író és mint költő is munkása, harcosa volt szellemi életünknek. Mint hirlapíró, de kivált mint szerkesztő, már a szabadságharc előtt és alatt is, főleg azonban az abszolutizmus korában és a kiegyezés éveiben elévülhetetlen érdemeket szerzett. E nemű tevékenysége és az általa szerkesztett Kolozsvári Közlöny ugyanazt a vezető irányt és súlyt jelentette Erdélyben, mint a Kemény Zsigmondé és a Pesti Naplóé Pesten. Amint Kemény és lapja a Deák Ferenc, úgy képviselte és terjesztette Dózsa és lapja a — Deákkal különben szoros baráti és politikai kapcsolatot fenntartó — gróf Mikó Imre eszméit és politikáját.[1] Korán, már a negyvenes években megindult költői tevékenysége szintén termékeny. Írt lírai költeményeket — ezekből mintegy másfélszázat összegyüjtve külön kötetben is közre bocsátott, de ugyanannyi maradt kiadatlan, illetőleg összegyüjtetlen; aztán írt egy nagy eposzt, több

[1] L. Ürmössy Lajos: *Erdély irányadó lapja.* 1907. 109. l.

novellát, négy eredeti regényt. Számos kisebb irodalomtörténeti cikk és egy regényfordítás (franciából) tartozik hozzá szorosan vett irodalmi munkásságához.

E mozgalmas, derék és alkotásokban sem szegény s épezért érdemes közéleti és irodalmi pályának összefoglaló ismertetését a mai napig egyedül Szinnyei írói lexikona adja. A Dózsa életében megjelent alkalmi cikkek és az elhúnytakor megjelent nekrológok még anyira sem részletezők, mint Szinnyei lexikona. Csak rövid jellemrajzot adnak, s ami bennünket elsősorban érdekelne, hirlapírói és költői működéséről is csak futólag szólnak.

Különösen a hirlapíró és szerkesztő Dózsa emlékének mostoha a sorsa. E tekintetben még a neve is majdnem ismeretlen, úgy elfelejtettük. Jellemző pl., hogy Ferenczy József monográfiájában[1] csakugyan hasztalan keressük nevét. Hirlapirodalmunk későbbi ismertetői — Jakab Elek, Ürmössy Sándor és mások — legalább utalnak Dózsa e nemű munkásságára s rámutatnak érdemeire.[2] Sokkal többet a költő Dózsáról sem tudunk ugyan, de legalább mint név nem ismeretlen, az idevágó irodalomtörténeti tanulmányok és kézikönyvek feljegyezték — nyilván nem benső, érdemi okból, hanem mint különösséget — és tudunk róla Arany közvetítésével. Arany ugyanis ismertető bírálatot kezdett írni Dózsa eposzáról. Cikke ugyan töredék, de az eposz különösen hangzó címe: *Zandirhám*, a különös tárgy: székelyek sorsa, és szerzőjének neve: Dózsa Dániel mégis innen, Arany ismertetéséből örökösödött bele a szakirodalomba. Különben talán még mint nevet is fel kellene fedezni. Mert az is jellemző, hogy részletezőbb ismertetés vagy bírálat Dózsa költői műveiről sem jelent meg, sem megjelenésük idején, sem később. Pár sornál hosszabb kritikát csupán a Nefelejts (1860. 81. l.) hozott *Boronkay Margit* c. regényéről[3] és a Szépirodalmi Közlöny a *Zandirhám*ról. (1858. 927. l.)

Az egykorú irodalmi kritika e vigasztalan és — igaza van Arany Jánosnak — épen nem serkentő szűkszavúsága annál csodálatosabb, mert Dózsa Dániel kortársai előtt ismert, kedvelt és népszerű író volt. Ezt Dózsa maga is megörökítette két költeményében is. Egyik a *Kaláka alatt* c. életképe, amelyben szeretettel szemlélve és hallgatva a daloló kalákás székely népet, biztatja őket a dalra, mondván:

[1] Ferenczy József; *A magyar hirlapirodalom története 1780—1867-ig.* 1887.

[2] Kristóf György: *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus alatt.* Erd. Irod. Szemle. 1929. 31. l.

[3] Ezekhez a kritikai megjegyzésekhez egyedül Arany ismertetése járul még, de ez is — köztudomású — töredék és csak a Dózsa halála évében (1889) jelent meg először a *Hátrahagyott prózai dolgozatok* között.

.....daloltam
Én is egykor boldogabb napokban...
Sőt a dalt, melyet most énekeltek,
Én irtam volt, mikor még szerettem.

Betegségem költészete c. önarcképszerű költeményében pedig így emlékezik:

Hallottam sok dalt a nép ajkain,
Melyet én irtam s tettem át kobzomra.

Ezek szerint dalait, melyeket a tudós kritika nem méltatott, a nép énekelte már az ötvenes években. Igazolja ezt Zilahy Imre is a Hazánk és Külföldben.[1] Két dalát *(Székely nóta, A legény búcsúja)* Kriza is érdemesnek tartotta felvenni a *Vadrózsák*ba. Sőt Dózsa egyik-másik költeménye utóbb is ismeretes és népszerű maradt. Így pl. gyermekkori személyes emlékezésből tudom, hogy a *Székely nóta* c. költeményének első két versszaka:

Székely vagyok, szabad bércek
Lakója,
Kapum alatt foly a Nyárád
Folyója.
Vigan foly, ha menten hagyják,
De ha vizét elgátolják:
Kicsap akkor rétre, kertre,
Szántóra.

Olyan, mint a Nyárád vize,
A vérem,
Senki se álljon utamba,
Kikérem!
Egyenes az én járásom,
A becsület útitársom,
Ej de nagy, ha felzavarnák,
A mérgem.....

A *József császár Gagyban* című elbeszélő költeménye valóban el volt terjedve az erdélyi magyarság körében, az iskolai olvasókönyvekbe is belekerült. Végül említsük fel, hogy *Sujt az átok* c. népdallá vált költeménye az ötvenes évektől mai napig is hat, országszerte ismerik és dalolják.

E kétségtelen népszerűség, sőt maradandónak mondható hatás ellenére is Dózsa 1859 körül, előbb *Zandirhám*jának, utóbb versei első kötetének a kiadása után, abbahagyja a verses költészetet. Lírai alkotókedve ellankad, verseinek második, kötetét nem adja ki, pedig anyaga ennek is már készen volt, csak össze kellett volna állítania. Azonban Dózsa, nyilván költészetének az irodalmi kritika részéről történt hideg fogadtatása miatt, teljesen a regényirásra adta magát. Öt év alatt négy eredeti regényt írt. Ezeket is szívesen olvasták, sőt egyiket, a *Kornizs Ilona* címűt, mely néhány év multán második kiadásban is megjelent, még a mult század utolsó évtizedében is ott lehetett látni a vidéki nemes családok olvasmányai között. Mindhiába. A szépprózaíró Dózsa Dániel sem részesült megfelelő fogadtatásban, érdemleges irodalmi kritikában. Sőt bár regényeit, eposzát a későbbi összefoglaló művek egy-két mon-

[1] Hazánk és Külföld. (1866. 402. l.)

dattal föl is említik,[1] az egykorú irodalmi kritika szótalanságát lényegében véve későbbi irodalomtörténetírásunk sem pótolta.

Ezt a régi, már Arany Jánostól megfogalmazott tartozást akarom legalább részlegesen leróni, ismertetve Dózsa elbeszélő költészetét.

I. Dózsa verses epikája.

Dózsa verses epikájának főterméke a *Zandirhám* c. eposz, az ő meghatározása szerint «székel hősköltemény a IX. századból». Szinte egyetlen alkotása is ez a verses elbeszélés terén — a többi számban és terjedelemben is jelentéktelen. Amelyiknek pedig van irodalomtörténeti jelentősége, annak tárgya nem eredeti, hanem átdolgozás, egyszerű újraköltés. Ilyen t. i. *Tündér Ilona* c. költői elbeszélése.

Dózsa az Árgirus-mesét Kővári biztatására dolgozta át, költötte újra. Nem a Gyergyai-féle szöveget használta, hanem a Piskolti Istvánnak jóval későbbi, 1785-ben Debrecenben megjelent átdolgozását. A históriát Piskolti négy, Dózsa hét részre osztva beszéli el. Feltűnő különbség az, hogy a Dózsa szövege jóval rövidebb, mint vezérfonala, mivel Dózsa sok lényegtelen versszakot, bőbeszédű részt egyszerűen mellőzött. Nála a mese elszélesedés, kitérők nélkül élénk frisseséggel halad tovább a cél felé a nélkül, hogy az elbeszélés nyugalmas menetében nagyobb zökkenő vagy szakadék fordulna elő. Hazafi patosza, a korviszonyoktól felvert bús lírai hangulata azonban egy helyt mégis (VI. r. 3—6. vsz.) áttöri az epikai nyugalmat s a vonatkozó versszakokban nem Árgirus királyfiról, hanem a Világos után bujdosó hazafiakról van szó. Mind stílusát, mind a tartalmat barokk díszítés helyett a népköltészet elemei ékesítik. Követett példányképének, Petőfi *János vitéz*ének, hatása jól felismerszik. Átdolgozása sikerült: irodalmi értékű formába öntötte a ponyván annyira népszerű széphistóriát.[2]

Verses kötetében mindössze is alig akad tíz darab, amelyik inkább epika, mint líra. Ilyen többek között az *Azt mondják*, *Közelebb*, *Az ártatlan Fánnika* románcok. Legértékesebb az első; egy dalnoknak és a kastély asszonyának tragikus végű szerelmét mondja el. A kastély asszonyát szerelme sírba viszi, sírjához éjjelente őrülten jár el a dalnok. Tizenkét rövid sorban el tud mondani sejtelmes balladai drámaisággal egy egészen romantikus tragédiát. Balladaszerű költemények: *Az anya s kis leánya* és a *Bukás*. Az első a férj hűtlensége miatt

[1] Sebestyén Gyula: *A honfoglalás mondái*. II. 467 l. Kéky Lajos: *A magyar verses elbeszélő költészet*. Irodalomtörténet, 1912. 227. l. Császár Elemér: *A magyar regény története* 220. l.

[2] V. ö. ismertetésemet az EPhK. 1936. 186—198. l.

gyermekével együtt koporsóba szállt hitves története. Új elem benne a kis leánygyermek önkéntelen és öntudatlan vágya, hogy anyja vigye magával. Kár, hogy a tárgyilag és szerkezetileg érdekes költemény kissé laposan végződik. *A gazda és szolgája* népies társadalmi, *József császár Gagyban* c. pedig történeti verses adoma: a gagyiak különös kiváltságának — kinek nincsen lova, járjon gyalog — a története. Az örökös forspont miatt sokat szenvedő Gagy község (Udvarhely megyében) nótáriusa kérte e gráciát a falu számára József császártól; az a kérést nem értette, de teljesítette. Visszatérőben aztán magának a császárnak is — nem lévén lova — gyalog kellett Gagyból körútját folytatnia. *Apor vajda* kisebb történeti elbeszélés. Ottó, a trónkövetelő, a koronával együtt álruhában mint dalnok az erdélyi vajda udvarába megy. Szerelmet gerjeszt maga iránt a vajda leányában, megkéri, meg is kapja. Már lakodalomra készül a vajda és egész udvara — ekkor Ottó felfedi, hogy ő a király. Apor vajda azonban Ottót bitorlónak nevezi s a következő törvényes és hazafias határozatot mondja ki és hajtja végre:

Leányomat örömest adtam neked,
Amidőn névtelen dalnok valál,
De te szíveddel pártra kacsintván
Csalatkozál.

Az igaz székely háza javáért
El nem árulja a hont s a királyt,
Fogoly vagy Ottó s én haza küldöm
A koronát.

A székely hazafiság és törvénytisztelet e tirádás példája minden bizonnyal megkapta és gyönyörködtette az egykorú közönséget. Idevágó költeményei között azonban költőileg a legértékesebb és legsikerültebb a *Szegény juhász*.

Ily kevésszámú és rövid terjedelmű epikai mű előzi meg a *Zandirhámot*, a 12 «költemény»-ből, illetőleg 63 énekből álló terjedelmes «székel» hőskölteményt.

A székelyek őstörténetével Dózsa már kora ifjúságától kezdve foglalkozott. A maroknyi népnek családja is, maga is büszkén vallotta magát tagjául — hiszen ama híres székelynek, Dózsa Györgynek, egyenes vérbeli leszármazottja volt;[1] multja iránt kezdettől fogva egész életén át a történetíró és jogtudós kielégítetlen kíváncsiságával érdeklődött. De a székelyek őstörténete költői érdeklődését is állandóan vonzotta, képzeletét foglalkoztatta. Bizonysága ennek *Feketevitéz* és *Fényt ne üzzetek* c. líraisággal telt két prózában írt történeti regéje 1843-ból.[2] Ebben a két zavaros elbeszélésben már

[1] L. a családfát Márki Sándor *Dózsa György* c. művében.
[2] Megjelent mindkettő a Kővári szerkesztette *Beszélytár*ban, 1843.

ott van a későbbi székely eposz majd mindenik szereplője név szerint is, mint Zandirhám, Jolán, Norich, Opor stb. és ott Barna vitéz is, csakhogy most még Feketevitéz (így!) a neve. És megtaláljuk e két történeti regében eposza cselekvényét és költői eszméjét is. Amaz az Attila hún népéből a Hargita mindkét oldalán visszamaradt székelység története, utolsó nagy élet-halál harca a százfelől rátörő s végpusztulást hozó ellenséges népekkel, emez: a Feketevitézzel és népével, azaz Árpáddal és a magyarokkal, egyesült székelység birtokba veszi ősi örökségét, Attila országát.

Mikor Dózsa a szabadságharc leverése után bujdosni kényszerült s anyai rokonánál, a Szabolcs megyében birtokos és korábban alispán, Jármy Imre baksai házánál talált szíves menedéket, a régi témát újra elővette, s új formába öntve, hősköltemányben dolgozta föl — helyes érzékkel: a tárgy valóban verses formába kívánkozik. Vajon már ekkor teljesen befejezte-e eposzát, abban a formában, ahogy évek múltán kiadta, nem tudjuk.[1]

Dózsa hősköltemányének tárgya a székelység őstörténetének egyik szakasza. A székely nép a szájhagyomány szerint Attila hún népének egyedül fennmaradt ivadéka; külön, önálló életet élt, rokontalanul és önmagára utalva a hún birodalom összeomlásától a magyarok második bejöveteléig, Árpád honfoglalásáig. Epikai szempontból — helyesen jegyezte meg már Arany János[2] — szerencsés gondolat volt Dózsa részéről az elbeszélés korául a IX. sz. második felét, a székely önállóság utolsó éveit választani, midőn a magyarok előre kilátásba helyezett dicsőséges megjelenése az egész eposz folyamán lélekemelő hatást gyakorol — annál inkább, mert a székelység őstörténetének csupán ez a befejező, lezáró mozzanata ismeretes a történelemből is, a hagyományból is.

A *Zandirhám* a székely nép külön történetének utolsó nagy jelenetét beszéli el, de úgy, hogy ez a székelység külön történetét bezáró jelenet egyúttal szükségképeni előjátéka a magyarok honfoglalásának.

Boudhám halála után ősi szokás szerint Zandirhámot, a titkos isteni akarattól kijelentett hőst a székelyek vértre emelve, főrabonbánjuknak ismerik el. Magor, a jövendőt látó ősz rabon az oltár lángján hattyút áldozva, csengő hangon hirdeti a jóslatot:

[1] Valószínű, hogy később is javított rajta. A *Zandirhám* egyik helyén ugyanis (247. l.) a Maros innenső partját a székelyföldtől számítja, hol «e hősköltemény iratott». Az bizonyos, hogy a *Tündér Ilonát* a *Zandirhám* után, legfőllebb ezzel egyidőben, ezzel párhuzamosan írta, s így az nem előzmény, nem előgyakorlat a nagyobb lélekzetű verses epikához, a *Zandirhám*hoz, amely így proles sine maioribus keletkezett. Ez viszont a tárgy, a székelyek őstörténetének szeretete mellett bizonyítéka annak is, hogy Dózsa verselő kedve, költői alkotókészsége és ereje épen nem mindennapi.

[2] I. m. 306. l.

Nagy időket fogsz érni, rabonbán!
Nagy öröm éri rabonbánságod.
Részt fogsz venni döntő harcban,
Mely a hunoknak ősi hazáját
S ősi hatalmát visszaadandja.

Másnap ősi szokás szerint az új főrabonbán feleséget választ, Jolánt, az elhúnyt főrabonbán udvarában nevelkedett ismeretlen származású leányt. Jolán már régóta szereti Zandirhámot, reménytelenül, s csak unszolásra jelent meg a nőválasztáson, mert a főrabonbán ősi szokásként csak ősi családok vagy fejedelmek leányai közül választhat. És Zandirhám mégis őt választja. Legott tiltakozik is ellene az ősz Tiborc, a szokás nevében. Zandirhám nem enged. Már-már párviadalra kerül a dolog — ekkor azonban Magor, a jövendőmondó rabon, felfedi a titkot, hogy Jolán fejedelmi vér, a görög császár húgának és Micetasnak leánya. S valóban a besenyő kánnak, Poselnek küldöttei jelennek meg s Jolán kiadását kérik, mivel Boudhám az ő kánjuk udvarából rabolta volt el, s most a görög császár visszakövetteli. «Nincs joga a kánnak a harcra — szól ekkor Magor mennydörgő hangon — én vagyok a Jolán atyja, Micetas.» A nép elbámulva tekint az ősz papra, apa és leánya összeölelkeznek...

A megindulás érdekes, az elbeszélés egy nemzet, a székely nép örömünnepével kezdődik: új fejedelmet avatnak, ki nagy hős s kit mindenki szeret. Boldog a nép, mert az isteni hatalom épen azt jelölte trónra, kit maga is óhajtott. És boldog az új főrabonbán is, mert látja népe szeretetét s a fejedelmi trónon teheti nejévé régi szerelmét. És boldog, mert a végzet mint uralkodónak is méltó történeti feladatot és örömöt ígért és jósolt: történeti nagy időt, döntő csatát, mely a hunok őshazáját és hatalmát visszaállítandja. Mi lesz az a megjósolt öröm, kivel s hogy vív majd döntő csatát, hogyan támad föl a hún világ dicsősége? Az olvasó kíváncsisága fel van keltve, érdeklődéssel várja a fejleményeket.

Kitör a harc, a besenyő Posel megtámadja a székelyeket. Öldöklő ütközetek, véres párviadalok sorozata indul meg. Részt vesz ezekben a Posel táborában, a székelyek ellen Barna vitéz is. Győz a csapat, amelyiket ő vezet, s a párharcokban is legyőzhetetlen. Olyan hevesen vívtak a vitézek, hogy gyakran maga Hadúr is figyelemre riadt s kikönyökölt egy szép vérszint játszó felhő-élre —

És mosolyogva tekinte a harcra,
Vért szerető szeme telve gyönyörrel.

Igy gyönyörködött Hadúr Barna vitéz és Zandirhám párbajában is, melyben Zandirhám győz, de maga siet legyőzött ellene sebeit bekötözni. A két nép küzdelme megújultan folyik tovább, mig a besenyők fejedelmüket s csatát vesztve, önként békét kérnek és nyernek a székelyektől. E csaták alatt a hamarosan felgyógyult Barna vitéz Zandirhám udvarában és a székelyek között van, megszereti őket, felismeri bennük a hún testvért, a rokon népet s harcol is velük együtt és érettük. Egyszer azonban a titokzatos hős hirtelen-váratlan eltünik. Pedig nagy szükség volna rá. Bár a béke záradéka halált

mond a békeszegőre, előbb a besenyőkkel szövetséges Gelu vlakkjai, majd maguk a besenyők is rátámadnak a székelyekre, új fejedelmüknek, Norichnak, Posel fiának vezetése alatt. Csatlakozik hozzájuk Mén Marot serege, Glád kán népe és a Zalán küldötte bolgárok. Nemcsak a székelyek kiirtására törnek, céljuk nagyobb: a hún faj megsemmisítése. Megkezdődik a nagy összecsapás. Zandirhám előbb ügyes portyázásokkal és rajtaütésekkel apasztja a sokfelől támadó ellenséget, majd megindul a döntő ütközet, mely előtt Zandirhám buzdító beszédet mond:

Senki se hátráljon a csatákon,
Nincsen e népnek egyéb menedéke:
Élet a földön, sír a kebelében....

A Maros, az Olt, a Küküllő völgye, az egész Székelyföld egyetlen csatatér. Dühös oroszlánként harcol sokáig minden egyes székely, annál inkább a főemberek, köztük legkitünőbben Zandirhám. Mindhiába. A maroknyi székely a tengernyi ellenségtől kifárasztva, megsebezve, megapasztva immár sem diadalban nem reménykedhetik, sem békére nem számíthat, segítsége csak a nagy Isten lehet. És ekkor megjelenik, de most már népével együtt, Barna vitéz, ki nem más, mint Árpád, a honfoglaló. Attila erős ivadékai, a székely és magyar, kétszázezer vad hős egymásra találva, mint a Nemere viharja, söpri el és semmisíti meg az ellent.

A jóslat betelt. Feltámad a hunok ősi hazája és hatalma: kezdetét veszi a magyar honfoglalás.

Ebben a kapcsolatban és ezzel a felfogással a *Zandirhám* nagy nemzeti érdeket, sőt világtörténelmi jelentőséget nyer. Tárgya önmagában is valóban eposzi tárgy; epopoeiába illő és ahhoz méltó esemény: harc, párviadalokkal és ütközetekkel; egy hatalmas, véres, az eposz világához mérten döntő csata fejezi be.

A csaták és párharcok elbeszélésében sok elem nem Dózsa képzeletében fogant, hanem a korábbi eposzokban előforduló céhbeli vagyon és örökség. De a harcok és csaták elbeszélése sehol sem halvány vagy fárasztó. Dózsának van ereje lüktető szenvedéllyel, ösztönös hévvel bemutatni az elszánt küzdelmeket. Érzik, hogy a szerző egész lélekkel alakítja és formálja mondanivalóit: ezért tudja elevenen, változatosan és frisseséggel elbeszélni a folyton megújuló harcokat.

Színesek és érdekesek az epizódok is. Epizódjainak mind száma, mind terjedelme nagy. Vannak azonban rövidebbek is, így mindjárt az elbeszélés kezdetén. Jolán és Magor — a gyermek és apa, kik azonban még most ezt nem tudják — találkoznak éjfél után Boudhám ravatalánál. Jolán galambot tesz nevelőatyja, Boudhám koporsójára. A galamb szárnyán gyűrű van s erről ismeri fel a ravatalhoz lépő Magor, hogy Jolán az ő leánya. Epizód ugyan, de mivel Jolán származása indítja meg a székelyek és besenyők életre-halálra szóló harcát, belekapcsolódik a főcselekvénybe. Benne van a szertelen romantika

számos eleme: kísértetszerű halottlátogatás éjfél után, gyűrű, mely származást fed fel s egymáshoz vezeti a rég elszakadt, bár egymás közelében élő, de egymást nem ismerő apát és gyermekét stb. — de költőiségük, érdekességük a romantika síkján tagadhatatlan.

Kerek, de lazán beillesztett epizód Adorján álma és története. A megsebesült Adorján lázálmában az égből földre szállni látja szerelmesét, az elesett vitéz, Hálom leányát. A leány, Ivola, hívja magához fel az égbe. Az álom valóra válik. Ivola megtudja atyja halálát s bánatában szíve megszakad. A kedvesét veszítő Adorján elkeseredett bosszúért lihegve harcra hívja Barna vitézt, Ivola atyjának gyilkosát. A párviadalban azonban Adorján elesik, s lelke fölszáll, amint álmodta, Ivola után az égbe.

A többi kisebb epizód közül legmozgalmasabb Izorának, Hám leányának története. Vazul, a vlakkok fejedelme, elragadja Izorát, ki egykor őt mint kérőt elutasította. A fogoly nőt nemcsak Vazul, hanem apja is bírni óhajtja. Az erőszakosan sátrába törő Vazult azonban Izora leszúrja s aztán hirtelen magára öltve a halott fegyverzetét, elmenekül. Utolérik ugyan, de vitézül harcol, mindaddig, míg szerelmese, Mikow meg nem érkezik kiszabadítására.

Mindannyinál terjedelmesebb, szinte már szétfeszíti az eposz keretét Zelemir története, a Rapsonné epizód.

Zelemir szereti Irmát, Rapsonné leányát, a leány is szereti őt, az özvegy anya is szívesen látja házánál — mikor azonban lánya kezét megkéri, egyszerre

> Halvány lőn és könnye megáradt:
> «Nem birhatjátok soha egymást,
> Átka a sorsnak sújt le reátok!»

Miért? A titok megfejtését a púpos Zoa adja: Rapsonné leányát már korábban eladta egy tündérnek — szeretőül. Most szenved bűnének súlya alatt, leánya meghervad, érik a sír számára, de a csábító tündér nem enged jogából, s a vendég fut Rapsonné házától. Zelemir nem akarja hinni e szörnyűséget. Erre Zoa bűbájos füvet ad neki; ha rézüstbe kifőzve a századiknak halálra küldött ellenség koponyájából megissza, meggyőződhetik szavai igazságáról. Zelemir most egymásután küldi másvilágra a besenyők legvitézebbjeit. Századiknak épen Poselt, a besenyő fejedelmet ejti el.[1] E nagyszerű diadalnak mindenki örvend a székely táborban, csak Zelemir bús és néma. Zandirhám hasztalan biztatja dalra és örömre. Amit Zelemir felel, ez tiszta líra — de az eposz legszebb sorai közül való:

[1] Sebestyén Gyula: *A magyar honfoglalás mondáiban* (II. k. 470. l.) azt írja — nyilván tollhibából — hogy Posel kánt Adorján ejti el, holott Adorján akkor már rég halott.

Hárfámat széttörtem egy szirton.
Tudod-e, hogyha a rózsa lehervad
S a bokrok zöld lombja avar lesz:
Elnémul a madár a csalitban?
Oh Zandirhám! fáj az erősen,
Hogy most kelle kihalni dalomnak,
Amidön a te neved napfényén
Újra virul kikeletje honomnak...
Örvendezzetek nélkülem oh hős!
Én elhagytam utát az örömnek,
Sirhalmak, tövisek közt járok...
Hagyjatok örjült gyötrelmemnek!
Látod a sast, mily bágyadtan megy
Szárnya alatt egy nyilvesszővel?
Le se tekint a futó nyulakra:
Haza siet meghalni sebével.
Hagyjatok örjült gyötrelmeimnek,
Az öröm, vigság fájna a szivemnek.

Es megy, hogy a titkot megtudja, mert a kétség rémesebb a valóságnál. Bujdosása közben a Johod patakjánál Rapsonné vára körül feltalálja a boszorkányt, kitől Zoa a Rapsonné történetét hallotta. Zelemir kényszerítésére a banya — Zoa anyja, Rapson első felesége, kit a férj, mert szörnyet, Zoát szülte, elűzött — elénekli timbora mellett Irma történetét úgy, ahogy az már a nép ajakán szájról-szájra jár. Erre Zelemir éjnek idején a Rapsonné vára alá megy. Egyszer csak látja, hogy kinyílik egy ablak, s azon Irma kibontott hajjal kilépve egy sziklára, énekelni kezdi a maga szerelmi kínját. De csakhamar megjelenik a tündér árnyalakja, Irmára borul, csókolni kezdi. Erre Zelemir eszeveszett átkozódás között rohan fel a sziklára. A holdkoros Irma felébred s ijedtében egyensúlyt veszítve holtan zuhan alá a mélységbe, maga után rántva Zelemirt is. Így egyesülnek a szomorú halálban.

Zandirhám hallván Zelemirnek bús esetét a vitéz dalnokot s kedvesét bús énekek között ünnepélyesen eltemette a szikla alá, melyet a nép ma is Zelemir tornyának nevez.

Amint látható, e terjedelmes epizód egyúttal Zoának és anyjának a történetét is magában foglalja. Szóval epizód van az epizódban, mégpedig nem is egy, illetőleg kettő, a Zoaé és anyjáé, hanem egy harmadik is: Gozanga kecses nejének tragikus vitézkedése Zelemir ellen.

A százig menő sorozatban Zelemir már tiz besenyőt juttatott halálra. Ekkor a besenyő bátorság megtorpan. Gyalázat! — kiáltja az egyik besenyő fővezérnek, Gozangának, neje, ki előbb férjét, majd más vitézeket hasztalan biztat harcra. Erre a hőslelkü nő elrohan, titkon magára ölti Posel kán kisebbik fiának fegyverzetét s felveszi az egyenetlen harcot a besenyő vitézséget kigúnyoló Zelemirrel. Már haldoklott, mikor szertehullott páncélja alól duzzadó melle, s felrántott sisakja alól angyali arca tünt elő.

E nagyterjedelmű epizódot Dózsa nem egyfolytában, hanem a főcselekvénybe belefűzve meg-megszakítva beszéli el. Rapsonné története, Irma és Zelemir tragédiája, búvó patakként el-eltűnik, hogy újra előtörve a harcok hevében pihentető gyö-

nyörűségbe ringassa az olvasót. Mert maga a történet, a nép ajkáról véve[1], már önmagában is érdekes, és Dózsa költői felfogásával és költői dikciójával még érdekesebbé teszi. Már Arany János megjegyezte, hogy a Dózsa «epizódjai között a legkitünőbb a Rapsonné leánya, mely régi mondán alapul».[2] Bizonyos, hogy ez epizód, a Zelemir személye által akár eltűnik, akár előtűnik, mindig a főtörténetből szakad ki, illetőleg oda tér vissza. Nem henye epizód, mely felesleges teherként nehezedik rá a főtörténetre, hanem élénkítő: az eposzt színesebbé teszi, a cselekvényt változatosságával gazdagítja.

Kevésbbé válik javára az eposznak a nagyszámú lírai betoldás, melyeknek tárgya igen változatos. Elmélkedik pl. a női bájról (8. l.), az ifjúság elmulásáról (34. l.), általában a mulandóságról (87. l.), aztán a háborúról (62. l.), a szerelemről (195. l.), az őrültségről (200. l.) az álomról (201 l.), a tehetségek különféle voltáról (255 l.), a természetről (293. l.). Többször dicsőíti külön is a székelyföldet (155—6.), a Hargitát (160. l.). Általában egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy legalább egy-két sorban ne emlékezzék meg a színtér, Erdély, főleg a székelyföld természeti szépségéről, mondai meg történeti nevezetességeiről. Azután dicsőíti a székely népet (165. l.) és a székely szabadságot (290 l.). Ezek közül a lírai részek közül nem egyet maga Dózsa is különállónak, az eposzhoz hozzá nem tartozónak tekint s ezt elválasztó jellel a nyomtatásban is föltüntette. E lírai részek a tárgyszerűséget zavarják, az epikai tárgyilagosságot megtörik, nem a multról szólnak, hanem sokszor a jelennek adnak tanácsot. Ilyen pl. a következő rész is, amely minden bizonnyal a vérbefojtott Makk-féle mozgalomra céloz:

> Megtört nép ne kisértse az Istent,
> Csönd s nyugalom kell most népünknek,
> Nem a csaták nép irtó bárdja,
> Mig sebeinket begyógyítjuk,
> S újra születnek, akik leölettek.
> (Kilencedik költ. IV. 232. l.)

Ki ne ismerné föl ebben a Bach-korszakra utaló subiectivitást, még akkor is, ha a szerző nem szedette volna ritkított betűkkel? Valószínűleg az idéztem s a többi számos ehhez hasonlatos helyre gondolva jegyezte meg már az egykorú s Arany Jánost kivéve maig egyetlen (Turul álnevű) ismertetője a műnek, hogy hangja lírai, nemzeti kesergő érzés sír vissza a multba. Ezen az alapon s mivel a *Zandirhám*nak hangja sem nem komoly, sem nem víg,[3] úgy vélekedik, hogy műfaja is új: regényes eposz.

[1] L. Kővári László: *Erdély régiségei*. 178. l.
[2] I. m. 309. l.
[3] Szépirodalmi Közlöny, i. h.

Bizonyos is, hogy a *Zandirhám*ban a romantika tobzódik. Van benne gyermekcsere, egymástól elszakadt családtagok egymásra találása valami emlékeztető jel alapján, ruha-, illetőleg szerep-, sőt nem-csere (Zandirhám Barna-vitéz alakjában, Gozánga neje Posel kisebbik fiának vértezetében), testileg rút és ügyetlen alak, ki azonban jártas a titkok világában, tiltott, vagy meg nem engedett szerelem, holdkóros lelkek, csodálatos női hűségek és hűtlenségek telve epedéssel, szenvedéllyel, elbujdosás a világ elől, éjjeli, kísértetszerű jelenetek stb. Mindez gyakran, ami a romantika jól ismert sajátsága, erős érzéki aláfestéssel. Fokozza az eposz romantikus hatását, hogy egész világa — eseményei, világképe, életábrázolása, hősei, hőseinek jelleme — rendszertelen összekeverése a népvándorlás, a középkori lovagvilág és a legmodernebb mai szellemnek. (Pl. a háborúról elmélkedve megállapítja, hogy mi emberekül a halál szolgái vagyunk, «orvosokat fizetünk egyeseknek az életéért s harccal s törvénnyel ezreket leölünk kinok között».) Általában véve, mintha nem Attila húnjainak visszamaradt utódjai meg a népvándorlás népei között járnánk, hanem a lovagkor váraiban, csataterein, emberei között. Elég utalnom a költemény elején elbeszélt és leírt fejedelemnőválasztásra. Ahogy az lefolyik, ahogy ott Zandirhám a hölgyek között nagy galanteriával incselkedik és bókol, egészen valamelyik lovagvár estélyébe illik.

Romantikus a *Zandirhám* jellemzésben is. Milyennek rajzolja hősét a romantikus író? A romantikus hős a pillanat, az adott helyzet embere. Következetesség híján mindig a tényleges helyzet feszítő ereje irányítja. De ilyenkor aztán valóban hős, hős életre-halálra úgy, hogy — Arany szavaival élve — cselekedetein még a csecsszopó is elálmélkodhatik. Ott van pl. Barna vitéz: jelleme, szerepe csupa titokzatosság, ellenmondás és hősiesség. Ki és kicsoda ez idegen vitéz, senki sem tudja. Miért és hogy kerül a besenyők táborába? Ha ellenséges szándékú kémlelődés a célja, hogy történhetik meg, hogy a besenyők között és azok javára a legnagyobb hőstetteket viszi végbe és akarata ellenére átkerülve a székelyekhez, ott is legott hasonló szerepet tölt be, hasonló titokzatos glória veszi körül? Zandirhám is majd apró családi ügyekkel, majd nagyszabású országos eseményekkel és tervekkel foglalatoskodik, ahogy a pillanat magával hozza. Ennek a hatása alatt teszi meg a többek közt, hogy minden előzmény és cél nélkül álruhát ölt, a Barna vitézét, s elmegy egyedül az ellenséges besenyő táborba. De azért ő is, a *Zandirhám* többi embere is, bármennyire is csillog külsejükön a romantikus költői felfogás és alakítás fénye, olyanok, mint a hadimúzeumokban őrzött páncélöltözetek: megragadják a figyelmet, de belül üresek.

Még fokozottabb mértékben áll ez az egész műre nézve: nincs történeti alapja, hiányzik az epikai hitele. Dózsa a már akkor kétségbevont hitelességű, azóta meg kétségtelen hamisításnak bizonyult *Csiki krónika* alapján szerkesztette meg eposzát. A *Csiki krónikát*, mint a székely őstörténet hiteles forrását, a történetíró komoly elmélyedésével tanulmányozta és kritika nélkül, szőröstől-bőröstől felhasználta. Még az esetlenül archaizáló hamis helyesírást is átvette. Nem Sándort (a hamisítvány a Sándor-család történetével kapcsolatos) ír, hanem *Zandourt*, főhősének s így művének is így lett az egyszerű Sándor kán vagy chán helyett *Zandirhám* a címe. A *Zandirhám* főcselekvénye is a *Csiki krónika* szerkesztőjének a találmánya — sem a történeti följegyzésekben, sem a néphagyományban nincs gyökere. Ami hamisítás nélkül való, aminek van «epikus hitele», az a Rapsonné története, illetőleg a Zelemir és Irma epizód, melyről már említettük, hogy élő monda. (Egyes mondai elemeket — pl. az Attiláról való énekben — és történeti hagyományokat elbeszélésének sok részletébe később is belevon.) Lelkiismeretessége azonban, amelyet már Arany is dícséretre méltónak talált, téves úton és lidércfény után indult. Így azután az Arany elismeréséből, mellyel a *Zandirhám* eposzi hitelét illette, ma csak annyi áll, hogy Dózsa igyekezett mondanivalóit hagyományos nevekhez, személyekhez és helyekhez fűzni, s általában a topographia biztossága egyike főgondjainak.[1]

Rendszertelen a mitológiája is. Hadúr, a vérarcú hadisten, a székelyek főistene, kinek külön temploma van; de istenként szerepel a nap és a hold is, szintén külön-külön templommal. De különösebb ható szerepe egyiknek sincs, gyakran nem egyebek, mint puszta nevek. Szerepel még Ármány és a Nemere vihara. (Jolánnak van homályos keresztény emlékezése és tudata kis gyermekkorából.) Mitológiájának forrásai: Aranyosrákosi Székely S., Vörösmarty, az élő néphit és babona s a maga képzelete. Dózsa azonban meg sem kísérli, hogy egységben rajzolja meg a székely nép vallásos világképét. Megelégszik a hivatalos szertartások részletező leírásával, s azok sokszor merő hamisítások (mint pl. a hírhedt kókuszdiópohár) vagy képzeleti kitalálások (pl. a Hadúr kútja, a nőválasztás stb.) s fantasztikum a rabonbánok tornyának a leírása is. Jellemző, hogy a székelyek főpapja, ki a halott főrabonbánt eltemeti, az újat felavatja s ősi szokás szerint uralkodásához jóslatot mond, illetőleg kinyilatkoztatja Isten akaratát: idegen! És idegen vérű és származású Jolán is, ki viszont Hadúr nevében főrabonbánt jelöl ki a székelyek számára. Ilyen fontos nemzeti feladatokat

[1] Arany János i. m. 309. l.

idegen s még hozzá nem ismert származású személyekre ruházni: ellenkezik a valószínűséggel és a költői logikával.

Amennyire alaptalan a *Zandirhám* eposzi hitele és zavaros mitológiája, annyira különös a verselése is. Ez a hexameternek tetrameterré rövidített alakja ama különös és téves elvek alapján, amelyeket Dózsa eposzának *Versezetem rendszere* c. második előszavában magyaráz. (Az elsőben eposza történeti alapját, eposzi hitelét igazolja, ismertetve a székely társadalmi és hadi rendszert főkép a *Csiki krónika* alapján.) Verselméletének megvilágítására elegendő egyetlen megállapításának fölemlítése. Dózsa szerint a Káka tövén költ a ruca kezdetű népdalnak lejtése ez:

Káka tövén | költ a ruca | , jó földben te | rem a buza
Hát a hü le | ány hol terem | , én azt a tájt | nem ismerem.

Vagyis a szótagok időmértékét ötlet, szeszély szerint veszi majd hosszúnak, majd rövidnek, s ugyanabba a sorba minden aggodalom nélkül kever emelkedő és ereszkedő ütemeket. A hexameter négy ütemét is minden szabály és következetesség nélkül alkalmazza. Verssorai általában kilenc, ritkábban tíz szótagúak, de van nyolc és tizenegy tagú sor is. Okoskodását zenei «észleletekkel» is támogatja s így jut el a maga alkotta versformához, de különös: azt mondja, hogy tapasztalása szerint «a magyar hallóérzék és gondolattömöttség leginkább a négyütemes verssorokkal barátkozik» — mégis nagyon gyakran háromütemes sorokat ír. Kuszált logikai és zavaros metrikai és ritmikai érzékkel kifejtett elméletének s így a magaalkotta sajátos versformának is van egy helyes alapelve: a magyar ritmus ízeinek, az ütemeknek, egyenlő hosszúsága, azonos időbeli, zenei tartalma. Csakhogy Dózsa a görög-római verslábat azonosítja a magyar vers ütemével! Arra gondosan ügyel, hogy minden gondolat befejeződjék a sor végén: minden egy vagy két sor végére pontot tehetni. Nála a verssor ritmikai terjedelme és vége egyúttal — az ő kifejezése szerint — az eszme terjedelmét és végét jelenti, a gondolat nem nyúlik át a következő sorba. Ez az oka annak, hogy *Zandirhám* versformája — bár sorai rímtelenek[1] — alkalmas lüktető érzelmek avagy tömör gondolatok kifejezésére,[2] de nem egy hatvannál több énekből álló epikum előadására. Egyrészt a rövid lüktető

[1] Hatással használja azonban a refrént néhányszor, amikor valamelyik dalnok éneket mond.

[2] Az eposz sorai, noha következetes ritmusvezetés nincs bennük, tagadhatatlanul igen gyakran dallamosak, helyenként szinte zeneiek. Ezt bizonyára erősen érezhető ereszkedő lejtésüknek és a sűrűn szereplő daktilusoknak köszönni. *Szerk.*

forma, másrészt a szerző egyéniségének újra meg újra kiáradó subiectivitása következtében a *Zandirhám* valóságos lírai epossá válik.

Előadása tömör, lendületes, elejétől végig költői. Stílusának főforrása itt is, mint lírájában, a népnyelv — annál jobban kirínak belőle a nem épen ritkán előforduló mesterkélt, fellengző kifejezések (kéjmámor, szívtusakodva, szellemerő, csatahíres, zefirzengzetű báj — mind hatodik költ. VIII. é.). Másik forrása, illetőleg példája Dózsa dikciójának a klasszikus eposzok stílusa. Ez főképen a gyakran alkalmazott ú. n. homerosi hasonlataiban mutatkozik. Hasonlatai szemléletesek, bár néha túloznak. Mert a Dózsa nyelvének harmadik forrása a patosz, amelynek eredménye bizonyos lírai melegség, nagyvonalúság, sőt maiestas is. Költőiségre, emelkedettségre törekedvén, patosza gyakran édeskésen gáláns marad vagy a régi udvarló líra nagy mondásaiba téved. (Pl. Jolán szép szeme elcsábítja Hadúrt is.) Patetikus nyelvét tekintve Dózsa Vörösmarty-tanítvány, Vörösmarty követője. «Motívumaiban, az ódai és elegikus hang váltakozásában, ellentétezéseiben, leírásaiban és reflexióiban igen élénken mutatja Vörösmarty hatását» — állapítja meg már Kéky Lajos.[1]

Könnyű volna párhuzamos helyek felsorolásával részletesen kimutatni Vörösmarty nagy hatását a *Zandirhám*ra. Ámde a tárgyi átvételek, a tartalmi párhuzamok filológiai leltározásánál és felsorolásánál fontosabbnak tetszik a hatások eredetére, forrására rámutatni. Már pedig e forrás nem a *Zalán futásá*nak a szövege és tartalma, hanem az a hangulat, mely Vörösmartyból a *Zalán futását* formába kényszerítette, életre parancsolta. Mint egykor Vörösmarty, fájdalmas melankóliával látva a nemzet sűrű fellegekkel borított szomorú, tehetetlen jelenét, vigaszért, megnyugvásért képzeletével felverte a multat, «az elfeledett régi dicsőséget» s «merész ajakát hadi dalnak eresztvén», elzengte «párducos Árpád s hadrontó népe hatalmát», úgy érezte át és fogta fel Dózsa is a székelység jelen sorsát s mondott dalt az elfeledett dicső ősökről, Zandirhámról és a hős székelységről. Amit Dózsa Erdély és a székelység jelenéből átélt és tapasztalt, csupa fájdalmas sivárság: sikerrel biztató, de tragikus bukással végződő hosszú, szívós küzdelem a reformokért, a rendiség eltörléséért, az unióért, előbb csak a szellem fegyvereivel az irodalomban és a közéletben, tömérdek véráldozattal is később a harctereken. És a tragikus bukás nyomában immár évek óta, állandóan sorvasztotta Erdélyt és a székelységet az osztrák önkényuralom bosszúállása, megtorló igazgatása. E szomorú jelenben csak a multon, az ősi dicsőség

[1] A *magyar verses elbeszélő költészet a XIX. sz. második felében.* Irodalomtörténet. 1912. évf. 227. l.

képein nyugodhatik meg a szenvedő honfibánat. Vígasztalásul és megnyugvásul zeng hát költőnk is hárfáján a késő kornak soha nem hallott dalokat az ősi leventékről és hős fejedelmekről. Innen a rokon, majd elegikus, majd ódai hangulat és ezek váltakozása. Innen a teremtő hangulat azonossága, mind a jelennel, mind a multtal szemben. A mintát, a mestert Dózsa Vörösmartyban látta meg, őt utánozta, az ő nyomdokán alkotta meg eposzát — csattanó bizonyítéka ennek a két eposz lírai előhangjának rokonsága. És ha a teremtő hangulat, ha az alkotó lélek álláspontja ugyanaz, természetes, hogy a minta, a példa hatása lépten-nyomon mutatkozik a költemény szövegén is, tartalmi elemeiben is.

Egy tekintetben azonban lényegesen különbözik Dózsa álláspontja és hangulata Vörösmartyétól: míg Vörösmarty a bevezető sorokon kívül alig utal a jelenre, még kevésbbé a nemzet jövőjére — ezt a nem egészen politikamentes eszmélkedést egészen az olvasóra bízván — addig a *Zandirhám* számos helye nem egyéb, mint világos, közvetlen utalás a sivár jelenre; nem egyéb, mint rendületlen hite és dacos hirdetése a szebb jövőnek. Ezáltal az eposz, mint e korszakbeli novelláink és regényeink egy része — nem is szólva líránkról — allegorikus jellemet nyer: igazi értelme mellett van egy másik is, sorok közötti, burkolt. Ez: a dicső multból a szomorú jelenbe átnyúlva a jobb jövőnek — értsd azt az osztrák abszolutizmus bukásának — hitével biztatja és buzdítja a nemzetet, a székely népet. A *Zalán futása* időszerű volt, de csak közvetve szólt a jelennek, a jövőt alig érintve, a *Zandirhám* azonban a multról énekelve, a jelennek és a jelenről, sőt a jövőről is szól, hirdeti a székelység sorsának nem messze elkövetkező jobbrafordulását, az ismét fényes jövendőt. Komoly hangú s kivált őstörténeti tárgyú eposzaink között a *Zandirhám* a leglíraibb és a legközvetlenebbül kapcsolódik a jelenhez és lelkesedéssel, el nem fogyó hittel hirdeti a jobb jövőt — ezáltal külön helyet foglal el eposz-irodalmunkban.

Külön hely illeti meg, mint székely eposzt is. Minden, ami az eposzban történik, a Székelyföldön történik és a székely népnek a történetéhez tartozik, a székely népléleknek a megjelenítése. Még a stílusán is észrevehető olykor a székely íz: csak Erdélyben és csak a székely nyelvjárásban ismeretes tájszavak és sajátos kifejezések élénkítik és teszik érdekessé a *Zandirhám* egyébként tiszta irodalmiságú költői nyelvét. Ilyen székely eposz megírása nyilván tudatos célkitűzése volt Dózsának. Világosan látta, hogy Árpád és a honfoglaló hősök vitézsége és dicsősége nem a krónikákból vagy a történetírók műveiből, hanem a *Zalán futásá*nak nagyszerű hexametereiből elevenedett meg s vált a nemzeti érzés, öntudat és közlélek ható elemévé. Vörösmarty előtt a régi dicsők és a régi dicsőség

felett «a bús feledékenység alakjai lebegtek», noha krónikáink viszonylag elég bőven emlékeznek rájuk. (Egyik krónikánk — Anonymus — egészen Árpád és a honfoglalás krónikása!) És mégis Vörösmarty riadó képzeletének és ragyogó nyelvgéniuszának kellett jönnie, hogy Árpád és népe a krónikák lapjaiból mint élő valóság kilépjenek és nemzeti erőként hassanak. Ezzel szemben jól tudta Dózsa azt is, hogy a székelység őstörténete, régi dicsősége még az ő korában is sokkal ismeretlenebb, mint Vörösmarty előtt a magyarságé. Ismeretlenebb, mert hisz krónikáink épen a székelyek történetében szerfölött szűkszavúak. Csak a nemrégiben előkerült *Csiki krónika* kivétel. Ennek az akkor előkerült krónikának a nyomán fel lehet támasztani a székely ősi dicsőséget, el lehet beszélni a székelyek őstörténetét. Ezt megkívánja, de meg is érdemli a székely hírnév és becsület, ezzel tartozik a magyar költészet a székely népnek. Aranyosrákosi Székely a feladatot meg is érintette, de épen csak érintette; maga Dózsa is tett ez irányban kísérletet már, ismertetett két történelmi novellájával, de az ő rajongó szeretete a székely nép és föld iránt és költői becsvágya többre tört: arra vágyott, hogy mint Vörösmarty a honfoglaló magyarokat, úgy elevenítse meg és vezesse elő ő is a honfoglalás székelyeit, a székelyek őstörténetét, elfeledett, nem ismert dicsőségét. Önmaga így számol be önmagáról:

Köztetek élt egykor képzelmem,
Ősi leventék, hős fejedelmek!
Annyi dicsőt mond harcaitokról
Rólatok és hős táboritokról.
S én elfojtsam-é azt a nagy érzést,
Mely nevetekre szivem gyulasztja,
És ne zengjek a késő kornak
Nem hallott dalokat hárfámon?!

Székely hát ez az eposz minden ízében: színtere, meséje és hősei, eredete és célzata egyaránt — és mégsem vált azzá, aminek szerzője szánta, a székely őstörténet és a székely dicsőség életrekeltőjévé. Ennek főként két oka van. Az egyik az a fájdalmas, kiábrándító tudat, hogy a *Zandirhám* cselekvényének még annyi történelmi alapja, epikai hitele sincs, mint a *Zalán*nak — hiszen forrása, a *Csiki krónika* ügyetlen tákolmánynak, célzatos hamisításnak bizonyult. Másik oka az, hogy magának Dózsának magyar érzése, lelkesedése, tárgyszeretete és költői törekvése épen oly tiszteletreméltó ugyan, mint Vörösmartyé, de tehetsége, alkotó ereje és művészete messze marad Vörösmarty teremtő géniusza mögött, s csak mosolygunk a különködő Szemere Miklós furcsa véleményén, hogy a *Zandirhám* «szinte árnyba borítja a Zalán futását».[4]

Erre a dicsőségre szerzője sem vágyott, ő csak párdarabját akarta megírni a *Zalán futásá*nak. Bizonyára azt is érezte,

[4] Szemere Miklós levele Szabó Dávidnak. IK. 1934. 381. l.

hogy nem ért célt. Viszont legyünk hozzá mi is méltányosak s ismerjük el azt a kettős érdemét, hogy egyfelől költői feladatát ritka lelkesedéssel és nagy szeretettel teljesítette s megoldásába belevitte minden erejét, másfelől műve, a *Zandirhám*, mint a magyar őstörténetet feldolgozó eposz áthidalja a *Zalán futása* és *Buda halála* közét. Vörösmartytól Aranyig e tekintetben Dózsa jelenti az irodalmi folytonosságot. Eposzának pusztán ez a szerepe és jelentősége is emlékezetre méltó.

KRISTÓF GYÖRGY

KISFALUDY SÁNDOR LIZÁJA.

Liza-ciklusnak nevezte e sorok írója Kisfaludy Sándor költői alkotásainak első, az 1809-iki nemesi fölkelés előtt írt csoportját,[1] mindazt, ami országos hírét-nevét, dicsőségét megszerezte, és ami költészetéből jórészt ma is él. Mert valamennyi ekkor született műve egyazon érzés művészi érzékítése, egyazon ihlet megnyilatkozása volt. Ezt a vélekedést magáévá tette s az egész ciklust egységes alapihlet fokozatos kifejtésének mondja Horváth János is[2]; hogy az ihletkör középpontja Szegedy Róza volt, az régibb viták lezajlása után Császár Elemér könyve óta[3] nem volt kétséges. Egy mostanában megjelent doktori értekezés szerzője, Pais Károly[4], aki szorgos kutatásokkal néhány meglepő, új eredményre jutott, másképen látja a régi problémának már régóta nem kérdéses megoldását. Új föltevése miatt dolgozatának ismertetése helyett szükségesebbnek mutatkozik, hogy magát a problémát vizsgáljuk meg újból.

A *Napló és franczia fogságom* Kisfaludynak első olyan alkotása, amelyben szerelme Szegedy Róza iránt megszólalt. E Heinrich Gusztávtól is dícsért írás nyomtatott szövegét (Angyal kiadását) Pais összehasonlította a kézirattal és érdekes fölfedezést tett: megállapította, hogy a kéziratban kihagyások, vakarások és javítások vannak. Pl. valaki — Kisfaludy Sándor — utólag, más tintával és nagyobb betűkkel egy kivakart név helyébe azt írta, hogy: *Szegedy* Róza. Itt a kivakart név fontos volt. Pais föltevését, hogy az (Zalabéri) *Horváth* Róza neve volt, a kézirat megvizsgálása után valószínűnek tartom. Evvel és a további helyesbítésekkel új, érdekes részletek tárulnak fel. Kiderül, hogy Horváth Rózához költőnket sokkal melegebb emlékek fűzték, mint azt a *Két szerető szívnek történetében* maga előadja.[5] Az ismert gógánfai jelenetből tudjuk (1796 farsangján történt — március 6-án költőnk már Traisskirchenben van), hogy Szegedy Róza kikosarazta költőnket.

[1] Kisfaludy Sándor *Hátrahagyott munkái.* (Hh. M.) 1931. 24. l.
[2] *Kisfaludy Sándor.* Budapest, 1936. 37—38. l.
[3] *Kisfaludy Sándor.* 1910.
[4] *A két Kisfaludy Sándor.* Cegléd, 1937.
[5] *Minden munkái* (MM). Angyal D. kiadása, 1892. VI. 541. l.

«Hogy ki ne tanúllyák szívem keserves állapottyát — írja Kisfaludy — jó kedvet kelle színlelnem; és dühösségemben szilaj vidámságra fakadtam. Alkonyi Czenczivel *(Horváth Rózával)* játszottam, és dobáltam, mint a' lapdát. Én, ki a' tánczot soha se kedvellém, muzsika nélkül is szinte az eldűlésig táncoltam véle. Szemébe mondám néki: ‚Legyen Feleségem.' A' gyermek valóságnak vévén szilaj játékomat, Annyához igazított. ‚Bizony remekje vagy, Öcsém, a' mulatságnak' mondá az öreg Jegenyey (?) és poczokja szinte megpattana a nevetésben.»

A már házaséletben írt ez a részlet természetesen szépíti szerepét Szegedy Róza előtt és (Pais eredményeit ösmerve, azt is elmondhatjuk) torzítja a történteket. A kis, ekkor 14 éves Horváth Róza temperamentuma mélyebb emlékében maradt, mint e sorokból gondolnók. Szegedy Róza viselkedésétől megbántva, Milanó felé vívő útjában a kisleányt «nem tudja kiverni fejéből», ez a «szerelmes gondolat gyakran belécsapott szívébe és sebes nyomát hagyta benne — sokszor eped ezen leánykáért»; Skublics Imrét is megkéri, hogy leveleiben «Horváth Roziról megemlékezzék.» Annál megbízhatóbb Paisnak ez a fölfedezése, mert az idézett részletek a kézirat első 44 lapjáról valók s erről az első csoportról (Camparáig) azt tartja a tudomány, hogy Kisfaludy valószínűleg elküldte barátjának.[1] Hiteles a további két részlet is, de még mindig az útból való. Az egyik szerint Felicianóban[2] «Zalabért és a' *három* oda való Gratiákat» látja Aurorával felkelni;[3] a másikban a sorsot arra kéri, hogy Skublitsot és Horváth Rózit láthassa ismét — «ah dobogj, dobogj szegény szívem! — édesen fájsz úgy-e?...»

A rövidke élmény kétségtelenül elevenebben hatott költőnkre, mint eddig tudtuk, s ennek kikutatása új részlettel gazdagította Kisfaludy Sándor életének ismeretét. A szerzőnek e fölfedezésére épített következtetései azonban már nagyon merészek és megokolatlanul túlzottak. Kereken kimondja, hogy a «Liza-ciklus» munkáit, bár «valóban egyfajta ihletből születtek» — a *Ket szerető szívnek történetét* kivéve — «*semmiképpen sem lehet Lizához = Szegedy Rózához kapcsolni*», fogantatásukban «*Szegedy Rózának jóformán semminémü szerepe nincs*», sőt utóbb, hogy «a Napló és francia fogságom, a Himfy Szerelmei meg az első regék fogantatása *Zalabéri Horváth Rózi iránt érzett szerelméhez kapcsolódik.*»[4] Ez a határozott és merész kijelentés ellenkezik minden megelőző véleménnyel és álláspontal; igazát ezért kell megvizsgálnunk a Pais kutatásai óta már

[1] A kéziratban a camparai levél végén ott áll: «Eddig küldetett el Maylandból!»

[2] MM. VII. 308. l., a köv. idézet 323. l.

[3] Pais kikutatta, hogy Zalabéri Horváth Józsefnek *három* leánya volt, Rózi, a legkisebbik, 1781. május 21. szül. és 1800. márc. 9-én Almásy Jánoshoz ment férjhez.

[4] Id. m. 4., 16. és 30. l.

hiteles szövegű *Napló* alapján, de meg kell szólaltatnunk ennek ikertestvérét[1], magát a *Kesergő szerelmet* is.

Kisfaludy Sándort, mikor március első napjaiban Bécsből a helyőrségi ezredhez indult, a fentiek szerint három szerelem emléke kísérte útjában,

1) Medina Máriáé, «a' kinek karjai között *a' legbujább*,[2] de leggyönyörűbb szerelemnek ölében egy ideig boldognak vélém magamat.»[3] Bécsben töltött három esztendeje csupa öröme életének: kivált «Bétsben egyedül te, én felejthetetlen Medinám!»[4] Ez a heves érzéki mámor, amely elutazása előtt, utolsó találkozásukkor[5] még egyszer föllángolt, sokáig emlékében maradt.[6] Hiszen forró véréről maga is panaszkodik Skublicsnak: «Ha néked is úgy kellene küszködnöd indulataiddal, mint nekem, hidd el, nehezebb volna azokat zaboláznod.» De büszke volt rá, hogy «önnön erőm által ragadtam ki magamat kedves Syrenemnek karjaiból.» Volt idő, mikor Medina-emlékeit is meg akarta örökíteni,[7] de bizonyos, hogy ennek a szerelmének semmi köze a *K. Sz.* keletkezéséhez, mint ahogyan nincsen utóbb a klagenfurti grófnénak sem, pedig e viszonya idejében már javában irogatta Himfy-strófáit.

2) Zalabéri Horváth Rózi képe — az imént átélt jeleneteknek egészen közvetlen, friss emlékével — útjában még jó darabig kísérte, egyszer még Milanón túl is föléled benne. Az idézett helyeken kívül még két érdekes részlet szól róla — ha ugyan, elfogadva Pais föltevését, a bennük szereplő *Rózi*-nevet Horváth Rózira magyarázzuk.

«Tsak Rózi szerez gyakran nyughatatlanságot. Ő és te hibáztok szívemnek és vagytok tárgyai forró kivánatimnak. Imre! Iparkodjál barátodnak meghódítani ezt a' természetemmel meg egyező leányt; az én ismeretségem még igen új véle — Ujabb, mint sem hogy valamit kezdhetnék. Szívem teli vagyon véle. — Őtet látom, hallom, érzem mindenben, mindenütt, mindenkor; annyira meg vagyok általa bájolva.»

Bécsújhely, március 8.

«Képzelő-erőm Rozit mind azon kellemekkel, mellyek tulajdoni, ma elejbém rajzolván, szívem ezerféle szerelmes érzeményekre olvadott; — 's akár miként kénszerítem is magamat, ki nem tudám őt vetni fejemből. —

[1] Hh. M. 26. l. és Győri Szemle, 1930. 84. l.
[2] Csak a kéziratban.
[3] M. M. VII. 350. l.
[4] A kéziratban. Id. Pais k. 19. l.
[5] Császár id. m. 52. l.
[6] «A' ki nékem egy időben annyi boldog órát szerzett, olly isteni gyönyörüséget varázsolt... a' ki engem egy korig a' földön üdvezített... emlékezete édes maradand minden időben.» Magasztalásában még blaszfémiára is vetemedik ápr. 22-iki (Welsch-Michel) levele végén: «Te vagy áldott az asszonyok között, Mária Medina!» *(Kézirat)*
[7] Hh. M. 11. l., M. M. VI. 353. l. és *Franczia fogságom* c. kézirata. (N. Múzeum, 626. Oct. Hung.)

Ez a leány egészen bírja szívemet. Segedelmet Barátom! *Nem hijába ójtom én magamat mindég e' három zalabéri gráciától; — veszedelmes Paphos ez egy jó ízlésü Pásztorlegénynek. — O be irigylendő leszen sorsa azon szerencsés Faunnak*, a' kinek e' kis Pasithea részül jütand.»

Bruck, március 15.

Utolsó melegebb ömledezése, s ezt már említettük, Judenburgból, március 20-ról való; utoljára Fontanában, július 19-én említi, hogy Horváth Róziért dobog szíve, de közben nem esik róla szó és Franciaországban eszébe sem jut már. — Mindebből nyilvánvaló, hogy Paisnak igaza van: a *Napló és franczia fogságom*ban két Rózi szerepel, s az egyikről eddig ebben a vonatkozásban nem tudtunk. De nem mutat rá, hogy ez az emlék csak a közvetlen benyomások melegében, mindjárt az első hetekben eleven s a távolsággal együtt halványodik. Kisfaludy ekkor is tudja, hogy az ismeretség még igen új. Házasságról sohasem beszél és csak irígyli a *faun*t, akinek ez a kis Pasithea részül jut majd. Draguignanban pedig, mikor az első Himfy-strófák születnek, már csak Szegedy Rózáról van szó és a badacsonyi szüretről....

3) A badacsonyi szüret édes emlékezete után nagy meglepetés volt költőnkre, hogy Szegedy Róza őt hidegen fogadta, «úgy, hogy ... a' néhány hónap előtti szívességet az előtte legbecsesebb leányszívben egészen kihaltnak, vagy talán helyzete által kitiltottnak gyanítá.» Okát abban kereste, kogy a testőrségtől elcsapták, de része lehetett benne a Medináról szóló híreknek is. «... És eltökéllé magában: elveszni a' világ' zavarjában, a véres harczokban.»[1] Ez az önéletrajzi rész kései ugyan, de ebben a fogalmazásában bizonyosan igaz; a *Két szerető szív története* is elmondja (s ez már Szegedy Rózának nem másíthatja meg a Szegedy Rózával történteket) hogy Gógánfán a leány nemcsak megvetéssel kikosarazta szerelmi vallomását,[2] hanem másnap reggel el is utazott, «szerencsét kivánván» költőnknek.[3] A gőgös leány lenéző, hideg bánásmódja tehát valóban sebet ütött szívén, s Itáliába ez a hármas emlék kísérte el: a Medinával átélt forró viszony emléke, a temperamentumos gyermekleányért, Horváth Róziért való epedés és a Szegedy Róza viselkedésének önérzetét is bántó tudata. Az első kettő, láttuk, minél messzebb távozik, egyre gyengébb lesz; az utóbbi, ismételt vallomása szerint harcba távozásának oka, egyre elevenebb.

Szegedy Rózáról egy percre sem feledkezik meg, s róla mind jobban erősödő érzelemmel, jóval többször van szó, mint a másik kettőről. A fent előadott előzményeket igazolja, hogy elsőül arra kéreti, *ne nehezteljen rá*, sőt szánakozzék rajta.[4] Camparából

[1] M. M. VII. 397—398. l. — Majdnem szószerint ismétli M. M. VI. 387—388. l.

[2] M. M. VI. 449. — [3] U. o. VI. 540. l. — [4] M. M. VII. 241. l.

az osztrák-olasz határról már utána küld egy sóhajtást: bár csak vele lenne a szép naplemente gyönyörűségében. Egy olasz könyv olvasása, amelyben jeles asszonyokról van szó, eszébe juttatja, hogy Szegedy Róza, ha e könyv kezébe akadna, «*még jobban elbízná magát*»[1] — s útjának legnagyobb élményekor, a Colle di Tenda vadregényes szakadékai között, lelke «a gyönyörűségnek ölében rengettetvén a' szerelemtől, várja jutalmát — — — hijába, nem lehet — nints mód benne. — — — O te és Szegedy Rózi! mért nem vagytok ti itt? — A' ti lelketek minden szépet, minden nagyot tökélletesen érez.» — Hogy nemcsak barátságát akarja megszerezni, hanem igenis tépelődik rajta, hogy feleségül vegye, azt épen azok a Draguignanban írott sorok igazolják,[2] amelyeket Pais másként magyaráz:

«Szegedy Rózi valóságos Phenix hazánkban. — — — Mondj még egyet, ha ismersz, és én örülni fogok. — Innen jön az mi nállunk, hogy az ollyan leányokat, mint Szegedy Rózi (*bátran olvashatod neki ezt a tzikkelyt*, vagy ha sorsomról valamit tudni méltóztatik, az egész gyüjteményjét a' külföldön írt leveleimnek), példának okáért, nem tanátsos, vagy éppen veszedelmes feleségül venni: mert el bízván magokat a' lélek' illy drága és mi nálunk olly ritka kintsének bírásában — — — despotizálni és tyrannizálni akarják (férjeiket). — — — Nem úgy van ez itt Frantzia országban; ez a drága kints itt közönséges lévén — — — Szükségesebb lett volna ö nekie Frantzia országba utaznia arra, hogy *egy időben boldogító feleség legyen*, mint nékem — — — , hogy valaha boldogító férj legyek.»

Ez a gondolat foglalkoztatja s érik ki benne szüretre. Ekkor megújul lelkében Badacsony emlékezete; elevenen emlékezik az ott történtekre:

«és megujjultak bennem mindazok az érzemények, mellyeket Szegedy Rózi keltett bennem, kivált Szigligetben.[3] — Ha a' sors szerentsséssé akarna tenni, tsak azt kellene nékie ki munkálni, hogy most parolánkra haza ereszstessünk és én legottan a' tengerre ülvén — — — egyenesen Zala vármeyébe venném utamat — mint dobog szívem!»[4]

Érzelmeit még fokozza a *Nouvelle Héloïse* olvasása, Petrarca, és Laurájának Szegedy Rózára hasonlító képe. Mindez így van az immár hiteles szövegű kéziratban, amelyről Pais mondja el, hogy «*mindenesetre korábban írta*, illetőleg öntötte végleges formába Kisfaludy, mint ahogy Szegedy Rózával feleleventette a régi kapcsolatokat.» Különösen hangzik ezek után, ha a *Naplóról* mégis azt állítja, hogy «ugyanaz történt végeredményben, mint a *Kesergő szerelem*mel; a költő átalakította a már megírt munkát: a *feleségére alkalmazta*.»[5] Azt hiszem, eléggé igazoltam, hogy nem kellett átalakítania: Horváth Rózi nevét pár helyen tapintatosságból kitörölte ugyan, de Szegedy Róza a Horváth Róziért való föllángolás egyre halvá-

[1] U. o. 290. l. — [2] U. o. 339—341. l. — [3] L. Császár id. m. 47—48. l.
[4] M. M. VII. 346—347. l. — [5] Id. m. 23. l.

nyodó emléke mellett, a kapott seb után újra fölerősödve és diadalmasabban élt a munkában — már egész melegében Draguignanban, mikor az első Himfy-strófák születnek: Pais érdekes fölfedezése semmit sem változtatott azon, hogy a *Napló és Franczia fogságom* a Liza-ciklus első darabja, hogy Szegedy Róza az igazi hősnője, s hogy ikermunkája a *Kesergő szerelem*nek: a kettő egyazon ihlet szülötte.

A *K. Sz.*-hez pedig Horváth Rózinak semmi köze sincs. Ezt, önkéntelenül, legjobban Pais maga igazolja. A kis 14 éves leányka ugyanis, mikor elkeseredett költőnk a tánc hevében megkérte a kezét, mindjárt azt felelte, hogy — forduljon az édesanyjához. S Pais szerint «*soká várt és számított költőnkre.*»[1] Nem akarok arra hivatkozni, hogy Kisfaludynak eszében sem volt a leánynak írni, soha nem szól arról, hogy feleségül venné, pedig épen szerzőnk beállítása szerint ennek semmi akadálya sem volna: hogy Draguignanban a leányt már nem is említi többé, de azontúl sem soha. Csak azt kérdem, hogy ha Horváth Rózi a *K. Sz.* múzsája, miért *kesergő* akkor a szerelem? S miért szólal meg Himfy Draguignanban akkor, mikor Horváth Róziról nincsen szó, de a badacsonyi szüret ébred újra költőnk emlékeiben?

Szólaltassuk meg magát a költőt. A *K. Sz.* első fogantatásakor mai formájától eltérően, in medias res indul meg. Avval a többször hangoztatott emlékkel, hogy a leány megvető viselkedése miatt ment harcba, a világ «zűrzavarába.» Első és negyedik strófáját — Kisfaludy maga számozta — azért is érdemes közölnünk, mert együttesében ezt a művészi indítékot, s az első szerkezetet megmutatja:

1. Dal.

Semiként se reményhetvén
A' kemény szív' irgalmát
'S tovább immár nem tűrhetvén
Kínaimnak nagy halmát,
Vérző szívvel kifejtöztem
Barátom karjaiból,
'S a' vad harcba kiköltöztem
Hazámnak határiból.
Itt hegyeken, erdőkön túl,
A' hol Márs most mindent dúl, fúl,
Kínom' végét — halálom
Talán majd meg találom.

4. Dal.

Mars foglya is, Ámoré is! —
Duplázva van kötelem.
Ámor rabja 's most Mársé is?
Erre vívél szerelem!
Ó te imádott Istenné!
Ha látnád most hívedet,
E tekintet tán megvenné
Göggel sántzolt szívedet.
Nézd! az inség keserűség,
Érted esvén, gyönyörűség
Érted égő szívének
Te Tyránja lelkének.[2]

[1] A hely, amelyre Pais támaszkodik, csak annyit mond, hogy egyik atyafia 1799. márciusában «egy rajzolatot» zárt levelébe, mely Horváth Rózitól való. «Ezen rajzolat engem a' múlltakra emlékeztetvén, nem szántam volna — — — jól megkorbátsolni bűnös testemet.» Ez bizonyítaná, hogy Horváth Rózi várt költőnkre? s vajon nem Medinára vonatkozott-e Horváth Rózi rajza?

[2] N. Múz. 510. Oct. Hung. *Frantzia fogságom* c. kézirat; a *K. Sz.*-nek mai formájában 6. 14—16. dala. —

A 20. dalban arról van szó, hogy «így megvet egy leány»; a *kegyetlen*, az *érzéketlen és kemény* leányt mindúntalan emlegeti, s még ha ez a kor divatos, majdnem modoros szólásformáiból került is a *K. Sz.*-be: Horváth Rózira semmiképen sem vonatkozik.

Szerzőnknél azonban ismételten döntő jelentőségű, hogy a *K. Sz.* már készen volt, mikor Kisfaludy Sándor «Szegedy Rózával felelevenítette a régi kapcsolatokat» — tehát 1798. végén. Pais itt hallgat költőnknek Takáts Józsefhez írt arról a leveléről[1], amelyből kitűnik, hogy már 1797 április végén Bécsben Szegedy Rózát kereste s amelyből megtudjuk, hogy ekkor *utazásai közben* a *H. Sz.* «60 dalokig és 7 énekig szaporodtak.» Ekkor írja az ismert sorokat:[2]

«Bétsben van e immár Szegedy Rózi ismét? — Köszöntetem őtet. Mit tsinál? — Azt kérdeztetem tőle, mi tévő lenne, *ha egy valaki úgy epedne érette, mint Himfy az ő kedveséért?* — ha tetszeni fog felelete, hát Himfy kedvesének rajzolásában egészen Őt veszem tárgyomnak.»[3]

Még a klágenfurti grófné izgató emléke forralja vérét, miként két évvel előtte Medina Máriáé, az unzmarkti holdas éjtszaka kábító érzékisége tölti el, de Takátsot arra kéri, írjon neki Szegedy Rózáról: gondolata házasságon jár és visszaszáll haza. Nem véletlen, hogy a VII. ének és a 61—66. dal valóságos apotheosisa Szegedy Rózának, s a 71. az *Édes, kínos emlékezet, ah Badacsony szüretе*.... Mindez épen az ellenkezőjét bizonyítja a Pais vélt igazának: a *K. Sz.*-nek már az első strófáira Szegedy Róza gőgnek látszó hidegsége indította Kisfaludyt; s hogy a *K. Sz.*-et «semmiképpen sem lehet Szegedy Rózához kapcsolni,» hogy «átalakította», «feleségére alkalmazta»[4], azt a fentiek teljesen megcáfolják.

De így vagyunk — még sokkal inkább — a *Boldog szerelem*-mel is. Pais itt a maga formálta igazság bizonyságául Horváth Jánosnak egy igen becses észrevételét próbálja kiaknázni. «1798. december 20-án közli Takáts-csal, hogy Himfy Szerelmei *első* része *(tehát már ekkor tervezett másodikat is!)*: 200 dal, 20 ének: már egészen készen van.»[5] Minthogy pedig «Szegedy Rózával még nem kezdődött meg levelezése, tehát arra épen nem számíthatott, hogy vele lesz boldog.»[6] Pedig Kisfaludy már 1797. június 29-én azt írja Vizkeletynek,[7] hogy szabadságra megy s ha addig főhadnaggyá ki nem nevezik, «bosszúságában» megházasodik. Már ekkor akart találkozni Szegedy Rózával Bécsben, bántotta, hogy sem őt, sem Takátsot nem találta ott. Alig egy

[1] M. M. VIII. 117. l. — [2] U. o. 122. l.
[3] Takáts válaszát l. Takáts Sándor, *Péteri Takáts József*. 1890. 40. l.
[4] Id. m. 23. l. — [5] *Kisfaludy Sándor*. 39. l.
[6] Pais id. m. 27. l. — [7] M. M. VIII. 116. l.

héttel utóbb Takátstól ismételten Szegedy Rózáról érdeklődik, Himfy epedésével példálódzván. A kettőnek összefüggése — hiszen világos, hogy a gondolat előbb is élt benne, nem levélírás közben született — még adatszerűen is nyilvánvaló: igenis, költőnk már 1797 tavaszán gondolt a házasságra, és számított rá, bár csak «félve szólamlott meg», hogy Szegedy Rózával «lesz boldog.» Pais azonban csak azokat a dátumokat használja föl, amelyek elgondolásához illenek. Természetesen nem említi, hogy a *Két szerető szív történetének* első levele 1798. *szeptember 21*-én, a badacsonyi szüret harmadik évfordulóján kelt. Jól ismerem Kisfaludy jegyzetét, hogy «ezen levele soha se jött kézhez,» elfogadom tehát azt az esetleges ellenvetést, hogy ez is utólag került a levél regény élére;[1] de bizonyos, hogy e levél nélkül is, *minden* szüretkor, most pedig, hogy egyre Szegedy Rózára gondol, folyton eszében járnak a badacsonyi és szigligeti boldog emlékek. «Ez a nagy jövendőjű szüret — — — — mondja Horváth János — *lett élete legnevezetesebb napja* — — — — *Ebből az inspirációból* sarjadt tulajdonképpen az ő *egész* költészete.»[2] Íme az ihlet, a fogantatás kérdése! A kidolgozást illetőleg Paisnak tökéletesen igaza van abban, hogy mikor költőnk a *B. Sz.*-et írta, «eleven, friss és állandó élmények álltak rendelkezésére.» Megint csak azt nem értjük, miért állítja a *B. Sz.*-ről is, hogy «semmiképpen sem lehet Szegedy Rózához kapcsolni.»

A *Regék*kel is ilyenformán végez. A *Napló*nak egy helyét idézi, ahol unzmarkti szobájából Kisfaludy egy váromladékot lát (még ekkor nem sejti, hogy a klágenfurti grófnővel tett útjában milyen emlékezetes lesz neki ez a hely) s Veit Webernek Bécsben sokat olvasott regéi jutnak eszébe. «*Ez már a regeihlet*» hirdeti (dőlt betükkel) Pais, pedig itt még rege-költésről nincs is szó. Sokkal jobb helyet is idézhetek Paisnak. Önéletrajzában[3] világosabban mondja el költőnk:

«A' merre járt, minden váromladékot meglátogatott, kivált az ezekkel bővelkedő német Birodalomban. *Akkor fogantattak képzetében jövendő Regéji* mellyeknek első zavaros Ideáját azonban csakugyan a' születése' helyét környező Sümegh, Tádika, Rezi, Csobáncz, Szigliget, Somló váromladékok támaszták elméjében, még csak alig serdülő korában.»

Horváth Róza költőnk «serdülő korában» még egészen kisgyermek volt, aligha is ösmerte, a híres szép Szegedy Rózáról azonban már akkor is tudott. Nem fontos, mert ekkoriban a «zavaros ideák» még egyik leányhoz sem kapcsolódnak. Mikor

[1] A második levél is *novemberben*, tehát egy hónappal a Takátshoz írt szóbanforgó levél *előtt* kelt.
[2] Id. m. 35. l. — [3] M. M. VII. 398. I.

a német várakat látja — 1797 második felében — már Szegedy Róza van előtérben. De az, hogy az omladékok láttára regeírásra gondol, még nem «rege-ihlet», inkább csak «zavaros Idea», amelynek feltüntéért nem lehet a regéket igazi múzsájuktól elvitatni. Már pedig a *Csobánc*ról Waldapfel Józseftől tudjuk,[1] hogy költőnk 1802—1803 telén, a *Tátikát* a következő télen írta, a *Somlót* 1805 nyarán kezdte, mindhárom beletartozik a *B. Sz.* ihletkörébe, amelynek — ezt már igazán csak Pais vonta kétségbe — Szegedy Róza a múzsája. Hadd tegyem még ehhez Horváth János tanítását, hogy költőnk «*Csobánc*a is egy későbbi badacsonyi szüreti hangulatának a szülötte s ugyancsak egy badacsonyi szüretet vetít vissza benne a mohos, regés multba,»[2] s hadd erősítsem ezt még avval, hogy a *Csobánc* hőse *Szigliget* ura, aki Kisfaludy emlékeinek hangulatával mondja el:

Szigligetben fogunk élni
Szerelmünkben boldogok...

Így fest, amit Pais Károly, eredményeit összefoglalva, ekként fogalmaz meg: «Keletkezésükben — a Két szerető szívnek történetét kivéve — *Szegedy Rózának szerepe nincsen;* a Napló és francia fogságom, a Himfy szerelmei meg az első regék fogantatása *Zalabéri Horváth Rózi iránt érzett szerelméhez kapcsolódik.*»

De hát miért volt ezekre a könnyen cáfolható állításokra a disszertáció szerzőjének szüksége? Azért, mert igazolni akarta, hogy *két* Kisfaludy Sándor munkálkodott: 1808-ig a *literátor*, azután a *patrióta* — — «az első sorban ihlető erőként az irodalmi élmények működnek», mondja[3] s utóbb még határozottabban: «Kisfaludynak *minden* 1808-ig írt munkája *irodalmi fogantatású*, irodalmi élmények ihlető és irányító hatása alatt készült.» (A *B. Sz.*-ről szerzőnk egészében s maga cáfolja meg állítását.) Elgondolásának alapja nyilván Horváth Jánosnak egy szerzőnktől félreértett sora, hogy «a ciklus első gondolata tisztán irodalmi inspiráció volt»: ebből a mondatból általánosította tételét. Pedig a végeredmény Horváthnál is így hangzik: «Ő *saját élmény-ihletét* a petrarchizáló sablonnal kapcsolta össze.» Pais alapvető tévedése, hogy az irodalmi élményt az ihlettel azonosítja: szerinte Kisfaludyt olvasmányai ihlették. Nem az *ihlet* volt irodalmi, a szenvedélyes, könnyen hevülő költőnek nem volt szüksége a mások ihletére, hogy szerelme dalokra fakassza. Csak példát látott olvasmányaiban. Lírája a maga ihlettségéből szólt, s a maga érzésvilágának érzékítése;[4] csak

[1] I. K. 1928. 267. l. — [2] Id. m. 35. l.
[3] Id. m. 16. l. — [4] H. Sz. M. 25. l.

a *miként*ben adtak mások egy-két, vagy sok indítékot.[1] A maga érzelmei ihlették dalra, csakhogy dalait *úgy* mondta el, ahogyan másoknál látta. «*Úgy* mondani azonban — idézem ismét Horváth Jánost[2] — csak ihlettel, a lélek eredeti, egyéni tartalmába való beolvasztással lehet, s az igazi nagy egyéniség ily átvételek ellenére is új és egyéni.» Legegyszerűbben pedig maga Kisfaludy Sándor mondja meg az igazat a *K. Sz.* 1807-iki kiadásának előszavában: «Ha Petrarca és mások előttem nem énekeltek volna, én Himfyt mégis irhattam volna . . . . mert, *a' mi az emberben van*, az jöhet is az emberből.»

Kisfaludy Sándor költészete új és egyéni, ihlettsége a vérbeli poétáé volt. 1808-ig minden munkája *egy* ihlet-körbe tartozik: szerelméből fogan, s ennek a Liza-ciklusnak egyre forróbban hevítő napja Szegedy Róza volt.

Ha a Liza-ciklustól az ihlet eredetiségét egészében megtagadta szerzőnk, még tovább megy a «másik» Kisfaludynál s jóllehet költészetének szeretetével indult el vizsgálódásaiba, arra az eredményre jut, hogy «most már (1808-tól) azért ír, hogy a hazafias eszméket terjessze... Kisfaludynak az irodalom csak eszköz a patriotizmus terjesztéséhez.» Igaz, effélét költőnk néha maga is mond. Dilettánsnak is nevezi magát, aki csak hazaszeretetből ír. Efféle nyilatkozatai azonban mind Hunyady-drámája körül (és csakis ekkor) hangzottak el,[3] ekkoriban mondja ismételten, hogy a drámát nem mint poéta írta, hanem mint hazafi. De igen jól tudjuk, mindevvel csak a kritika ellen

[1] H. Sz. M. 25. l. — Ilyen indítékok érdekes és eddig nem említett forrásaira akadtam a Nemz. Múzeum már idézett kéziratában (510. Oct. Hung.). Wielandnak ez a sora: «Es glänzt, ich weiss nicht was, im Auge junger Schönen» visszhangzik a 94. dalban:

Az a lelkes nem-tudom-mi
a' mi ragyog szemedben.

A csókolódzó galambpár is Wieland emléke lehet: Im blumenreichen Tal . . . Der Venus Tauben sich im stillen Laube gatten; a 157. dalban finomabban:

Két hó galamb a' szüz előtt
Édesen csókolkozott.

A *Könyvek virágai*nak gondos átvizsgálása, amit Waldapfel is ajánlatosnak tartott, még több új eredményre vezetne.

[2] Id. m. 44. l.

[3] A Pais idézte egyetlen helyen, amely későbbi időből való (1824), a *tudós* nevezettől irtózik Kisfaludy és nem a *költő*étől — a humanistákkal szemben rokokó-vonás; nem akar «hiú képzeletektől *puffadt fejeket* fenn hordozó Irőinknak emberi gyengességgel 's gyarlósággal czégéres czéhébe számláltatni.» De ez a gondolat is megvan már a *K. Sz.* előszavának végén s a köv. idézetében:

Weg mit der Schülerwissenschaft!
Weit weg mit Weisen, *die sich blähen*,
Und klügelnd ohne Sinn und Kraft
Zu Heu des *Lebens Blumen* mähen.

védekezett — ismeretes, hogy a kritikát nem szenvedhette s álokoskodással is károsnak tartotta. Egyébként nagyon is büszke, sőt hiú és féltékeny volt rá, hogy legünnepeltebb költőnk; élete végéig őszintén vágyódott költői sikerekre, s megsértődött, mikor az akadémiai jutalmat közte és Vörösmarty között megosztották. Költői halhatatlanságáról nem volt kétsége.

Ihlettségében is, alkotásmódjában is megvan a folytonosság. A *Dárday-ház*ról megmutattam, hogy szoros szálak fűzik levélregényéhez[1], az ötletre pedig épen úgy megvolt a példája Gorove László drámájában, mint a Himfy egyik-másik részletére az olasz, francia vagy német lírikusokban. *A lelkes magyar leány*ról Császár Elemér már negyven évvel ezelőtt észrevette,[2] hogy Orday és Liza sokszor Himfy és Liza. Nemesházi rajzolataiban a Dunántúl nemesi társadalmát vitte színpadra: a *miként*re öccse, Károly adta a példát.[3] Ihlet és alkotásmód egy maradt haláláig.

Szerzőnknek megint alapvető tévedését az okozza, hogy 1808-ban kettéválasztja a költőt a hazafitól: szerinte Kisfaludy csak azért ír, hogy a hazafiságot *terjessze*. Nem. Kisfaludyban korszerű patriotizmus magának a költészetnek a művelése. «Most van ideje és foganatja — írja már 1808 előtt, a *K. Sz.* előszavában — a jó hazafiságnak. Kiki áldozzon, a mivel tud.» Kisfaludy Sándor a maga költészetével áldoz, akkor is, ha annak *Kesergő szerelem* is a címe. Miként Kazinczynak vagy Kölcseynek, neki is a költészet művelése a hazafiság; *magyarul* írni: patriotizmus. 1808-ban a fordulat csak annyi, hogy addig szerelme ihlette dalra, most az ihletet az insurrectio váltja ki belőle, ez fokozza, formálja, élezi a nemesi öntudat és nemesi hivatás felé hazafias meggyőződését. Költészetének új az ihletköre, de hazaszeretete a régi: a magyar nyelv diadala volt az eszménye. Tizenkét millió magyarról álmodott, egy «jövendő nagy és erős magyar nemzetet» látott, s a «szép és nagy termésből» egy kévét a maga munkájának tudott. A vates — a *költő* volt; neki minden költő hazafi volt, ezért volt hazafi — s ez volt mindvégig, fokozódó öntudattal az ő patriotizmusa.

A szerző jól indult tanulmánya tehát helytelen utakra tévedt.[4] Amit költőnkről eddig tudtunk, azt megbővítette egy

[1] *A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében*. 1927. 45—46. l.

[2] Császár Elemér, *Kisfaludy Sándor, mint vigjátékiró*. IK. 1898. 257. l.

[3] I. K, 1824.55. l.

[4] Merész, de egészen alaptalan állításai közé tartozik, hogy «Kazinczy állandóan tiltakozik eredeti magyar művek írása ellen,» vagy hogy «Kisfaludy Sándor közönséget akar nevelni (!)». — Hogy költőnk Bécsben már nem drámákat fordít, hanem Tasso *Megszabadított Jeruzsálem*ét, Pais szerint «nagy színvonalemelkedés a fordítás tárgyának szempontjából.» (24. l.) Pedig a drámákat hazafiuságból fordítja s költői becsvággyal, Tassót csak «a' nyelvtanulás végett» (M. M. VII. 388. l.): a tárgyi szempont tehát az utóbbinál szóba sem kerülhet.

eddig ismeretlen, új részlettel s valószínűvé tette azt is, hogy a *Két szerető szív története* csak 1806—1807 körül keletkezhetett. De a kép, ahogyan a «két» Kisfaludy Sándort látja, egészen hamis. A «literatort» is, a «patriótát» is félreértette és semmit sem változtatott az irodalmi köztudaton: a Liza-ciklusra költőnket Szegedy Róza iránt érzett szerelme ihlette, s az insurrectio csak új ihletforrás volt a költőnek új alkotásokhoz — de még ezek egyikében-másikában is halhatatlan szerelmének emlékei szólnak.

GÁLOS REZSŐ.

HELTAI GÁSPÁR ÉS A MAGYAR PONCIANUS.

(Első közlemény.)

Azt a *Poncianus históriája* c. szöveget, amelyet Eberus Balázs nyomatott ki Bécsben 1573-ban, a *Historia Septem Sapientum* egyetlen régi magyar változataként szokták emlegetni, a *Poncianus császár históriája* címen megjelent négy lőcsei nyomtatványt ugyanis a korábbi irodalomtörténetírók és bibliografusok, még Heinrich Gusztáv is, aki a bécsi szöveget a R. M. K.-ban mindenki számára könnyen hozzáférhetővé tette, Szabó Károly nyomán a bécsi utánnyomatának tartották. Másoknál elvétve történik futólagos említés arról, hogy a lőcsei szövegek nem egyeznek szó szerint a bécsivel, de legfeljebb arra gondoltak, hogy ennek modernizált kiadásai.[1]

Pedig a későbbi kiadások futólagos forgatása közben is rá kell jönnie annak, aki a híres népkönyv világirodalmi történetét ismeri, hogy nemcsak egészen eltérő átdolgozással van dolga, hanem olyannal, amely nem is készülhetett ugyanazon eredetiből. A lőcsei szövegek nem az először Strassburgban 1512-ben megjelent *Pontianus; Dicta et facta septem sapientum* c. latin változatból erednek, hanem a legelső ősnyomtatványokhoz sokkal közelebb álló alapján készült német fordításnak abból az alakjából, amelynek kialakulása a XVI. század közepén a frankfurti népkönyvkiadóknál fejeződött be.

Ez a tény nem is szorul részletes, a szövegekből kiböngészhető bizonyítékok felhalmozásával való bizonyításra. Majdnem elég volna a magyar és német címnek egymás mellé s a latinnal szembeállítása:

(Belül, a szöveg fölött:)
Historia Keyser Pontiani.

(A címlapon:) Die Siben weisen Meister. Wie Pontianus, der Keyser zu Rom, seinen Son Diocletianum den sieben weisen Meistern befilcht, die siben freyen Künst zu lehren. Vnd wie derselbig hernach durch vntrew seiner Stiefmutter, sieben mal zum Galgen gefürt, aber allweg durch schöne Gleichnussen der Meister von dem Tod errettet, ein Gewaltiger Keyser zu Rom warde.[2]

Poncianus Csaszar Htstoriaia.

Mikeppen Az ő Fiának Diocleciánusnak hęt bölcs és tudos Mestereket fogada, kik azt tanyitának az hęt és nemes tudományokra Es minek utánna az mostoha annya meg csalta vólna az Császárt, hogy hétszer az ő fiát, az Diocleciánust, ki vitette vólna fel akkasztásra, miképpen mind az hét uttal az bölcs Mesterek meg szabaditák azt, az ő bölcs beszédekkel, Hogy annak utánna az ő attya hellyébe Romai Császár lőn.

[1] Összevetésükkel még leginkább Kováts Antal foglalkozott ifjúsági olvasmányul szánt szemelvénye függelékében. V. ö. még egy helyre vonatkozólag Eckhardt Sándor, EPhK. 1929. 95. l.

[2] Ez az egész cím az 1554-i frankfurti lenyomaton, az első nyolcadrét kiadáson szerepel először; a megelőzők közül legközelebb álló strassburgi negyedrét kiadáson a «Die siben freyen Künst zu lehren» szavak hiányoznak még.

De mindabban, amiben e német változat eltér a bécsi magyartól és eredetijétől, eltérnek a lőcseiek is, így pl. a nevekben; a változatok rengetegében ezek igazítanak el leggyorsabban: a negyedik bölcs mester nem Malchiorach, hanem Waldach, az *Amici* címen emlegetett példázat Ludovicusának ellenfele nem Sido, hanem Geydon, Alexander ugyanabban nem tíz napig s nem is hét napig, mint más német változatokban, hanem harmadnapig marad a puszta szigeten. Csak a frankfurti és velük rokon német kiadásokkal egyezik az a tudákos záradék is, amely a történelmi Diocletianus keresztényüldözését veti a bölcs császárfi szemére: «Aber sonst war er ein Tyrann» — hangzik bölcseségének s mesterei iránt való tiszteletének dícsérete után az utolsó mondat — «durchächte mit Maximiliano die Christen zwantzig Jahr, darnach, im acht und sechzigsten jahre ward jm vergeben vnd starb.» A magyarban: «Egyéb dolgába mind az által kegyetlen vala, Egész husz esztendeig az keresztyéneknek nagy veszedelmének vólt, Es mikor hatvan nyóltz esztendős vólna, meg-éteték őtet, Es ő-is meg hala.»

De nemcsak annyit könnyű megállapítani, hogy különböző alapszövegből készült két külön átdolgozás lenyomatai a bécsi és a lőcseiek. Már néhány lap olvasása ráeszméltet arra is, hogy ez utóbbi sem lehet egyidős első ránk maradt lenyomatával, hanem aligha fiatalabb a bécsi kiadásnál, sőt szinte kényszerítő erővel, az egyéni stílus sajátos szuggesztiójával határozottan Heltai Gáspárt juttatja eszünkbe. Az, hogy Heltainak már annyi mindent tulajdonítottak, külső bizonyíték, de egyben bármiféle részletes bizonyítás nélkül, inkább visszatartott attól, hogy ez első érzésnek hitelt adjak. De amint részletesen megpróbáltam számot adni magamnak arról, miért kellett már az ajánlás olvasása közben oly ellenállhatatlanul Heltaira gondolnom, egyre szilárdabb lett meggyőződésem, hogy a meglepő hasonlóságot nem teszi érthetővé sem közös nyelvjárás, sem stílusöröklés, bármennyire kétségtelen, hogy Heltaitól sokan tanultak. Végül még annak a német kiadásnak keresése közben is, amelyből közvetlenül erednie kellett a magyar szövegnek, részben váratlan bizonyítékok erősítették meg ezt a meggyőződést.

A lőcsei kiadásokat a következő ajánlás vezeti be (szövegét az első, 1633-i kiadás[1] szerint adom, amelynek egyetlen példánya a Ráth-féle gyűjteményben van a M. T. Akadémia könyvtárában):

Az kegyes olvassonak közzenetet[2] *mond az Könyvnyomtato.*

[1] A címlapot kivéve következetesen ő-t és ű-t ír még; ezeket nyomdatechnikai okokból a mai betűkkel helyettesítettük, hasonlóképen az ſ-t is.

[2] Köszöntést; v. ö. *Nyelvtört. szótár* (a továbbiakban Ny. Sz.) a kolozsvári Biblia I. részéből: «szeretettel fogaduan köszeneteket monda nekie».

Bizony az,[1] hogy egyęb dolgaink volnának, mellyekben kellene foglalatossoknak lönnünk, Mellyekből nagyobb haszszon- is következnék[2] az emberi tarsaság közet, kivaltképpen lelki dolgokban, hogy nem mint ez Poncius Csaszár Historiajából. De miért hogy az jo Isten meg engette, hogy akkadály essek az fő dolgokban előnkbe, Nincs mit tönnünk: Mert egyebet nem mondhatunk, hanem hogy a mi hálaadatlanságunkal ugyanjól meg érdemlettük. De bizzunk azért az Istenhöz, az mi Kegyelmes Attyankhoz, Hogy az ő igaz haragyában és itiletiben, az ő irgalmassagáról meg emlekezik: Amen.

De noha ez az munka, az Poncius Csaszár Historiának ki nyomtatása, sok embernek nem fog tetzeni: Azért ugyan nem ok nélkül adtuk ki. Mert valakik[3] ezeket ez[4] dolgokat igazán megh akkarják mértékleni,[5] Nyilván eles es fő tanoságok ez világi életre, igaz itéletre, és jeles erkölcsekre valók vadnak[6] benne foglalva.

Először, Poncianus példajaba latunk szép és jeles joszagokat: Latunk az mellett eleg jarló[7] és hitván dolgokat-is. Szép jószág ez, hogy nem csak ő maga uralkodik, Hanem arrol-is[8] visel gondot, hogy utánna-is legyen, ki bölcsen tudgyon gondot viselni az birodalomra, Mert lattya és eszébe vészi,[9] hogy szép és nemes tudómanyok nelkül igen jarlo dolog az ő birodalmok: Ennekokaert nem kimili[10] az ő édes fiát hanem bölcs Mesterek tanyitása alája adta. Mert az paraszt birodálom, ollyan mint az három keréki szeker, avagy mint az saytalan étek, mellyel az ember igen hamar megcsemerledik.

Hitván dolog pedig ez Poncianus Csaszárban, hog' oly igen álhatattlan, Es az itéletben ollyan igen haylandozo, mint az tekenebeli viz. Mert először szereti és böcsüli az ő előbeli[11] jambor felesegét és annak testamentomát dicsiri, és enged annak: Hogy megh hall,[12] igen bánkodik rayta, és erősen gyaszollya azt. Mást vévén, mindgyárt az elsőről elfeleközik, és testamentomát hatra hadgya. Ugy kötelezi pedig magát az uy menyetskęhöz, hogy az ugyan féket vęt feiébe, és zabolát szajába, és ti tova haytogattya mint egy barmot, hitván hamis és éktelen dolgokra, Rut és szidalmas[13] dolog ez

[1] Ny. Sz. csak Sylvester Ujtestamentomából két adat s egy 1556-i levélből egy, tehát mind korábbi.

[2] Ny. Sz. Heltai meséiből is, Ujtestamentomából is, kívüle ily értelemben csak az 1583-i bártfai kalendáriomból.

[3] Ny. Sz. H. Újtestamentumából is, meséiből is.

[4] Névmás után névelőként Heltainál is; a Ny. Sz. utolsó adata 1604-ből.

[5] Ny. Sz. H. meséiből is.

[6] Ny. Sz. H. krónikájából is igy.

[7] Ny. Sz. i-vel, csak Heltaitól.

[8] Ny. Sz. H. krónikájából is.

[9] Ny. sz. H. meséiből is.

[10] Ny. Sz. igy H. *Vigasztaló könyvecskéjé*ből is.

[11] Ny. Sz. H. *Krónikájából*, *Újtestamentomá*ból és *Vigasztaló könyvé*ből, kívüle azonban csak kódexekből, Sztáraiból és a Tört. Tár. I³. 190. l.

[12] ‚hallott' Ny. Sz. H. Ujtestamentomából is. A mássalhangzók hosszúságának Heltai-féle cserélgetéséről l. Trócsányi Zoltán a *Háló* kiadásának bevezetésében, a Magyar Nyelv X. évfolyamában stb. — Heltai nyelvéről és helyesírásáról általában l. Trócsányi dolgozatait.

[13] Ny. Sz. a kolozsvári Biblia első részéből is.

egy férfiunak, kiváltképpen fejedelemnek, ki asszonyjállatnak avagy hizelkedő hamis tanácsinak ollyan képpen rabba adgya magát. — Tekélletes és eszesnek kel az férfiunak, kiváltképpen az feiedelmeknek lönni. &c.

Aňakutanna az Csaszár fiába, Dioclecianusba láttyuk, melly igen hasznos dolog legyen, Mikoron az szülők nem csak arra ügyeköznek, hogy mind igassággal, mind hamissaggal sok marhát keressenek, és azt hagyhassák az ő fiainak: Hanem mikoron öket felneveltetik oskolakban, avagy bölcs embereknęl, nemes tudomãyokba, és jó erkölcsökben, Nem de nagy hasszoné ez hogy az jó nevelésből ollyan álhatatos szüvet vöt hogy az ő mostoha annyának, az fertelmes asszonyiálatnak,[1] semi esztekelésének[2] nem enged? Melly igen szép vállaszt tészen néki az cedulában,[3] mellyet irt eleybe. Ez mostani iffiak, miért hogy ottrombául, minden nemes tudományok nęlkül fel nevelték öket, tudom ugyan, hogy meg nevetik és szidják ezt az Dioclecianust, mondván: Bolond Esse:[4] Mégh az lonál aláb valo: Mert az jó lo nem veti meg az zabot, mellyet pallolnak[5] eleybe. De jay ő nękik. Mert bolondok, és olly álhatatlanok, mint az viz: Mint Jakab Patriarcha meg feddi és meg átkozza az ő első fiát, melly ollyan undok vétekben találtattot vala. Lám ollyan voltál (ugy mond nęki) mint az viz: az az, voltál minden Isteni félelem nęlkül, nyacktöre (?!) mentęl az undoksagos bünre. Ezokaert[6] meg átkozván ötet. Kirekeszte ötet, és megh fószta ötet mind a' Király méltosagtól, mind a' papsagtol. Honnét vagyon mostan-is, Hogy az Ur fiakban, és az gazdagoknak fiaiban nem találtatnak nyomosok,[7] hanem rutul elvesznek &c.

Nem de nem innét vagyoné, Hagy öket testi szabadságba, mind az ő kévánságok szerint, fel nevelik, minden oktatás és tanyitás nękül, A' gonosz nevelésben szokkást vesznek magoknak, melly annak utanna természeti válik bennek. Ezt az gonosz természetet el nem hathattyák annak utánna soha. Es ecképpen vesznek el, Ki bujaságban, ki frantzuban,[8] ki köszvénbe ki kolikaban, ki részeksegben &c. Példa legyen ezokaért Dioclecianus minden iffiaknak, Söt föképpen az szüléknek.

Harmadszor, Az Csaszár feleségében Láttyuk, Melly igen veszedelmes dolog leg'en, és melly igen ártalmas, az tiszteségnek és birodalomnak kévansága. Mert láttya a Csaszarné, hogy az Csaszári birodalom törvény szerint néz Dioclecianusra: De mind azonáltal arra ügyeközik, hogy az ártatlant

[1] Ny. Sz. csak Heltaitól így: következetesen -i, de egy szóban.
[2] Ny. Sz. H. krónikájából is így.
[3] Ny. Sz. csak Heltaitól így; a *Poncianus*nak is 1676-i kiadásában: czédulában.
[4] = ez s ez. Ny. Sz. négy adat, egy Thalytól közölt kivételével mind Heltainál régebbi. A palócságban ugyan ma is ismeretes, de hogy általánosabb használata már a XVII. században megszűnt, arra jellemző, hogy a *Poncianus*nak is 1676-i kiadásában már ezt szedték: ‚Bolond esze'. V. ö. Nyelvőr XXVII. 31., 125., 369. A fenti helyből is látható, hogy euphemistikus használat (pl. ördög h.) csak másodlagos, és eredetileg általában közelebbi megjelölést pótol.
[5] Szinnyei, *Tájszótár* a Székelyföldről is. Első irodalmi adat RMKT. II. 226.
[6] Heltai rendszerint így mondja; Ny. Sz. tőle, a kolozsvári Bibliából és fiától is; előtte csak egy levélből, utána fián kívül csak egy adat.
[7] Ny. Sz. H. meséiből és krónikájából is.
[8] H. *Hálój*ában is így.

megöllye. Nem gondolvan, sem Istennel, sem emberekkel. Mint bolondittya ez undok bün az gonosz asszonyiállatot. Mért ezt gondollya: Im ki vesztem az örököst, Dioclecianust az utból, hogy ne birhasson:[1] Ecképpen szál az Csaszári birodalom az én fiaimra. Maga[2] meddő és egy gyermeke sincs: sem[3] tudgya, ha leszszené valaha gyermeke, avagy nem.

E'melet, látodé, melly igen bolonda tészi az Csaszárnét ez undokságos kévanság: Mert éktelen beszédeket szol a'nemes iffiunak ölelgeti, meg mutattya néki gömbeleg csöcsöit, és szép hölgyes testét: Maga egy tisztességes jambor asszonyhoz nem illenék, ki az ő testét örök kötellel csak az ő urának és férjének kötötte. Undok monstrum[4] vólt ezokaért ez az Csaszarné &c.

Utólszor, Ebből az Historiabol láttyuk, Hogy Salomon igazat mondot az asszonyiallatoknak alnoksága és gonossága felől:

Hogy jób az embernek lakni vipera kégyókkal és scorpiokkal egy hazba hogy nem mint egy versenyes asszonyiallattal.[5] Hol láthatna az ember nagyob álnokságot, mint ebben, az Csaszár feleségébe? Mint hortzollya[6] az Csaszárt allá fel[7] az ő álnok beszédivel Boldog ezokaért, kit az Isten megoltalmaz az fęle monstromtól. Az jambora pedig Istennek ajandéka, Mint Salomon mondgya.

A Heltai szókincsével való rokonságot a fenti jegyzetek segítségével itt nyomban bárki ellenőrizheti. A helyesírás, minthogy csak kései utánnyomattal lehet dolgunk, nem megbízható, hiszen Heltai halála után nyomdájának helyesírása is fokozatosan elvesztette jellegzetességét, következetlenül pedig a lőcsei *Poncianus*okban is akadnak Heltaival egyező helyesírási sajátságok. Ami minden logikus ellenőrzés előtt kényszerítő erővel reá emlékeztet: a hangzás, a nyelv ritmusa és melódiája, Sievers módszere nélkül nem hasonlítható exakt módon össze; magam erre nem vállalkozhatom.

Heltaira jellemzőek azonban a népi életből való, «lelki» dolgot testi szemléletből megvilágító hasonlatok és metaforák s kivált a közmondásokkal való olyatén példálódzás, amikor a közmondás minden külön utalás nélkül az iró mondatfűzésébe

[1] Ny. Sz. ez értelemben Heltai krónikájából három adat.
[2] Megengedő kötőszóul a mesékben is.
[3] Ny. Sz. a kolozsvári Biblia első részéből is idézi ugyanily értelemben.
[4] Ny. Sz. ily értelemben csak a kolozsvári Biblia IV. részéből és Meliustól.
[5] Példab. 19, 21. a kolozsvári fordításban: «Jób lakni à pusztaba: hogy nem mint à *versenyes* es dagályos aßßonyálattal.» — Jesus Sirah 25, 21. emleget oroszlánnal és sárkánnyal való együttlakást. E két bibliai könyv mondásai sokszor annyira hasonlók egymáshoz, hogy az emlékezetben való összeolvadásuk épen nem mutat tudatlanságra. Jellemző, hogy a *Poncianus* átdolgozója egy helyen egy ily mondásnak a németben meg nem jelölt bibliai eredetét felismeri, de azt is Salamonnak tulajdonítja, holott ugyancsak Jesus Sirah 25. részéből való. (D 8 l.: «Mert tudodé, mit mond az bölcs SALOMON Király, hogy három dolog vagyon, melylyeket meg utál az ISTEN: Tudni illik, az szegént az ki kővély: Az kazdagot, ki hazug: és az vént, ki bolond.»
[6] Ny. Sz. csak H. meséiből így.
[7] Ny. Sz. így csak Heltaitól (mesék, krónika), *alá fel* kívüle szintén csak Meliustól és Bornemiszától.

illeszkedik bele: «Mert az paraszt birodálom (= tudatlan kormányzás) ollyan mint az három keréki szekęr, avagy mint az saytalan étek, mellyel az ember igen hamar meg-csemerledik.» — «Olly igen haylandozó, mint az tekenebeli viz» — «ugyan féket vęt feiébe és zabolát szajában és ti tova haytogattya mint egy barmot», «Bolond Esse : Mégh az lonál aláb valo: Mertaz jó lo nem veti meg az zabot, mellyet pallolnak eleybe».

De az ajánlás tartalmából is nyomban kétségtelen annyi, hogy nem a jó Brewer Lőrinc az a könyvnyomtató, aki itt az olvasót köszönti; tudtommal nincs is oly kiadványa, amely elé maga ír ajánlást, kiadványai szövegében sehol sem szólal meg személyesen. A könyv első nyomtatója és az ajánlás írója nyilván azonos az átdolgozóval s e kettős minőségben mentegetődzik, amiért ezúttal nem fontosabb munkát végez. Már innen kétségtelen az is, hogy ez az író-nyomtató papi ember, aki máskor szent dolgokban foglalatoskodott, de most e munkája folytatásának akadályai vannak. Heltai egészen hasonlóan mentegetődzik még akkor is, mikor eredeti tervétől eltérően történeti tárgyú históriákat ad ki bibliaiak helyett. (*Cantionale*, 1574.) Világi vagy épen erkölcsileg kényes tartalmú könyvnek moralizációval való igazolása magában véve későbbi korban is megtörtént volna, de a világi história tanulságainak prédikációszerű tételekbe, pontokba való foglalása és prédikátori stílusban való részletezése, valamint a mentségnek így is csak másodsorban, Istennek fontosabb teendőben akadályozó akaratára való hivatkozás után történő előadása: mindez senkire sem emlékeztet úgy, mint a meseértelmezésből is prédikációt formáló Heltaira, aki úgy bánik a profán mesével, mint a bibliai textussal. Nem is ismerünk rajta kívül más írót, aki egyházi célt szolgáló saját nyomdáját utóbb kényszerűségből egyre inkább világi mulattató könyvek nyomására használta. Az ajánlás írójának teológiai képzettségét igazolják a bibliai idézetek is.

Az egész *Poncianus* nyelve — helyesírása és hangtani sajátságai, szókincse, frazeológiája és mondatfűzése egyaránt — teljes mértékben igazolja Heltai szerzőségét. A helyesírás, mint már említettem, csak a legnagyobb óvatossággal vehető figyelembe, de épen az, hogy következetlenül, csak egyes helyeken, egyes szavakban, a könyv egyéb helyeitől s a lőcsei nyomda általános gyakorlatától eltérően, előtűnnek a Heltai-féle sajátságok, mutatja, hogy abban a szövegben, amelyből a szedő dolgozott, benne voltak ezek, s a maga helyesírásába való áttétel közben csúszott át belőle egy és más. Így az első lőcsei kiadás, miként az akkori lőcsei nyomtatványok általában, a cs-t úgy írja, mint ma, de elvétve előfordul benne cz is (bölcz, kéncz, treczél = trécsel, czigorgat, meg-készérczétek stb.); még annak is van

nyoma, hogy az alapszövegben a zs jele az ß-hez[1] hasonló Heltai-féle betű volt (viſzla, ſzakman), sokszor becsúszik a névmás és névelő accentus gravisa: à, è, amà stb., s végül igen gyakori az ę jel használata, mégpedig — eltérően a lőcsei egyéb nyomtatványoktól, melyek másutt alkalmazzák, mint Heltai és Sylvester — a *Poncianus* legtöbbnyire épen olyankor használja, amikor Heltai:[2] erteni, a -nek és -vel személyragos származékai, fęl, hęt, egyęb, közęp, szekęr, stb. A mássalhangzók (és magánhangzók) hosszúságának ingadozása szintén megbízhatatlan kritérium, minthogy a lőcsei nyomda is nagyon bizonytalan e tekintetben; néhány olyan szót mégis felhozok az alábbi szójegyzékben, amelyek írása Heltainál is, a lőcsei *Poncianus*ban is következetesen eltér e tekintetben másokétól. Más, inkább hangtani, mint pusztán helyesírási sajátságokban is nagy a hasonlóság; ezés és özés (ördeg és ördög, stb.) egyes szavakban egészen egyformán váltakozik, ízésnek is ugyanolyan példái vannak (kimil, dicsiret, itilet stb.); általában vannak nyomai a zártabbság felé való hajlásnak (mü stb.), mássalhangzók jésítésének (nyihány, tanyit, hivatallyos, nyéne stb.); a gy és j cserélgetésében is egyeznek: jarló, de gyuhász stb.

Íme, egy kis szemelvény a Poncianusnak a mi szempontunkból legtanulságosabb szavaiból és szólásaiból:

A) Olyanok, amelyeket a Nyelvtörténeti Szótár nem ismer Heltain vagy H. közreműködésével készült munkán kívül irodalmi forrásból:

ártattlan, (valamint általában ‚-ttlan'; Heltainál rendszerint) — *bőld* (= bolt; Ny. Sz. csak H. meséiből így) — *csigelédik* (csüggelődik = csüggeszkedik; Ny. Sz. csak H. meséiből és krónikájából, ‚czüggelődic' alakban) — *datzos* (Ny. Sz. csak H. krónikájából, származékai is csak tőle) — *egybeveszt* (Ny. Sz. csak a mesékből; egybevesz is gyakori nála s a P.-ban is.) — *-ért* (a rag külön szóba írva; Ny. Sz. csak Heltaitól) — *feyr* (Ny. Sz. így csak H.) — *gömbeleg* (= gömbölyű, gömbölyded; Ny. Sz. csak H., mesék, krónika, Háló egyaránt) — *hammar*, *hammarsággal* stb. (Ny. Sz. csak tőle; nála is, a P.-ban is csaknem következetesen így) — *harabdál* (Ny. Sz. így írva csak a kolozsvári bibliából) — *innas* (Ny. Sz. 6 adat Heltaitól), — *kenegetni* (= hízelegni. Ny. Sz. csak Heltaitól, mégpedig meséiből, a Hálóból és a krónikából egyaránt; a Poncianusban ‚kratzen' fordítása) — *ki ördeg* (Heltainál mi ördeget, honneg ördegbe is; ‚ki ördög' Bethlen Miklósnál is; ‚ördeg' irás Heltain kívül Ny. Sz. sehonnan) — *kővül* (= kívül; H. is, a P. is következetesen) — *koros szabáso* (Ny. Sz. csak a kolozsvári bibliából; szabáso v. szabásso más jelzővel Heltainál s csak nála, gyakori) — *közęp aránt* (egészen így Ny. Sz. csak H.) — *lakolni valamiről* (Ny. Sz. a krónikából) — *nyihány* (Ny. Sz. így csak Heltaitól és a kolozsvári Bibliából) — *ômagam* (Ny. Sz. csak a krónikából) — *övező* (= evező; övez Ny. Sz. csak Heltaitól) — *pilésses* (Ny. Sz. csak H. így) — *szattin* (a XV. mesében

[1] Nyomdatechnikai okból alább is ezzel helyettesítem.
[2] V. ö. Trócsányi, Nyelvtud. Közlemények, XXXVIII.

kétszer, Melich sem ismeri máshonnan, M. Nyelv, XI. 455.; P. többször; szattinka is) — *szeggez* (Ny. Sz. csak H. így) — *tetszik, hogy...* (= látszik; a leghasonlóbb a LXXVI. mesében: ‚tetszik, hogy bolond'; P. K b l.: ‚tetzik, hogy gyolkos ageb vagy') — *tussokodni, tussokodás* (Ny. Sz. csak H.) — *tudulni* (= tódulni; a Hálóban) — *Wrat* ad (= úrvacsorát; Háló 139. l.; Wrat vöt; nem tudom, általában használatos volt-e s meddig) — valaki *után üzni* (v. ö. nachjagen; Ny. Sz. csak H., csupán a krónikából 6 adat!) — *végső* (egészen helymegjelölés) — *veszédni* (veszszéddel stb. is; mesék, krónika, Háló) — *veszteg hallgat* (csak a kolozsvári Bibliából és a mesékből)[1] — *vigyor* (szitokszó; a mesékben kétszer; nyilván = vigyori; a P.-ban kétszer vén v., a mesékben egyszer vén v., másszor ag v.) — *viszla* (olv. vizsla; melléknév; a mesékben hétszer; Imre Lajos általában gyalázó kifejezésnek mondja, a P.-beli helyeket is figyelembevéve, világosabbá válik, hogy eredeti jelentése ‚füles,' mint a *Száz fabula* ajánlásában: vißla szamár, aztán ‚fülelő, éber, szemfüles'; a P.-ban a Virgilius csinálta őrtoronyról és az asszony titkát megleső szarkáról; a főnév jelentése nyilván tapadás útján keletkezett.)

B) Olyanok, amelyekre a Ny. Sz. Heltaitól vagy az ő kiadványaiból idézi az utolsó adatot:

bezek (H. -c; előtte is csak Komjátitól k-val, de két z-vel) — *eleit venni valakinek* (H.-nál s a P.-ban egyaránt gyakori) — *el-iut* (= jő, érkezik; ‚jut' is igen gyakori ily értelemben H.-nál és a P.-ban, utóbb ritka) — *gonosságos* (Ny. Sz. a kolozsvári Bibliából, előtte is csak a Czech-k.-ből.) — *gyolkos* (= gyilkos) — *hispán* (= ispán; mesék, krónika, Háló) — *jargalni, jargalás* (a Hálóban. V. ö. a főnév kiveszéséről Takáts Sándor, M. Ny. I.) *kereskedni* (az eredetihez közelebb álló jelentésben, Ny. Sz. utolsó efféle adata a krónikából)[2] — *mórál* (= sétál; az 1676-i kiadás már ezzel helyettesíti is; Ny. Sz. Heltaitól öt adat, de csupán a mesékben, Imre Lajos szójegyzéke szerint, 6, a Háló Trócsányi-féle szójegyzékében 4; Heltain kívül Ny. Sz. csak Tinódiból) — *rövideden* (Ny. Sz. utolsó adata a kolozsvári bibliából; a Hálóban is) — *szégyenségekre* (Ny. Sz. a kolozsvári bibliából).

C) Egyebek, amelyek Heltain kívül vagy utána ritkábban fordulnak elő (ahol más megjegyzés nincs, mind ilyen), vagy amelyekre az utolsó adat nem tőle való ugyan, de az ő korából vagy még régibb időből stb.:

asszonyiállat (így egy szóban Ny. Sz. Heltain kívül csak Decsi közmondásgyűjteményéből, ‚azzoniállat' Sylvestertől) — *az ólta fogva* (H. meséiből: ‚ez óttafogva') — *bántás*(-om) stb. (= bántódás; Ny. Sz. Heltain kívül csak egy adat) — *bátor* (= ‚esto!'; csupán a mesékben kilenczer) — jeles ember leszen *benne* (v. ö. H. krónikájából: ‚Nagy ember leszen benne'; Heltainál s a Poncianusban egyaránt általános ‚benne' használata, ahol ma ‚belőle' áll, partitivusként is, az idézett helyhez hasonlóan is) — *birtoka*

[1] Megvan azonban Sylvesternél is, továbbá Molnár Albert szótárában. Elavulásáról l. Mészöly, M. Nyelv XXI. 121. l.

[2] A Székelyföldön ma is él. L. Szinnyei, *M. Tájszótár*. M. Nyelv XXIII. 479 l.

alatt (= hatalmában; Ny. Sz. Sylvesternél későbbi adatot nem ismer) — *csuffondáros* — *elő-beszél* — *ezokaért* — *finum arany* — (szép) *forgo tántz* (Ny. Sz. Faludi előtt csak a kolozsvári Fortunából, ugyane jelzővel) — *gyürét* stb. (= gyürüt; Ny. Sz. csak az u. n. Hofgreff-féle énekeskönyvből) — *heazat* — *hoherek* (= hóhérok; Ny. Sz. utolsó adata Meliustól) — *holnapon* Ny. Sz. csak kódexekből) — *holot* okhatározó kötőszóként — *hudozás* (Ny. Sz. a főnév csak Comeniusból, de ‚el-hudoszta magát' H. meséiből) — *istempel* (‚Stempel' v. ö. Szinnyei Tájszótár ‚estempli'; Ny. Sz. nem ismeri, de Heltainál sok s-sel és még egy mássalhangzóval kezdődő jövevényszó található ily alakban, az általánosan használtakon kívül ‚isnór', ‚istráza' stb) — *játzodozik* (erotikus értelemben a krónikában is) — *kezébbe* (= középen; (Ny. Sz. H. krónikájából: kezebben) — *ki fogo hely* (= kikötő; ez is, maga az ige is megvan Heltainál; egyebütt inkább más értelemben) — *koltó* (Meliustól Szily, M. Ny. XIV.152.; származtatásának helyességét igazolja, hogy a P.-ban hasonló vonatkozásban előfordul ‚koltogatós' is) — *kólya* (Ny. Sz. Heltain és az *Orbis pictus*on kívül csak levelekből, okiratokból) — *köres környül* — *kövés* (Ny. Sz. csak a Heltaitól nyomtatott Váradi disputatióból) — *közessül* — *laytorja* — *lesesködés* (Heltaitól az ige) — *magyari* kiráy (Ny. Sz. a kódexektől a Veres-féle Magyar decretomig többször, Heltaitól ‚m. Wrac'; jellemző, hogy már Geleji Katona -i képzős származéknak érezvén, tiltakozik a szerinte illetlen kifejezés ellen: „mint ha ki németi vagy töröki tászárt mondana") — *medgyek*, *medgyünk* stb. (= mit tegyek stb. Ny. Sz. utolsó adata Balassitól; a P. 1676-i kiadásában egy helyütt már elmegyek áll helyette, de valószínűleg már az első lőcsei kiadás idején sem értették s ezért írják többnyire csak gy-vel s kérdőjel nélkül) — *meg-apolgat* (Ny. Sz. csak kódexekből, de ‚meg-apol' Heltaitól négyszer) — *meg-bélpoklosul* (Ny. Sz. nem ismeri, ‚meg-poklosul' is csak a kódexekből) — *meg-dul* — *meg-halad* — *meg-mivel* (= végrehajt, teljesít) — *meglátogat* valamivel — *meg-tökéll* (= teljesít, végrehajt; kódexekben általános, Heltainál a krónikában is, utána Ny. Sz. csak Telegditől és Monoszlaitól, de már náluk sem egészen azonos jelentésben) — *minnyaian* (tárgyra és részeshatározóra vonatkozólag, ‚münekünk minnyaian' = mindnyájunknak) — *mondó* (főnév, v. ö. ‚mondóka'; Ny. Sz. Heltain kívül csak a Münch. kódexből és Monoszlaitól egy-egy adat) — *mony* (emberi testrészről szótári adatokon és Comeniuson kívül Ny. Sz. csak Heltaitól) — *órakort* (H.: hórakort; -kort H. után már csak fiától és Bornemiszától) — *papozlár* (Heltainál, kivált a Hálóban, sokszor, kívüle Ny. Sz. csak a Dávidnak tulajdonított, de mindenesetre Heltaitól kiadott s több-kevesebb közreműködésével fordított Könyvetskéből és Matkótól egy-egy adat) — *practicál* — *prenger* (= pelengér; Ny. Sz. csak H. és Bornemisza) — *sarja* (= saruja) — *szerető* (= szeretett, kedves; Heltainál, miként a kódexirodalomban, igen gyakori, utána csak Molnár Alberttől) — *szörszám*, *szerszám* (mentula ért. Ny. Sz. csak Meliustól) — *tęrdet fejet* (t. és főt) *hajt* (Ny. Sz. Faludiig csak Heltaitól, de XVI. századi versekben többször, Balassinál is, a XVII.-ből nem ismerem) — *törvénynek kiadása* — *uttal* (= szor; Heltainál gyakori, utána csak Károli bibliájából) — *vay* (indulatszó szidalmak előtt; Ny. Sz. az első ily adatot Bornemisza énekeskönyvéből idézi, de a H. meséiben előfordulók közül Imre kiadásának szójegyzéke szerint

három egészen olyan, mint a Poncianusban; emitt: ‚vay hitván vigyor' ‚vay datzos kabala' stb., ott: vay rut undoc féreg stb.) — *vayki* — *valamicsodás* (csak erdélyi adatok) — *vény* (Heltain kívül csak birtokos és fokozott alakban -ny) — *versenyes* — *veszteglelesség* (Ny. Sz. egyetlen adata 1565-ből) — *vonsz* — *vontatásra visz* (= elhalaszt; Krón.: vösz; a főnév maga is ily értelemben csak Faludinál fordul elő újra) — *zenebona* (soká inkább: ‚zanabona') — *zákmánt* (azaz zsákmányt) *tesz.*

Ugyanaz a sajátos keveréke a tősgyökeres népiességnek és idegenszerűségnek a *Poncianus* nyelve,[1] mint Heltaié.[2] Azt hiszem, Heltai ízes magyarsága nem is annyira, vagy nemcsak abból ered, hogy felnőtt korában színmagyar vidékre kerülvén, a néptől tanult magyarul, hanem a bibliafordító szövetség tartós közös munkájából is, amelyben kitűnő nyelvérzékű székely-magyarok társaságában vett részt. Idegenszerűségeinek egy része latin iskoláztatásából ered, s ezek inkább közösek kortársaival (vonatkozó névmással való kezdés, felszólító és feltételes mód a mellékmondatban stb.). De már egyes szórendi hibák, az alanyi és tárgyas ragozás összekeverése — mindez egyaránt jellemző a *Poncianus*ra is — valamint egyes fordulatok idegenajkúságából erednek inkább. Ez utóbbiak közül csak néhány olyant említek amely külön is egyformán kimutatható Heltai hiteles munkáiból — a Ny. Sz. szerint csak tőle — és a *Poncianus*ból, s amelyek esetében nem az eredeti német szöveg csábította szó szerint való fordításra: *érette lenni* (akarni, dafür sein), *valaki után üzni* (jemandem nachjagen), *egy sem* (kein fordítása fölöslegesen, pl., egy bél-poklos sem' a helyett, hogy: ‚bélpoklos nem . . .'). A synonymák közt való válogatás bizonytalansága is ide tartozik, pl. *könyörgés* ‚kívánság' helyett stb. Ami Heltai nyelvének egyéb, pl. mondattani tekintetben kortársaival vagy azok egy részével egyező vagy ellenkező sajátsága, pl. a főnévi igenév személyragos alakjainak az általánostól eltérő használata stb., az is mind ugyanúgy van a lőcsei *Poncianus*ban is.

De a magyar szöveg viszonya eredetijéhez, stílusban és egyes tartalmi mozzanatok átalakításában egyaránt, teljesen olyan, mint pl. a fabulákban vagy a részegségről szóló *Dialogus*-ban. Sehol sem fordítás a szó igazi értelmében, hanem még ahol mondatról mondatra követi is az eredeti menetét, ott is

[1] A bécsinél minden tekintetben sokkal becsesebb szövegnek — meggyőződésem szerint Heltai második, egészen szépirodalmi jellegű alkotásának — közzététele (XVII. századi kiadásai is igen ritkák, többnyire egy, részben hiányos példányban maradtak meg) nyelvészeti szempontból is érdemes feladat volna; a Heltai egyéb munkáival egyező, részben nyelvét magyarázó adatok ott sorakoznának föl teljesen, de sok benne a szótározatlan vagy csak újabb időből, tájszólásból följegyzett szó és szólás is, pl. *céderködik, felettés, firlat, intet, itigéten, koltogatós, kopitor, kuszpitál — ebe vére, elhánymi a csépet* stb.

[2] V. ö. Imre Lajos: *H. G. meséinek eredete és nyelve.* 1885.

szabad újrafogalmazás. Éreztesse ezt a csak stiláris átalakítást az alább közölt, tartalmi tekintetben az eredetihez ragaszkodó kis részlet, az összehasonlító irodalomtörténetben *Virgilius* címmel emlegetett példázat (XXIV. Rész.) kezdete — az egészükben, hangalakjukban vagy jelentésükben Heltaira jellemző szavakat dőlt betűvel közlöm.

Octavianus was gar ein reicher Keyser, unnd was so geitzig daß er über all ding Gut gar lieb hatt, uñ di Römer machten zu seinen zeiten jn viel Volcks underthenig, Deszhalben sich etliche Reich wider die Römer sperrten. Zu disen zeiten was zu Rom ein Meister, Virgilius genannt, der alle Meister uber traff mit seinen Künsten, und sonderlich mit Zauberey. Nun baten jn die Bürger inn der Statt, dasz er mit seiner Kunst etwas machet, darmit sie gewarnet würden vor jren Feinden. Er thet das sie jnen geboten hatten, und macht oben zu öberst auff einen Thurn só manch Bildt, als jn gut dauchte, und mitten da macht er ein Bildt, das hat einen güldenen Apffel, und die anderen Bilder zurings uñ den Thurn, der hett jegklichs ein Glöcklin in der Handt, und hatten jre Angesichter gewendt gegen den Landen dahin denn jegkliches geordnet was, und als offt sich ein Landt wider die Bürger setzet, oder wider die Statt setzen wolte, so leutet das Bildt, das demselbigen Landt zugeordnet was, so ward denn ein Ritter mit seinem Sper geordnet. Der selbig richtet sein Sper gegen demselben Land. Wenn denn die Römer das sahen, so wapneten sie sich, und zogen als denn mit wehrhafftiger Hand wider das Land. Also mochte sich kein Landt weder heimlich noch öffentlich setzen wider diese Bürger, denn sie allwegen gewarnet wurden von den Bildern. Darnach machet Virgilius durch Trosts willen anderen Armen unnd frommen Leuthen, an ein ander Theil der Statt, ein grosz Feuwer, darbey sich die Armen und frommen Leut wermen solten, und machet bey dem Feuwr ein schönen auffwallenden Brunnen, dazu die armen unnd frommen giengen und jren Durst leschten, und bey dem Feuwer und umb das Wasser desz Brunnens machet er ein Bild, An deß bilds stirn stund geschrieben, also, Wer mich schlecht, der nimpt

Az Octavianus igen gazdag Csaszár vala, de mondhattlan nagy kévánság vala benne az marha gyütésre. Az üdőben az Romájak sok Országokat birának, és birodalmok alá vetének. Némelly Országok pedig ellene tamadának az Romajaknak. Az üdőben vala egy bölcs mester Romába, VIRGILIUS nevő, ki nemes tudomanyokkal és bölcseségekkel meg hallada mind az töb Mestereket. Kiváltképpen jeles vala az ördenges tudományba. Kértek ötet az Romai Polgárok, hogy az ő tudományával meg jelentene nékik, Mikoron az ellenség rejájok akarna jöni, Hogy ezt meg értvén *eleit vehetnék azoknak.* VIRGILIUS meg müvele, az ő kévánságokat: Es csinala egy néhány képet, és álatá azokat az toronynak karimájába *köres környül,* és mindenik képnek egy egy csöngettyü vala kezében. *Közep arányt* pedig állata az egyik képet, kinek egy arány Almát ada kezébe. Midőn ezokaért valamelly Ország tanácskozni kezde az Romájak ellen, és hadat kezde késziteni és inditani ellenek. Ottan csöngetni kezde az a kép, melly arra az országra néz vala az toronynak karimáján, Halván az Romabeliek az csöngetést, ottan zászlót tőnek ki, melly arra az Országra mutat vala: Es *hammarsaggal* készülének minden erejekkel arra az Országra. Ezt látván minden Országok, Meg ijedének az Romajaktól, És senki nem mere ellenek támadni, Miért hogy az képek mingyárt hirt tesznek vala az csöngetéssel az toromba. Csinálla *esmet* VIRGILIUS Romába, egy mindenkor égő tüzet, hogy annál füteznének az szegények Romába. Csinálla csak ottan az tüz melet egy igen szép *forrás kutat* - is, hogy az szegények abból innának. Az tüz és kut között allata egy képet fel. Annak az homlokán ezt irta: *Az ki engemet üt: azonnal üttetik.* Es ez kép sokkaig ála ott. Végre *juta* egy *Papozlar,* és meg olvasván az irást az képnek

an der Statt Rach. Das Bild stundt viel Jar da, unnd zum letzten da kam ein Pfaff, der laß die Schrifft, gedacht bey jm selbs, was Rach nimpt nun eins, ich glaub das, geb ich dir einen streich, so würde ich finden ein Schatz under deinen Füssen, unnd darumb so woltest du nit dasz ich (?!) jemandt schlug, Also nam der Pfaff seine rechte Handt, und gab dem Bildt so ein unfreundtlichen schlag, daß das Bildt fiel. Unnd da das geschahe, erlasche das Feuwer, und vergieng der Brunn, also fand der Pfaff keinen Schatz...

homlokán, gondolkodni kezde ő magában: Hogy hogy vólna ez, hogy valaki tégedet ütne, hogy esmet ütöttnék? En mást hiszek, hogy ha én tégedet üttlek, és onnét le döttlek, Hogy talám egy nagy kéncset találok lábaid allat. Ez az oka, hogy nem akarnád, hogy valaki meg ütne tégedet. Es egy doronggal ugy ütte az képet, hogy mindgyarást ledölle. Es mihelt az kép le dölle, ottan meg aluvék az tüz, Az forrás - is meg álla, Ez vala az nagy kéncs, mellyet az Papozlár találla.

Egyes, semmi újat nem mondó szavaknak vagy párhuzamos kifejezéseknek rövidség vagy változatosság kedvéért való elhagyásán, másoknak rokonértelműekkel vagy határozottabb jelentésűekkel való helyettesítésén kívül a beszéd ritmusa is, logikája is egészen más, mint az eredetiben. Hosszadalmas mondatokat, melyek az eredetiben különálló mozzanatokat foglalnak össze, szeret megszakítani, de máskor is szívesen különíti új, rövid mondatokba a továbbiak szempontjából fontos mozzanatokat. Az ő előadásában úgyszólván minden világosabbá válik, ami az eredetiben homályos, félreérthető, vagy nehezebben elképzelhető; be is told oly mozzanatot, amelyet a német a többiből érthetőnek feltételez — sohasem puszta bőbeszédűségből, mert hiszen sok fölöslegeset el is hagy. Gyakran épen a rövidítés is a világosság kedvéért van, pl. abban, hogy nem szól előbb általánosságban a képek felállításáról, aztán külön a középsőről, majd ismét a többiről, hanem mindjárt először csak a külsők felállításáról, aztán a középsőről (hasonlóan jár el pl. a *Canis*-beli kutya és sólyom jellemzésénél), valamint azzal, hogy nem bonyolítja a képek leírását annak említésével, amire úgyis sor kerül használatuk előadásában. Azzal is érthetőbbé teszi a képek használ, hogy nem a támadásról, hanem már a tanácskozásról hírt adnak; idevág az is, hogy a pap nem kézzel, hanem doronggal dönti le a képet, azaz szobrot. Az átdolgozónak — miként a meseíró Heltainak is — ugyancsak jellemző sajátsága: érzelmi érdekeltsége az elbeszélésben; az idézett részletben abban látható ez, hogy a képledöntést záró konstatáló tagadást gúnyosan színezett állítássá formálja át. Mesestílusra jellemző az is, hogy a pap töprengésébe ismét belefoglalja az olvasott szöveget, amely azt kiváltotta.

Ami sajátságot e kis darabon megfigyeltünk, mindre tömegesen található példa a könyv minden részében. Általában az elbeszélő stílus átalakulásának leginkább Heltaira jellemző vonásai, nem szólva a tartalmilag is átalakuló vagy gondolkodás- és érzésmódja kifejezésére kivételesen jó alkalmat adó részletekről,

a következők: az eseménysor világosabb elképzelése, mozzanatainak teljesebb s határozottabban elkülönített felsorolása és értelmezése; több és elevenebb, őszinte vagy színlelt indulatot éreztető beszéltetés; az elbeszélő érzelmi érdekeltsége. «Schreib ein Brieff» — mondja az eredeti az ifjúról a csábítás jelenetében; a magyar: «Meg foga D. az pennát, és ira egy cédulát». A gyermek életének megmentésében elgyötrött kutya (XI. r.) meglátván gazdáját «eleybe ballaga és legyezni kezde előtte az farkával és örömet mutata, müvel hogy haza jöt vólna» (az eredetiben csak: «grüsset seinen Herrn mit seiner geberd»). A *Gaza* címen emlegetett példa ifjú vitéze «egy nagy szekertzét kapá és egy nagy sebet vága az lában» («da wundt er sich selbst») stb. — A császárné csak annyit kiált először férje megtévesztésére: «kompt mir zu hilff», a magyarban: «Tolvaj, tolvaj, jögyötek segitségre». A jó erkölcsök őrei a németben csak megállapítják (*Puteus*, XIV. r.): «Das ist nicht ein gut zeichen, dass jr umb dise zeit hie stehet», a magyarban igy pörölnek: «Mi dolog: Mit forgolódol mostan az utzan: Tudodé hogy meg vagyon tiltva? Nem jó járásban vagy». Megjelenít, beszéltet, gondolkodást monológba önt, ahol az eredeti csak jelzi; pl. a neje becsületét kapzsiságból feláldozó marsallról csak ennyi áll a németben, «da kam geizigkeit an jn». «Gondola ő magában: Ebe véré; Szép pénz az ezer arany. — Bizony ezt másnak nem engedem» — hangzik a magyarban. Az érzelmi érdekeltség következményeképen itt-ott az elbeszélés lezárása a részvét és felháborodás kifejezése után egészen olyanféle kis prédikációba megy át, mint a fabulákban, pl. a *Puteus* (XIV.) az eredetiben a férj kalodába zárásának puszta közlésével végződik, a magyar elbeszélés megtoldja ezzel (D4b lap):

«Es nem használla az szegény vén nemes embernek az ő jámborsága és ártattlan vólta: Hanem minden embereknél ő vala az vétkes. De az Felesége, az undok fertelmes k . . . , az vala az jámbor és ártattlan. Mert mindenkor így jár, Hogy mentől nagyob parazna és k . . . az Asszonyom, Annál inkáb hánya jámborságat, és nem akarja az nevet viselni. Szép kövül az piros alma: De ha meg metzed, Belöl rothados, &c.» (Még ez az etc. is, amely nyitvahagyja a további elmélkedés lehetőségét, egészen Heltaias: egész hosszú sor mese vagy értelmezés végén ott áll!)

Rendszerint az ily toldalékokba kerülnek nagyobb nyomaték kedvéért azok a közmondásszerű szólások, amelyeket az ajánlásban már volt alkalmunk megfigyelni s amelyek Heltai meséiből s egyéb átdolgozásaiból olyannyira ismeretesek. De előfordulnak a Poncianus mindenféle részletében s szemléletessé, testivé teszik azt, amit az eredeti közvetlenül, lelki értelmű szavakkal, elvontan fejez ki, pl. ugyancsak a *Puteus*-ban: «wer gelestert is wolt dz all welt gelestert werde»: «a' sárban hevert disznó azt akarná, hogy az többi-is mind sáros

vólna». Erdekes, bizonyára népi szólás: «elhányja az csépet» (ismételten; értelme: magát más után veti, másra veti szemét; az eredetiben: «darumb gewan sie einen andern lieb»). Serlinus sem azt mondja a mesterektől palotáján kivül vakká tett császárnak, hogy ölesse meg őket, hanem: «hivasson nagyobb Mestert ő náloknál egy éles pallossal».

WALDAPFEL JÓZSEF.

ADATTÁR.

GYULAI PÁL LEVELEI IMRE SÁNDORHOZ.

(Első közlemény.)

Gyulai Pálnak Imre Sándor kolozsvári egyetemi tanárhoz írt hatvanhat levelét és Brassai Sámuelhez írt egyik levelét Imre Sándor kegyelete őrizte meg számunkra. A jól gondozott, becses gyüjteményt később a kiváló irodalomtörténetíró hagyatékában unokája, Imre Sándor, a kir. József-műszaki egyetem rendes tanára örökölte. Ő akarta Gyulai leveleit az irodalmi kutatás rendelkezésére bocsátani; ő engedte meg közzétételüket.

A családi ereklyék jelentőségét emeli, hogy bennük Gyulai Pálnak jellemző gondolat- és érzésvilágát majdnem három évtizeden át elég sűrű és többnyire keltezett nyilatkozatokban kísérhetjük figyelemmel. Értékes emlékei ezek két férfias, szinte puritán jellem barátságának, kiket a magyar tudomány tisztelete, főkép a magyar irodalom történetének szeretete kapcsolt össze. Hogy Gyulai Imre Sándornak éles vonalú írói egyéniségét nagyra becsülte, azt mindenütt — leveleiben is — nyíltan hirdette. Nagy része volt abban is, hogy Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanárává neveztette ki. Másrészt Imre Sándor is teljes odaadással, híven támogatta Gyulait, az irodalmi vezért, nagyhatású törekvéseiben mind a M. T. Akadémiában, mind a Kisfaludy-Társaságban; egyúttal ő volt Gyulainak egyik legszorgalmasabb és legtanultabb munkatársa a Budapesti Szemlében is. Mindketten nagyrészt ugyanazt az irányt követték az irodalomban, irodalomtörténeti felfogásuk pedig szinte kiegészítette egymást. Ha Gyulai a magyar irodalomtörténetírás művésze volt, Imre Sándor inkább nyelvészeti kutatásaival s az összehasonlító irodalomtörténet eszközeivel nyujtott az esztétikai ítéletnek biztosabb alapot. Ily határozott írói egyéniségek nem érintkezhettek egymással a nélkül, hogy az irodalomnak életbevágó kérdéseit meg ne tárgyalták volna. Gyulai leveleinek is épen azok az adatok adnak általános értéket, melyek a magyar irodalmi életre, főkép a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság belső viszonyaira, a Budapesti Szemle szerkesztésének titkaira, az ortológia és neológia küzdelmeire vetnek világot.

A kor és iskola, melyben Gyulai és tudós barátja nevelkedtek, inkább volt alkalmas a férfias, mint a hajlékony jellemek kialakítására. Gyulai leveleiben is feltünhetik, hogy az a két rokonlélek oly hosszú ideig nem jutott el a bizalmasabb megszólításig sem. Ennek egyik oka az lehet, hogy a levelezés megkezdésekor Imre Sándor hat évvel idősebb volt, Gyulai viszont az irodalmi életben tekintélyesebb állást foglalt el, s így a levelezők közül

egyik sem érezte magát feljogosítva a közelítő lépés megtételére. Nagy része van azonban ebben a kor szellemének is, mely a tegezést sokkal szűkebb határok közé szorította, mint napjaink divatja. Mindazáltal a levélbeli érintkezés merevebb formája nem akadályozta meg Gyulait abban, hogy itt-ott saját szívének és családjának ügyét szóba ne hozza, s hogy ne érdeklődjék Imre Sándor hozzátartozói iránt. Leginkább Imre Sándor két fiával: Józseffel és Lajossal foglalkozott leveleiben; őket biztatta, hogy a Budapesti Szemlét épúgy támogassák, mint édesatyjuk. Ilyen módon Gyulai levelei az életrajzírónak is becses adalékkal szolgálhatnak Gyulai lelki életének és családi körének rajzához.

Amint Gyulai legegyszerűbb nyilatkozatát is gonddal szerkesztette meg, Imre Sándorhoz írt leveleinek legigénytelenebb mondatán is nyomot hagyott az írásbeli előadás mesterének alakító keze. Annál inkább feltűnő szórakozottsága mondatainak leírásában; hol az ékezetet, hol az írásjelet hagyta el, hol meg az összetett szavakat szakította ketté. Gyulai eljárását az itt közölt szöveg is követi. Néha egy-egy betű vagy szó is bennmaradt a levélíró tollában. Ezeket szögletes zárójelben dőlt betük jelzik a szövegben. Gyulai joggal különböztette meg egyik levelében saját írásmódját Kazinczy levelező hajlamától; bármily biztosan építette fel mondatait, gondolkodás- és kifejezésmódjában nincs semmi mesterkéltség, semmi cicoma. Levelei a maga valóságában természetesen tárják elénk írójuknak vonzó egyéniségét és fejlett íróművészetét.

1.

Tekintetes Ur!

Van szerencsém válaszolni febr. 6-án kelt levelére, melyet «Geleji mint nyelvész» című értekezése ügyében intézett hozzám.

Az értekezés, igaz, hogy még a mult évben kinyomatott, de csak febr. elején köttetett be és adatott át a könyvárusnak. Mihelyt levelét vettem, beszóltam Eggenbergerhez s kérdeztem tőle, megküldötte-e önnek a köteles hat példányt, s általában miért nem küld az akadémia nyomtatványaiból a debreczeni könyvárusokhoz?

Ő ugy nyilatkozott, hogy csak tegnap vette át az akadémia expeditorától a példányokat; tüstént utnak indítja önnek a köteles hat példányt. Az akadémia kiadványaiból a debreczeni könyvárusokhoz mindig küld egy pár példányt, de szerinte azok oly keveset gondolnak velök, hogy a csomagot talán föl sem bontják.

Mennyiben szabatos e nyilatkozat nem tudom. De igyekezni fogok, a mennyiben hivatalos körömhöz tartozik segítni e bajokon. Épen azért kérem, szíveskedjék tudósítni engem arról: csakugyan megküldötte-e Eggenberger önnek a köteles hat példányt, s csakugyan kapnak-e a debreczeni könyvárusok az akadémia kiadványaiból példányokat?

Maradtam tisztelettel alázatos szolgája *Gyulai Pál* osztálytitkár.
Pest febr. 12. 870.

Imre Sándornak *Geleji Katona István mint nyelvész* című értekezése a M. T. Akadémiának *Értekezések a nyelv- és szépтudományok köréből* című gyüjteményében jelent meg 1869-ben, mint a kötet 6. száma.

2.

18/1871. T. Imre Sándor urnak, a m. t. akad. l. tagjának, a debreczeni ref. főiskola tanára- és könytárnokának. Debreczen.

Tekintetes Úr!

Febr. 27-én kelt levelét vettem s a kiadó-hivatalban tüstént megnéztem, hogy a hiányzó nyomtatványok elküldettek-e az akadémiai könyvárushoz elszállítás végett. Az igtató könyv szerint a csomag, melyben a hiányzó nyomtatványok voltak, még mult év sept. 22-én elküldetett Hoffmann könyvárushoz. Hoffmannt is felkerestem megtudni, nála történt-e a mulasztás. Szerinte a csomag elküldetett Telegdihez Debreczenbe; egyébiránt igérte, hogy utána jár a dolognak s ha netalán elveszett volna, pótolni fogja a hiányzó nyomtatványokat, melyeket a hozzám írt levélből kijegyzett.

Szíveskedjék közelebbről tudósítani: átszolgáltatta-e Telegdi a hiányokat, általában tett-e Hoffmann intézkedést a hiányok pótlására nézve? Az akadémiai nyomtatványok a tagokhoz postán küldetnek szét, kivéve Debreczent, Kotozsvárt és Pozsonyt, hol több akad. tag lakik. Ide könyvárusi uton történik a szállítás. Debreczenbe Telegdihez küldetnek a csomagok, ki az illetőknek kiosztja.

Szíveskedjék ezután is minden hiányról tudósítani s ha netalán Debreczenben nagy rendetlenség uralkodnék mind a szállítás, mind a kiosztás tekintetében, azt is jó lesz megírni, hogy bejelenthessem az osztályértekezletnek.

Engedje egyszersmind, hogy én is egy kérést intézhessek önhöz. Nem volna-e hajlandó ez év folytán egy akár nyelvészeti, akár irodalomtörténeti értekezéssel megörvendeztetni osztályunkat? Utolsó értekezése oly szívesen fogadtatott, hogy az osztályértekezlet közelebbről is sajnálkozott hallgatásán.

Rövidebb értekezést is szivesen veszünk.

Maradtam kiváló tisztelettel Tekintetes urnak alázatos szolgája

Pest mart. 6. 871. *Gyulai Pál* osztálytitkár.

3.

104/1871.

Tekintetes Úr!

Az I-sö osztály f. hó 25-én tartott értekezletén szóba hozattak Bessenyei György hátrahagyott iratai, melyek a hírlapi közlemények szerint Debreczenben a Rakovszky-kisasszonyoknál megtaláltattak volna. Az osztály élénk érdekkel viseltetvén az ügy iránt, felkéri a Tekintetes urat, hogy szíveskedjék arról hiteles adatokat küldeni be az akadémiához s tájékozó felvilágosítást különösen a következő kérdésekre: 1. Kinek a birtokában vannak jelenleg a kéziratok. 2. Mi módon lehetne megszerezni azokat az akadémia kéziratára számára? 3. Nincs-e meg a Rakovszky-családnál Bessenyei arczképe is, mert Toldy Ferencz ugy emlékszik, hogy Kazinczy látta volna arczképét magánál Bessenyeinél? Becses válaszát kérve maradtam teljes tisztelettel

Pest, nov. 27. 1871. *Gyulai Pál* osztálytitkár.

A levélborítékon: 104/1871. A m. t. Akadémia I. oszt. elnökségétől. Tekintetes Imre Sándor úrnak, a debreczeni ev. ref. főiskolában a m. nyelv, irod. tanára, mint a Magyar Tudományos Akadémia l. tagjának Debreczen. Hivatalból.

Az egész levélben csak az aláírás Gyulai Pál kezeírása. — Imre Sándor 1871. dec. 2-án kelt levelében tett jelentést eljárásának eredményéről. (M. T. Akadémia Értesítője. VI. évf. 1872. 4. l.)

4.

Tisztelt barátom!

Becses levelére mind eddig azért nem válaszoltam, mert be akartam várni a legközelebbi osztályértekezletet, melyben ön kéréseit előterjeszthessem.

Az osztályértekezlet határozata a következő: mind Tewrewknek, mind önnek kiadatik a kézirat s mind kettőnek megengedtetik, hogy tetszésök szerinti változtatásokat tegyenek rajtok. Azonban az akadémiai szünet után octoberben a kéziratok visszaküldendők, hogy a nyomatás kezdetét vehesse. Ha a határidő önnek kevés, az értekezlet szívesen meghosszabbitja, csak szíveskedjék engem tudósítani.

A kéziratot a bírálatok másolataival egy pár nap alatt elküldöm. Most pedig engedje, tisztelt barátom, hogy egész bizalmasan megírhassam pályamunkája történetét.

Midőn a két pályamunkát Arany áttette hozzám, mint az I-sö osztály titkárához, a míg az osztályértekezleten a bírálók kineveztettek, mind két pályamunkát átlapozgattam s ugy találtam, hogy az öné jobb. Mind két szerzőt gyanítottam, mert többé-kevésbbé ismertem gondolkozásmódjukat. A bírálók kinevezésére némi befolyásom levén, mindig ügyelek arra, hogy oly tagokat ajánljak vagy ajánltassak az elnök által, kikben a tárgy és körülmények szerint leginkább megbizhatni. Ezért itt is Hunfalvy Pál, Szarvas Gábor és Szász Károly urakat ajánlottam. A két elsőt azért, mert nem ugyanazon godolkozásuak, és Szarvas Gábor túlságait, ki e kérdéssel tüzetesen foglalkozik, mérsékelni fogja Hunfalvy Pál szélesb körü miveltsége. Szász Károly ajánlását az indokolta, mert a kérdés kapcsolatban van a költői nyelvvel, a próza aesthetikai oldalával is, melyekhez mind Hunfalvy, mind Szarvas keveset értenek. Hunfalvy nem volt jelen az értekezleten, helyette Ballagi ajánlotta magát s kineveztetett. Ez nem volt inyemre, mert én Ballagit nem örömest ajánlom bírálónak, nem mintha nem volna tudománya, hanem mert kevés önállósága van, nincs elég ítélete, s benyomásokra hajló természete hol ide, hol oda ragadja. Itt is úgy történt. A bírálók is épen ugy gyanították a szerzőket, mint én. Ballagi ohajtotta volna önnek ítélni a jutalmat, mert igen becsüli, de egy pár elv, melyeket félre értett, melyek ellen Szarvas nagy hévvel szónokolt, arra ösztönözte, hogy elfogadja Szarvas indítványát, mely szerint a jutalom megosztandó lett volna. Szász Károly, ki határozottan ön mellett szavazott, szintén reá állott a közvetítő indítványra. Az osztályülés visszavetette e véleményt s követelte a bírálóktól, hogy minden esetre ítéljék oda valamelyiknek. Ekkor Szász Károly az önét kívánta jutalmazni, de a más két bíráló ellenében kisebbségben maradt. Hogy Szarvast a Tewrewk iránti rokonszenv vezette volna, nem merem állítani, hanem a bizonyos, hogy Ballagi nem ellenszenvből szavazott ön ellen, hanem benyomásokra

hajló természeténél fogva, Szarvas imponált neki s helyesebbnek hitte, ha nyelvészszel van egy véleményen, mint költővel.

Ez röviden a történet, sine ira et studio. Én, Arany és Szász meg vagyunk győződve, hogy az elfogulatlanok az ön munkáját többre fogják becsülni, mint a Tewrewkét.

Én az ön művét csak lapozgattam s épen ezért nem szólhatok hozzá tüzetesen s alaposan, hanem egyik fejezetére mégis bátor vagyok egy pár megjegyzést tenni. A mit ön Vörösmarty nyelvéről ír s egy sorba teszi öt a Kazinczy iskola költőivel, nagy tévedés. Vörösmarty egészen más, mint Kazinczy iskolája. Az ő nyelve egészen uj, mely sem a régi, sem a megujított nyelv. Ő az ujabb magyar költői nyelv megalapítója, ki nélkül se Arany se Petőfi nem állhattak volna elő. S ez érdeme nagyobb mint költeményeinek értéke. Az a két hiba, melyeket ön felhoz, költői nyelvben nem hibák, s épen ugy megtalálhatók a régi költészetben, mint Aranynál.

Bocsásson meg, hogy nem tisztázom le e hirtelen és elég rutul irt levelet, de nincs reá időm.

Remélhetek-e octoberre vagy novemberre értekezést? Ha ezt nem adhat, fog-e irni a januarban meginduló «Buda-pesti Szemlé»-be, melyet én fogok szerkeszteni? De erről annak idejében bővebben. Az ég áldja!

Pest jun. 9. 872 tisztelő barátja *Gyulai Pál.*

A M. T. Akadémia az 1870—72. évi Marczibányi-pályázatra «az idegen szólásmódok és a szabálytalan nyelvújítás kérdését» tüzte ki. Két pályamunka érkezett. A bíráló bizottság, mint 1872. máj. 22-én jelentette, mindkettőt érdemesnek találta a jutalomra, úgyhogy a pályadíjat közöttük megosztandónak ajánlotta. Minthogy az első osztály az ajánlatot nem fogadta el, a bizottság máj. 23-i jelentése szerint a második számú pályamunkának ítélte oda a jutalmat, az első számút megdicsérte és ivenként 30 frt tiszteletdíj mellett szintén kiadásra ajánlotta. A máj. 23-án tartott nagygyülésen a jeligés levél szerint a jutalmat Ponori Thewrewk Emil nyerte el. Gyulai az I. osztálynak 1872. jún. 3-i ülésén jelentette, hogy a megdicsért munka szerzője, Imre Sándor, jelentkezett. A bizottság két jelentését Gyulai 70/1872, 71/1872 számokkal ellátva 1872. jún. 11-én adta ki Imre Sándornak. Az utolsó jelentésre a következő megjegyzést vezette rá: «A tiszteletdíjnak ez előleges megállapítását az osztály nem hagyta helybe s fentartotta magának annak későbbi meghatározását. Kiadta Gyulai Pál osztálytitkár. Pest. jun. 11. 1872.»

5.

Tisztelt barátom!

E levélkém átadója Charles Brace angol iró Amerikából, ki Magyarországot és Erdélyt szándékszik beutazni. Ajánlom öt szives figyelmébe, szíveskedjék neki megmutatni Debreczen nevezetességeit s tájékozni mind az iránt, a mi netalán érdekli.

Jeles iró, ki ugy látszik Magyarországról könyvet akar irni. Németül is beszél s igy oly társaságba is bevezethető, mely nem ért angolul.

Maradtam tisztelettel *Gyulai Pál.*

Pest jul. 30. 1872.

6.

89/1872.

Tisztelt barátom!

Nem tudom írt-e valaki önnek a kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom tanársága ügyében? Csengery megkért tegnap este, hogy írják s kérjek öntől mielőbb választ.

Az ügy rövid története ez: Trefort átvévén a miniszterséget a kolozsvári egyetemhez kinevezendő tanárokra nézve tanácsot kért Csengerytől, közölvén vele az ajánlottak névsorát. Én épen akkor látogattam meg Csengeryt, midőn e névsor megrostálásával foglalkozott. Kérdezte tőlem, kit gondolok én legalkalmasabbnak a magyar nyelv és irodalom tanárául. Én önt neveztem meg. Ő is abban a véleményben van — mondá — hanem baj, hogy ön nem folyamodott, egyébiránt reméli, hogy Trefort túlteszi magát ez akadályon.

Néhány nap mulva, tegnap este, megint találkoztam Csengeryvel. «Imrét — mondá Csengery — már felterjesztette Trefort, írj Imrének, hogy nyilatkozzék neked elfogadja-e a kinevezést, hogy az el nem fogadás esetében a hivatalos lapban még meg lehessen akadályozni a közhírré tételt».

Fogadja el, mi itt nagyon óhajtjuk. E nyugalmasabb állásban inkább élhet a tudománynak, más felől a második magyar egyetemen épen nem árt, ha a magyar nyelvet és irodalmat nem épen abban az irányban tanítják, melyben a pestin.

Kérem válaszát egy pár sorban, hogy tüstént közölhessem Csengeryvel.

Még sok mindenről kellene írnom önnek, de azt máskorra hagyom.

Pest sept. 20. 1872. tisztelő barátja *Gyulai Pál.*

A levélborítékon: 89/1872. M. Tud. Akadémiától. Tekintetes Imre Sándor urnak m. tud. akadémiai levelező tagnak. Debreczen. Hivatalból.

7.

Pest maj. 11. 873.

Tisztelt barátom!

Van szerencsém ide zárni egy értekezést, melyet a f. év maj. 9-én tartott osztályülés önhöz utasított megbírálás végett.

A szerző a nagy jutalomra akart pályázni, azonban felvilágosíttatván, hogy a nagy jutalomra csak bizonyos évkörben megjelent nyomatott munkák pályázhatnak, mint értekezést nyujtotta be, hogy az akadémiában felolvastassék. Az Ügyrend értelmében az ily értekezést vagy valamely tag ajánlja vagy az osztály bírálat után dönti el, hogy felolvastassék-e vagy ne.

Egyszersmind ide mellékelem fia jeles értekezését, melyet a Szemle számára dolgozott, s melyet a Szemle 5-ik számában kiadni szándékozom. Ő némi javítás végett kéri vissza s tíz nap alatt visszaküldeni igéri. Mondja meg neki, hogy julius 4—5-ig minden esetre kész legyen vele és küldje fel, mert akkor szedésbe kell adnom.

A mi a nyugdíjat illeti, beszéltem Csengeryvel, ő abban a véleményben van, hogy az összes nyugdíjazás ügye most tanácskozás alatt levén, eldöltéig a cultusminisztertől bajosan remélhető, hogy valakiért kivételt tegyen.

A kinevezteteskor könnyen ki lehetett volna vinni, de akkor sem önnek, sem nekünk nem jutott eszünkbe. Szíveskedjék engem tudósítani, hogy folyamodott-e már ez ügyben vagy nem. A mikor folyamodni fog, megkérem Csengeryt, hogy beszéljen Treforttal. Az ügy egyébiránt nem bukhatik meg. Előbb-utóbb meg fogja nyerni kérését, ugy hiszem, legfeljebb idő kérdése az egész. A legrosszabb, a nem biztosítás esetében is, az állam nem fogja elhagyni özvegyét, e mellett ott van az írói segélyegylet is, melynek 150 ezer forintra megy a tőkéje s oly férfiak özvegyéért és árváiért, mint ön, mindent megtesz a mi tehetségében áll.

Pályaművét tegnap adtam szedésbe. A revisioíveket pontosan meg fogja kapni s addig egy ív sem nyomatik ki, a míg javításai után az ív ki nem igazíttatott. Tewrewk oly hosszasan tartotta magánál a revisiokat, hogy könyvét csak a mult héten nyomtatták ki. Meglehetős silány könyv, önnek minden értelmes olvasó elégtételt fog szolgáltatni. A hivatalos előszóban szóról-szóra közöltem a bírálatokat s az egész jutalmazás ügyét.

Köszöntöm Brassait, Szabó Károlyt. Maradtam tisztelő barátja

Gyulai Pál.

Fia czikkét a Szemlének még 3-ik számában akartam közölni, s fel is küldtem már Bécsbe, de más czikkek terjedelme miatt kiszorult, s így maradt az 5. számra. Ezért vannak rajta holmi kék plajbászos szerkesztői utasítások a szedők számára.

Imre József, Imre Sándor fia 1851-ben született s 1869-től 1874-ig orvostanhallgató volt. Cikke *A choleráról* címmel a Budapesti Szemlének III. kötetében a 91—125. lapokon 1873-ban jelent meg. — Ponori Thewrewk Emil pályamunkája: *A helyes magyarság elvei.* Budapest, 1873. Imre Sándor munkája: *A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata tekintettel az újítás helyes módjaira.* Budapest, 1874.

8.

Tisztelt barátom!

Vettem becses levelét s a Müller Miksaféle czikket. De ha ön megengedi nem adom át a Naplónak, hanem megtartom a Szemle számára. A tiszteletdíjt ugyan csak akkor küldhetem meg érte, a mikor megjelen, mert Ráth is engem akkor fizet, de előleg fejében bármikor előfizethetek a Pesti Naplóra, csak írja meg, hogy az oct.—dec. folyamra-e vagy az 1874 januar—jul.-ra fizessek-e elő?

Bár sokszor kapnék ily *nyers fordítást*, a mint czikkét nevezi. Nem képzeli mennyi bajba kerül a Szemle szerkesztése. Idősb és érdemesebb íróink politikusok, nagy urak lettek vagy a tudomány részleteivel foglalkoznak, s általában nem kedvelik valaminek formában előadását. Leginkább a tehetségesebb fiatal emberekre támaszkodom, s ha itt sem találok támaszt, fordíttatok. De mind az eredeti mind a fordított dolgozatokkal meggyűl a bajom, egy kettő kivételével, a legtöbb oly rosszul ír magyarul, hogy a stíl javításával kell töltenem az időt s magam alig dolgozhatom. Így is elég hiba marad a czikkekben, de mit csináljon az ember, a magunk dolgozatát is nehéz javítni, hát még a másét.

A Szemle 6-ik számát már összeállítottam. A 7-ik számban (januar—febr. 1874.) szándékszom közleni az ön cikkét; e szám talán érdekesebb lesz, mint a közelebbiek, mert Szécsen gróf és Pulszky írtak bele egy pár essayt, Arany László is ide adja székfoglalóját, a mely sikerült dolgozat s hosszas nógatásomra Danielik is megírta harmadik és befejező közleményét. Öntől, bármit is, szívesen veszek; az eredetit 30-40 forintjával honorálom, a fordítást és átdolgozást 25 frt. Nem nagy összeg, de így is alig jövök ki, mert ingyen cikket nem közlök.

Nem árt, ha fiát koronként egy kis munkásságra serkenti. Úgy veszem észre, hogy kedve is tehetsége is van az írásra. Ha maga nem talál, Brassai szívesen jegyez ki egy pár átdolgozni való természettudományi czikket. Ebben nagy szorultságban vagyok. Szily támogat e szakban, de maga keveset ír, csak tanácsol s dolgozótársakat szerez. De alig kap, ezek a mi természettudósaink se szép formában, se jól magyarul nem tudnak írni. Szily a Józsi czikkét nagyon megdícsérte, kivált jó magyarságán bámult.

Ha találkozik Felmérivel, szíveskedjék neki megmondani, hogy czikkét vettem, de csak Martiusban közölhetem, mert a 6-ik számban megkezdett czikk, amely szintén ily nemü, ha nem is hason tárgyú, ekkor végződik be. Aztán még figyelmesebben kell elolvasnom, mert csiklandós tárgyú s Felméri úr a positiv philosophia terén oly dogmaticus, mint bármely theologus.

Szabó Károlyt szívesen üdvözlöm s kérem, hogy írjon már valamit a Szemle számára. Bizonynyal rá ér, ha kevesebbet haragszik erre a közösügyes világra.

Finály urat is üdvözlöm. Épen most vettem czikkét a világtárlatról. Szíveskedjék megmondani neki, hogy köszönöm s még a 6-ik számban közlöm. Nagyon jó, hogy nem hosszú, mert így még bele fér. Csak arra kérem, hogy a második közleményt november közepéig minden esetre küldje el. A többit is jó lesz ily hangon tartani. Soha sem árt bármiről írunk dolgozatunkat minél vonzóbbá tenni. Azt csak Venczel Gusztáv állítja, hogy ez nem illik a tudományhoz.

Munkájának 12-ik ívéből az utolsó revisiót ma küldöttem a nyomdába. Mihelyt kinyomják, leküldöm a kinyomott íveket, hogy a hivatalos előszót és a tartalmat egyetértve készíthessük meg. Nagyon ügyeltem, hogy javításai végre hajtassanak, sőt egy kis nem nyomdahiba javítására is bátorságot vettem, mindjárt az első ívekben. Ön azt mondja Aristophanes vígjátékairól, hogy pamphlet *értékűek*, én *jelleműekre* javítottam. Mutattam Aranynak is és helyben hagyta, annyival inkább, mert épen Aristophanest fordítja.

Köszöntve családját és bocsánatot kérve, hogy ennyi megbízással terhelem maradtam tisztelő barátja *Gyulai Pál.*

Pest oct. 2. 873.

A nyugdíj ügye jól áll, legalább nekem azt erősítik mindazok, a kik az ügyhöz közelebb állanak. Holnap Treforthoz megyek az Eötvös munkái ügyében s előhozom, talán még biztosabb hírt is hallok tőle.

Imre Sándor cikke: *Müller Miksa rövid életirata és értekezése a mythologia bölcselméről.* Budapesti Szemle. IV. k. 1874. 57—87. l. — Ráth Mór, a Budapesti Szemle kiadója, az 1872. évi szerződés szerint ívenként

30 frt tiszteletdíj fizetését vállalta. — Brassai Sámuel, Felméri Lajos, Finály Henrik, Szabó Károly a kolozsvári egyetemen Imre Sándor tanártársai voltak. Szily Kálmán a kir. József-müegyetemen a mennyiségtan és természettan tanára volt; Gyulai Pálnak a Budapesti Szemle szerkesztésében segédkezett.

9.

Budapest febr. 15. 1874.

Tisztelt barátom!

Remélem vette a pénzbeli küldeményeket mind az akadémia, mind a P. Napló, mind pedig a Szemle részéről. A bizományokat, melyekre utolsó levelében kért, mind eligazítottam, azonban a levéllel mind ez ideig adós vagyok. Ezt akarom most jóvá tenni. Ne vegye rosz neven, hogy ily későn írok. Nagyon hányt-vetett életet élek én itt, nem csak hogy nagyobb munkán nem dolgozhatom, de annyi az aprólékos dolgom, hogy azokat sem tudom mindíg pontosan teljesíteni.

Fia czikkét vettem és közölni fogom, az igért nagyobb czikket is örömmel várom. A mikor küldi akkor küldi, az ily nemü czikk soha sem késő.

Munkájából a köteles 25 példányt remélem eddig megkapta. Elküldésöket megrendeltem. Minden valamire való ember megbotránkozott az akad. bizottság ítéletén. Bodnárt nagyon buzdítottam, hogy írjon róla. Buzgósága ugyan kissé túlragadta, de az nem baj. Szarvas a minap azt mondotta Szász Károlynak, hogy Imre Sándor fogja megkeserülni Bodnár lármáját, s úgy hallom, hogy a Nyelvőr nagyon készül is az ön munkája ellen. Ugy látszik a kritika nálunk némi magánkedvteléssé kezd válni, melynek nincs egyéb czélja, mint hogy valakinek jó vagy rosz kedvet okozzunk. Én elvárom a Nyelvőrbeli czikket, s akkor én is írok valamit az ön munkájáról a Szemlébe. Nem vagyok ugyan szorosan véve nyelvész, a Szemle sem szakközlöny, de a dolog annyira felindít, hogy nem hagyhatom szó nélkül, annyival inkább mert nem az a kérdés, hogy mily hiányai vagy tévedései vannak az ön munkájának, hanem az: igazságos volt-e az ítélet s a kijelelt tévedések valóban azok-e? Ezt pedig minden nagy tudomány nélkül, egy kis józan észszel is el lehet dönteni. Mind a mellett arra a szívességre kérem, hogy hogy ha a Nyelvőrben kritika jelen meg az ön munkájáról, írja meg nekem véleményét röviden mind arról, a mit tudományos érdekünek vagy elvi kérdésnek lát. Jegyzeteit a mennyiben szükségesnek tartom, felhasználnám czikkemben, a mely különben sem lenne egyéb, mint tájékoztatása a közönségnek a munka becse felől s egyszersmind megczáfolása az oly vádaknak, melyeket igazságtalanoknak tartok.

Hát az akadémiában nem szándékszik valamit felolvastatni? Nagy szükében vagyunk a valamire való értekezéseknek. Nekem levén kötelességem gondoskodni az értekezésekről, a sok futkozás és írdogálás után is alig kaphatok valamit s mindíg aggódom, hogy a következő ülést nem tudom betölteni.

Az ég áldja tisztelt barátom, ne vegye rosz neven, ha néha késik levelem, a mit reám biz, azt tüstént elígazítom, s ha mulhatatlan szükség, akkor levelem sem fog késni tisztelő barátja *Gyulai Pál.*

Bodnár Zsigmond 1874-ben pesti reáliskolai tanár s Gyulai Pál munkatársa volt a Budapesti Szemlében.

10.

Tisztelt barátom!

Czikkét nagyon köszönöm, kiadom és várva várom a végét. A Szemle majus—juniusi száma megjelent, a julius—augusztusi most van szedés alatt. Ebben bajosan adhatom, mert Lónyay a majus—juniusi számba Széchenyi hátra hagyott iratairól egy hosszu czikket irván s csak akkor adván át nekem, midőn már a füzet nagy részt ki volt szedve mintegy öt nyomott ívnyi szedést kellett kivetetnem, a melyet a juliusi füzetben fel kell használnom. Igy a tisztelt barátom czikkét, ha a végét megkapom, a september—octoberi számban fogom kiadni, a mely sept. 1-én jelen meg. Ezért czikke végét legalább julius első hetében meg kell kapnom. Ha az egész czikk nem több 3—4 nyomott ívnél egyszerre fogom adni, ha több, két közleményben.

Olvasta-e a Toldy és Fogarasi hadjáratát Szarvasék ellen? A Szarvas felelete most van sajtó alatt. Sokat szeretnék erről irni, sőt meg is akarom kérni, hogy irjon e három értekezésről egy kis bírálatos ismertetést a Szemle számára. Én egyik féllel sem tartok, azt hiszem, ön is igy gondolkozik. Hanem erről máskor.

Az ég áldja! Köszönöm a czikket és várom a végét. Brassai urnak szíveskedjék megmondani, hogy czikkét szedik s a juliusi füzetben megjelen.

Buda-Pest maj. 11. 1875. tisztelő barátja *Gyulai Pál*

Fogarasi János értekezése: *Az új szókról*, Toldy Ferencé: *Az új magyar orthologia*, Szarvas Gáboré: *A magyar nyelvújításról*. Mind a három dolgozat 1875-ben az *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* cimü gyüjteményben jelent meg mint a IV. kötetnek 7., 8., 10. száma.

11.

Tisztelt barátom!

A «Nemzetiség és nevelés» czimü czikke szedés alatt van s a jövő hónap végén megjelen egészen egy közleményben. Nem enyhitettem rajta semmit. Az enyhités ártott volna a stílnek, de különben sincs ok a kíméletre. Csengerynek is felolvastam belőle egy pár szakaszt. Neki is tetszett.

A neologiai és orthologiai vitákat azért nem küldöttem hamarabb, mert úgy hittem, hogy nem lesz késedelem a dologban akkor sem, ha rendes uton az akadémiai kiadóhivatal utján kapja. Úgy tudom, hogy már meg kellett kapnia. Igéretében bizom s remélem, hogy uj évre elkészül a rólok irandó czikke. Nem jobb lenne-e megvárni a Brassai értekezését is, mely az octoberi első ülésre van kitűzve. Egyébiránt cselekedjék belátása szerint. Ha a nyár folytán szerencsém lesz tisztelt barátomhoz, megbeszéljük az egészet.

Nyáron a közkönyvtárak be vannak ugyan zárva, de csak a közönség s nem a tudományos czélból dolgozók előtt. Mindig ott van egy tisztviselő, a ki ezeknek szolgálatjára áll. Bátran feljöhet, s kényelmesen használhatja mind a múzeum, mind az akadémia könyvtárát, sőt az egyetemit is.

Kedves fia a nélkül távozott el, hogy, a mint igérte, utolszor még beköszöntsön hozzám. Egy pár napig vártam a «Deutsche Rundschau» illető számával, a melyet kért, aztán meglátogattam szállásán, de már elutazott.

Nem szeretném, ha valamit rosz neven vett volna tőlem. A Revue egy czikkét adtam volt neki lefordítás végett; ő többre akart vállalkozni, t. i. hogy arról a tárgyról több czikk nyomán fog egy ujat írni s ezért volt szüksége a Deutsche Rundschaura is. Én megjegyeztem, hogy igen örvendek, ha eredeti czikket ir, de akkor néhány könyvről írjon essayt, a fordítás vagy átdolgozás végett átadott czikkeket a szép forma kedvéért jobb meghagyni saját formájokban. Egyébiránt ha kedve van reá, szívesen beleegyezem abba is, hogy a kérdéses czikket saját belátása szerint dolgozza föl s a Rundschau illető számát egy pár nap alatt megkerítem. Talán azért nem jött utána, mert rosz neven vette megjegyzésemet. Nyugtassa meg, hogy teljességgel nem volt szándékom elkedvetleníteni, sőt buzdítni ohajtom. Bár sok oly fiatal iró és tudós volna, mint ő. Én kiváló rokonszenvvel viseltetem iránta s nagyon örvendek rajta, ha ír a Szemlébe valamit.

Az ég áldja kedves barátom! tisztelő barátja

Buda-Pest jul. 24. 1875. *Gyulai Pál*

A levélboritékon: *Imre Sándor* k. egyetemi tanár úrnak, a m. t. akadémia l. tagjának *Kolozsvártt*

Imre Sándornak *Nemzetiség és nevelés* című cikke a Budapesti Szemlének 1875. évi IV. kötetében (40—117. l.) jelent meg. — Imre József 1875-ben Schulek Vilmos szemorvos-tanár mellett tanársegéd volt.

PAPP FERENC.

ARANY JÁNOS KÉT ISMERETLEN LEVELE.

Arany Jánosnak itt közölt két levele Szilágyi Lajos debreceni kir. bírósági végrehajtó birtokában van, aki azokat családi ereklyeként őrzi. Mindkét levél ugyanis a tulajdonos nagyanyjához, Benkő Mihályné, Birizdó Máriához van intézve és válasz Benkőnének kérésére, illetőleg kérdésére. Amint a levelekből is kitünik, Benkőné mint régi ismerőshöz fordul Aranyhoz. Az ismeretséget megmagyarázza az, hogy — amint gondos kutatással megállapítottam — Benkőné Birizdó Mária szalontai születésű volt, leánykorát Szalontán élte a XIX. század első felében, és szépségét sokáig emlegették még akkor is, mikor Belényesre ment férjhez. Nagyszalontán ez idő szerint nem él Birizdó-család, de a nevet most is őrzi egy határrész (Birizdó-dülő, Birizdó-zug). Bármilyen különösen hangzik is a Birizdó-név, ez a családnév nem szorítkozik csupán Szalontára, mert a XIX. század végén Debrecenben is éltek Birizdók, talán ma is élnek.

1.

Pest, 1872, nov. 19.

Igen tisztelt Asszonyom,

A mily jól esett megemlékezése becses soraiban fiatalságunk bünélküli boldog napjaira, melyek annál bájosabbnak tünnek föl, minél inkább távozik tőlük az ember: ép annyira sajnálom, hogy hosszas távollét után hozzám először intézett kivánatának sem vagyok képes eleget tenni. Évek óta beteges

ember lévén, annyira elvonultan élek én itt, hogy alig járok ki a házból, miután hivatalhelyiségem is itt az épületben van; oly összejöveteleim pedig, hol nagy és befolyásos emberekkel találkozhatnám, épen nincsenek. Az a visszonyom, mely volt rövid időre a Tisza házzal, a legifjabb fiu halálával megszünt, azóta évek múlnak, míg csak egyszer is látom valamelyiket, s azt sem tudom, rám ismernek-e. Lajost, mióta minister, egyszer láttam futólag; annyira bizalmas lábon tehát vele épen nem vagyok, hogy akár személyesen akár levél által fölkereshetném. Egyébiránt, ha aljárásbiróságról van szó, annak kinevezése nem az ő ministeri szakmájába, hanem a Paulerébe tartozik; nem tudom, collegiáliter, befolyhatna-e a kinevezésre. Én azt hiszem, hogy a dolgot *ott lenn* kellene jól eljárni, hogy az ottani hatóságoktól jó vélemény jöjön fel; mert a kinevezésnél leginkább az dönt, mikép van fölszerelve a folyamodvány. Arra nézve, hogy személyes feljövetele mennyiben mozditaná elő a dolgot — teljesen járatlan levén az effélékben, mint körömön kivül esőkben — tanácsot adni nem tudok.

Bocsásson meg e sovány válaszért, de elénekelte azt még boldogult Csere József kánt' uram, hogy «egy emberben se' bizzatok, kiben segitség nincsen.» Nőm szíves viszontüdvözletét küldi, fogadja az enyémet is, melylyel maradok

Kegyednek tisztelt Urhölgy

alázatos szolgája
Arany János

2.

Igen tisztelt Asszonyom,

Végre sikerült megtudnom, hogy csakugyan létezik Pesten egy protestáns árvaintézet, mert megvallom, erről eddig semmit sem tudtam, és hogy annak elnöke, vagy igazgatója *Ballagi Mór*, a ref. hittani collegium tanára. Szerencsére ezzel ismerős vagyok, felkértem tehát, tudassa velem, a mit a felvétel felől tudni szükséges. Válasza következő: oly gyermek vétetik fel az intézetbe, kiről *keresztlevél* bizonyitja, hogy még nincs 12 éves, kiről bebizonyittatik, hogy legalább egyik szüléje meghalt, miről *halotti* bizonyitvány melléklendő, kiről végre a helység hatósága bizonyitja, hogy ügyefogyott *szegény*, orvos pedig bizonyitja azt, hogy *egészséges*, és hogy be *van oltva*.

A felvétel juliusban történik, de folyamodni kell már most, minél elébb. A folyamodást *Ballagi Mór* (Nagytiszteletü) úrhoz kell intézni, mint az árvaintézet elnökéhez. Fizetés az intézetben a fiukért semmi.

Ennyi az, a mit megtudtam és irhatok. Kérdezte még Ballagi ur: a fiu protestáns-e, azt feleltem: az.

Czélszerü lesz tehát a kivánt bizonyitványokat: a keresztlevelet, halotti, szegénységi, orvosi bizonyitványokat mielőbb megszerezni, s egy folyamodáshoz mellékelve felküldeni.

Nőmmel együtt szivesen üdvözölve tisztelettel maradok

Budapest 1874 febr. 4-én

alázatos szolgája
Arany János

Közli: KARDOS ALBERT.

ADAT BARTSAY ÁBRAHÁM HALÁLÁRÓL.

Az «elegáns poéta» haláláról a gyászjelentésen kívül egy halotti búcsúztató is maradt ránk. Trintsényi Sala Mihály dévai ref. pap írta, akinek Bartsay «jó métzénása» volt, s akit gyakran «oktatott beszéddel és könyvvel»: «sokszor adott olvasásra könyvet» neki. Bartsayék többnyire a hunyadmegyei, Dévától egy órajárásnyira levő Marossolymoson laktak, «tsak Levegő változtatni, 's magokat mulattatni mentenek vala Tsora nevű Jószágokba, mely Alsó Fejér Vármegyében vagyon, Dévához mintegy négy mérföld»: Sala mindkét helyt megfordult náluk. Rigmusos búcsúztatójának címe: *Nagy Bartsai Méltóságos. Bartsai Ábrahám Ur ő Nagyságának a Tsászári Királyi Felség egyik nagyérdemű Obersterének véletlen halálán esett szomorú siralma az ő Nagysága egyik alázatos tisztelőjének és szolgájának. Nyomtattatott Bétsben, 1806.* A füzetnek persze költői értéke nincs, de jegyzeteiben néhány ismeretlen adatot őrzött meg költönkről. Egy helyt «tzélozás van Katonaságabeli egy terhes forró nyavalyájára, melyből mindenek reménysége kivül, igen hamar kigyógyult, 's szolgálattyát folytatta». Bárótzi följegyzéseiből lett ismeretes (IK. 1937. 88. l.), hogy a testőröket futárszolgálatra is használták; most megtudjuk, hogy Bartsay «mint Ts. Kir. Kurír járt Hámburgba, Hollandiába, Olasz országba, Helvétziába leg nevezetessebben». Haláláról is beszámol — részletesebben annál a hírnél, amelyet Kazinczy kapott (*Lev.* IV. 99. l.):

Fejedelmi Érből hogy follya ki a' Vér?
Hallására szívem dobog bennem, és vér.

«Nagy Méltóságú, néhai Bartsai Ákos Erdellyi volt Fejedelemnek maradéka a' Nagy Meghólt... A' maradék és az Atyafiúság Vérnek mondatik... De itt a' Vér ki follyása nevezettel arra van tzélozás, a' mi történt a' Nagy Megholtan: t. i. follyó 1806-dik Eszt. Mártzius hónap 2-dik napján estve a' Nagy Megholt, vatsorálván Tsorán, két Katona Tiszt Urakkal; az után le feküt, 's el is alutt: ezen aluvása közben meg is holt; de hány órakor, nem tudatik. Másnap Reggel a' Katona Tiszt Urak tsak várták fel kelését; de nem költ fel: a' leg belsőbb Tselédjének mondották: hogy mennyen bé a' Nagy Megholthoz, és jelentse meg, hogy sietö uttyok lévén nékiek, el akarnak butsuzni: amaz nem bátorkodott egy elsőbben, gondolván hogy aluszik; azért hát nem háborittya fel: hanem látván, hogy szokása ellen, Déli 10 óra felé is, tsak nem kél fel, sem nem híva bé senkit: bé ment a' Háló Házba: láttya hogy a Nagy Megholtnak jobb keze ki van egy kevéssé nyujtva a' Paplan alól: szeme bé húnyva: szája bé fogva: azt gondolván, hogy aluszik, tehát taszítya a' Nagy Urat; ki nem mozdulván semmit: ekkor veszi észre, hogy már meg hülve és halva vagyon: ki takarják 's láttyák, hogy a' háló Fejér Lajbliján, néhány tsepp Vér vagyon, mely az Orrából folyt ki: jobb fele egészen el szederjesedett és feketült is, a' gutta ütés miatt. — A' Grófnéja Tsoráról le jött volt Maros Solymosi Jószágokba: és halála meg tudása napján már vissza is indult volt, 's uttyába találta a' szomorú Hírmondó.»

Közli: GÁLOS REZSŐ.

ID. WESSELÉNYI MIKLÓS ISMERETLEN SZÍNMŰVE.

Az idősebbik Wesselényi Miklós bárónak eddig egyetlen színműve volt ismeretes, Heinr. Jos. Collin bécsi drámaíró *Regulus*ának fordítása, amelyet vidéki színpadokon többször előadtak. A tört. tragédiát a pannonhalmi könyvtár kéziratából Récsey Viktor ki is adta. (Győr, 1900.) A keszthelyi hercegi könyvtár Wesselényi egy másik drámájának kéziratát őrzi. (Miscellanea II. 71. sz.) E darab valószínűleg szintén fordítás; címe «*Hypparchus és Hyppias vagy is a Meg szabadult Attica.* Egy szomorú Játék Négy fel Vonásokban.» — Szereplői Hypparchus, Hyppias (Pisistratus fiai Tyrannusok Atticában); Isagoras, Hypparchusnak meg hittye; Clyotenes, az öszve esküdteknek feje; Aristides, Themistokles, Cleodamás, Harmodius, Antagórás, Aristogiton, Részessei az összeesküvésnek; Meliterpe, Aristogitonnak Mátkája, Harmodiusnak testvére; Melisándra, Aristidesnek Mátkája; Test őrzők, Ifiak, Polgárok, a Gephyraeák, 's Alcmaeonidák Nemzettségéből, Áldozó Papok, Asszonyok, egy Herold, 's némelly Udvari Emberek, mindenféle nép. — A' Történet mégyen véghez Athenae Városában. — A dráma címlapján ez a megjegyzés olvasható: «M. Báró Hadadi Vesselényi Miklós Úr' munkája és Hitvessének született B. Cserey Asszonyságnak saját keze írása.» A dráma alighanem németből készült, forrását nem tudtam megállapítani.

GÁLOS REZSŐ.

RÁJNIS JÓZSEF KÉZIRATOS EPIGRAMMA-GYŰJTEMÉNYE.

Rájnis József kéziratban maradt epigrammáira Császár Elemér hívta fel a figyelmet.[1] Kresznerits Ferenc *Analecta Philologica* című kéziratos gyűjteménye őrizte meg.[2] Ebbe a nyolckötetes kéziratba Kresznerits többek között lemásolta Rájnis munkáit is: a *Kalauz* második kiadására összeállított kéziratot,[3] a kéziratban maradt *Apuléjus tükrét*, a *Poétai mesterségek közönséges reguláit*, *De legibus carminumot*, azaz csaknem Rájnis összes munkáit, köztük az epigrammákat, amelyek *Purgoma* cím alá foglalva a gyűjtemény VIII. kötetében olvashatók. Hogy valóban Rájnis műve a a «purgomá»-ról szóló fejezet, azt igazolja a kötet végén olvasható bejegyzés: «Olvastam ezen kézirásokat Rájnis Aloysziustól, Jánosházi káplántól kölcsönözvén Julius és Augusztus Hónapokban Sághon 1813.» Kresznerits tehát Rájnis kézirati munkáit Rájnis Aloyziustól kapta kölcsön.[4] Ezen a külső érven kívül belső érvek is bizonyítják Rájnis szerzőségét. Így: a *Purgoma* helyesírása Rájnis-helyesírás: az igekötőt állandóan külön írja; továbbá az ö-zése, hasonló rövidítések: *p. ok*; állandó szókészlettel felépített

[1] *A deákos költők.* 1914. 293 l.
[2] M. T. Akadémia: M. nyelv. tud. 4-r. 11. sz.
[3] A magyar Parnassus. 1803.
[4] Tudjuk, hogy Rájnis József 1812-ben meghalt és így kézirati hagyatéka unokaöccséhez, Aloyziuszhoz került, aki valóban az 1813-ik évben Jánosházán volt káplán. V. ö. Dr. Géfin Gyula: *A szombathelyi egyházmegye története*, III. k. 338 l.

jegyzetei: pl. Calepinus-féle szótárról (l. *Kalauz* 62 l. és a *Purgoma* 1-sö jegyzetét!) Van egy-két a *Kalauz*ból jól ismert verssor vagy mondat is a purgomák között, pl.: «S hol-mi valója minap kótya-vetyére szorult» (*Kalauz:* 30 l.), v. ö. ezzel a *Régulushoz* című epigrammát, vagy az «Apró a bors, de erös» (*Kalauz:* 50 l.) jelzésüt a *Korkóra* c. epigrammával.

Rájnist már eddig is, a *Magyar Helikonra vezérlő kalauz* epigrammáiból, eleven szellemü, olvasott költőnek ismertük meg; ismételten megnyilvánul bennük ötletessége — akárhányszor egy-egy odavetett támadó célú szurásában is. Kéziratos, részben parafrázisos, részben eredeti epigrammáiban még feltünöbb példaszolgáltatást kapunk erre vonatkozólag! A tudós szerzetes iró itt adott epigrammáinak forrásai legnagyobbrészt a görög epigrammaköltészet, a latin Martialis és az újlatin epigrammaköltök epigrammatermései között találhatók.[1] Az epigrammákat itt is példabemutatásnak adja és elvi megállapításainak szempontjai szerint csoportosítja. A purgoma főtulajdonsága szerinte az, hogy rövid és éles. Az éles gondolatok pedig a következő forrásokból erednek: I. Ellenkezés (ha azon egyre nézve ellenkezőt bizonyitunk, ha azon egyre nézve ellenkezőt tagadunk, ha két külömbözőről azon egyet bizonyíttyuk, ha két külömbözöre nézve ellenkezőt mondunk, ha valamit semmivé teszünk, ha valami több és mégis egy.) II. Idegenités: (ha valamire nézve ollyat mondunk, ami nem tulajdona, ha valaminek olly okát adjuk, ami valóban nem oka.) III. Természet ellen való dolog. IV. Hasonlitás. V. Egybe-vetés. VI. Poétai költemény. VII. Közmondás. VIII. Ékes mondás. IX. Váratlanság. X. Kétség és Mondás. XI. Képtelen beszéd (ha valamit felette igen nagyobbitunk, ha valamit igen kisebbitünk, ha valamit igen meghatározunk). XII. Gyengeség. XIII. Titkos feladat. XIV. Titkos kérés. XV. Titkos kivánság. XVI. Furcsa mentség. XVII. Mese. XVIII. Szójáték (név-változtatás, szóforditás, bötü forgatás). XIX. Sok rövid szóval. XX. Muzsika. XXI. Képirás. XXII. Cimer. XXIII. Testi hiba. XXIV. Szóllási hiba. (Rájnis szószerinti meghatározásai.)

Ilyen csoportokba osztva kapjuk az epigrammákat, elvi megállapitásait bő példabemutatásokkal illusztrálja. Tulajdonképen itt Rájnis a «purgomák» tárgykörét írta le és illusztrálta példabemutatásokkal. Korának poétikai felfogása és gyakorlata tükröződik mind elméleti felfogásában, mind a példákul adott epigrammáiban.

A példákul szolgáló epigrammáknak sokszor meglepően ügyes felépitése, jó verstechnikája, retorikája és főleg sokszor még belső szellemessége azt bizonyítják, hogy szerzőjük gyakorlott versíró, az epigrammának pedig hivatott művelője volt. Általában ezek az epigrammák tipikus emlékei a századforduló epigramma-költészetének, amelyben még eredetiség és parafrázisos utánköltés gyakorta keresztezte egymást. Irodalomtörténeti értékükön kívül érdekességük miatt is megérdemlik a napvilágot....

Az alább, betühíven közölt epigramma-gyüjteményhez hadd idézzem mottóul magát Rájnist: «Vedd tehát jó néven verseimnek zsengéjét kegyes Olvasó.»

[1] Bakos József: *Martialis a magyar irodalomban.* Debrecen, 1935. 26—28. l. — Rájnis a gör. anth. jól ismerte, fordította, a *Purgoma* fejezet epigrammái is bizonyítják! (pl. *Orbánra.* v. ö. Ant. X. 394. — P. Thewrewk kiadás: 93. l.)

A Purgoma (epigramma).

1. A Purgomának* főtulajdonságai ezek: Hogy rövid és éles legyen. Ama régi vers szerint:

«A jó purgoma vers a méhecskéhez hasonló:
Van fulánkja, vagyon méze, de teste apró.»**

* Purgoma, Régen bevett szó ez. Ugy hivattatik az epigramma a tizenegynyelvű Kalepinusban, amely Bázileában nyomatattatva 1603. eszt. (Rájnis jegyzete.)

** A deák vers ez: «Omne epigramma sit instar apis, sit aculeus illi
Sint sua mella, sit et corporis exigui...» (Rájnis jegyz.)

2. Ami a rövidséget illeti, nem szükséges, hogy a Purgoma mindenkor csak egy vagy két versbe foglaltassék, több is lehet, amint ezt Martzialisnak példái mutattyák, amellyekre nézve ugyan őtet meg-támadta egy rossz Poéta, de ő annak ítéletét semmibe hajtván ezt a verset írta:

Koskoniusra.[1]

Te ki reám kened, hogy nyujtott a Purgoma versem,
Közbe mehetsz szekeret kenni, ha kenni akarsz,
Ugy te moroghatnál, hogy amaz nagy Rhodosi bálvány
Hosszú s Brutusnak gyermeke s képe rövid,
Lám Pedo, s Marzus még hosszabb verseket irtak,
Lássdsza, ha nem látod, ó jobban itélni tanully,
Hosszú a foltos versed, Cosconi, nem hosszú
Olly vers, amelyben nincsen hijába való...

3. Az éles gondolatok e következő forrásokból erednek.

I. Ellenkezés.

a) Ha azon egyre nézve ellenkezőt bizonyítunk p. ok.

Orbánra.

Fösvény s könnyen adó, víg kedvű s mordi vagy Orbán:
Mind nálad nélkül, mind veled élni nehéz...

Lidiára.

Lidia szép s nyájas, tisztán jár s tetszeni kíván:
Tiszta maradni akar Lidia, és nem akar.

Egy rossz atyára.

Sok pénz, s véle gonosz nevelés, veszedelmes örökség,
Gazdag lesz s nem lesz, rossz Atya! a te fiad.

b) Ha azon egyre nézve ellenkezőt tagadunk p. ok.

Illyésről.

Nincsen az élők közt Illyés és nincsen az holtak
Számában: méltán mondhatod: él, de nem él.

c) Ha két külömbözőről azon eggyet bizonyíttyuk

Két Leányra.

Trézsi fejét gyolccsal fitzerézgeti asszonyi módra
Panni virágokkal szüzi leányka gyanánt
Ámde azért nem szüzi leány ez s Trézsi sem asszony:
Mert ura nem lévén lett anya ez meg amaz.

d) Ha két külömbözőre nézve ellenkezőt mondunk p. ok.

[1] Közöltem *Martialis a magyar irodalomban* című munkámban (26–28. l.).

A Házasságról.[1]

Nagy szeretet vagyon, és házasság nincsen az égben.
Földön elég házas van, de kevés szeretet...

e) Ha valamit semmivé teszünk p. ok.

Pontyira.

Pénze vagyon, s még több pénz kell, hogy semmivé légyen
Pontyinak. Hogy lehet az? Mert sok ezerrel adós.

f) Ha a semmit valamivé tesszük p. ok.

Aranyfihoz.

Hárdi Miklós szemeit béhunyva, kinek te Aranyfi
Amíg élt, minden napra forintot adál
Semmi örökséget nem hagyott, de tenéked Aranyfi!
Holta után minden napra forintot hagyott.

g) Több, még is egy...

Egy Anglus koporsójára aki magát megölte.

Nagy bűnös vagyon e Sirban s Hóhérja s Birája
Hármat mondottam benne csak egyre találsz...

II. Idegenités.

a) Ha valamire nézve ollat mondunk, ami nem tulajdona.

Ordasról.[1]

Hires versszerző, noha verset nem szerez, Ordas
Sok pénzt költve, feles verseket összve szerez...

b) Ha valaminek olly okát adjuk, ami valóban nem oka. p. ok.

Brúnó Képéről...

Illyen volt Brúnó: keze és szeme, s szája is ilyen;
Arczáján illyen szín vala holta előtt
Szóra fakadna, de a szóllás rá nézve tilalmas:
Szent törvénye szerint nyelve lekötve marad.

III. Természet ellen való Dolog. p. ok.

Az életről és halálról.

Oktalan aki sokat akar élni, ki fél az haláltól;
Mert szabadulástól fél, s nyavalyákat óhajt...

Egy részeges asszonyra.

Telhetetlen vén dög! fulladj meg s szálly le pokolba
Ott hozzád illő ördögi társra találsz
Étellel teli voltÉriziktom s többet óhajtott?
És te boros lévén, agg kofa! többet iszol...

IV. Hasonlitás.

Gelliához.

A festett képed nem hasonló, Gellia! hozzád
Mégis Téged lát, aki reája teként...

[1] Közölte Császár Elemér: *Deákos költők*, 18. l.

Sándira.

Sándi latorfi, de jó hadi szolga: kutyákhoz hasonlók
A katonák: Jónak mondatik, aki lator.

V. Egybe-vetés.

a) Ha azon eggyet magával egybe-vettyük külömböző üdőre és állapotra nézve.

Ovidiushoz.

Édes hazád vala a nagy Róma, de téged elüzött
Pontusi földre, Tomus Téged ölébe fogad;
Jobb neked, ó Názó! Tomus hogysem Róma; Hazádban
Számkivetést kaptál, számkivetésben hazát...

A Poétákról.

Lukanus nagyságosan ír a Farzali harczról,
A szép hangozatok nagy szeretője Horácz.
A szerelem dolgát jelesen festette Poétád
Umbria* a költőd, éleszeü Bilbili**
Fennhangzó Sziliusz, Názó szép verseit önti
Szulmo Hazájának tiszta folyási gyanánt
Jó sós és borsos Juvenalis. Bátor homályos
Perzius, énekiben szép tudománya ragyog
A csinos dalaidnak örül Czitherea, Tibulle
Lépes mézbe vagyon mártva, Katulle dalod,
Papinius nagy pompáson szóll véres hadakról
Karus† bölcs, szépek versei sokra tanit
Téged is halhatatlan költő, ki Honorius hirét††
Terjesztéd, gyönyörü versed az égig emelt.
Messzeségesek és nagy méltóságosan hangzók
És szüvet indítók verseid, Oh Szeneka!
Sok jeles ékesség van sokban elhintve! hogy egyben
Mindezeket lássad, Virgiliusra tekénts...

* Propertius. — ** Martialis. — † Lucretius. — †† Klaudianus.

VI. Poétai költemény.

Botondihoz.

Szép Izabella minap férjhez ment Sánta Lajoshoz
Ezt Te nagy ujságnak tartva, Botondi morogsz,
Nem morog, aki tudós. Példánk van régi üdönkben:
Sánta Lajos Vulkán s szép felesége Venus...

Egy rossz poétára.[1]

Verseidet mihelyen látá, igy szóla Apolló:
Kést nekem!, ím ismét Marzia dalra fakadtt. (sic!)

VII. Közmondás.

Az ügyészről és Orvosról.

Justinian szert tesz tisztségre, Galénus aranyra
Ugy van; ha nem pörös ez, s nem beteg ember amaz.

Szabinára.

Epnek mondja magát, noha vén Szabina, ne hidgyed:
Vénnek, ha nem beteg is, sok nyavalyája vagyon,

[1] Közölte Császár u. o.

A Férjről és Asszonyról.[1]

Példa beszéd:[2] hogy férjnek koronája az Asszony.
Így a férfi király, de koronája nehéz...

Korkóra.

Törpe legény Korkó, de nagyobb a teste eszénél
Nem mondhattya hogy a borsszem apró, de erős—.

VIII. Ékes Mondás.

Bárdira.

Hogy Jónak tartják, sok jót tesz Bárdi; hijába
Nem jó, ki jót tesz csak maga haszna miatt...

IX. Váratlanság.

Oktondiról.

Búba merült Oktondi, hogy a szeretője elhagyta,
S hirtelen elvégzé, hogy maga öllye magát.
Fegyvert vont, dühösen forgattya, reája tekéntett
Élit, hegyit nézvén és hüvelyébe tevé...

X. Kétség és Mondás.

Ármáshoz.

Mondám, hogy deli vagy, s hiszed, hogy deli férfi vagy Armás!
Én pedig azt mondám: hogy deli vagy törökül...[3]

XI. Képtelen beszéd.

a) Ha valamit felette igen nagyobbítunk.

A Halálhoz.

Rángos vén dög ugyan, de tovább akar élni Sibilla
És kér téged Halál! hogy le ne vágja kaszád.
Oh le ne vágd, engedd, hogy még csak száz napig éllyen.
Száz nappal volt a régi Sibilla üdösbb.

b) Ha valamit igen kissebbítünk.

Erótról.

Rózsát szed a kis Erót. A kánya csibének
Tartá: nagy sebesen rácsapa és elragadá.

c) Ha valamit igen meghatározunk...

Rozihoz.

Nem csuda, hogy magadat szereted Rozi! Czifra leány vagy
Az kár, hogy magadat csak te magad szereted.

XII. Gyengeség.

Nánihoz.

Náni! ne fuss tőlem: Rózsához líliom illik
Rózsa van arczádon. Líliom ősz fejemen.

Fillis a szeretőjéről.

Fut szeretőm, és futva kiált: nosza Mátka! ne késsél:
Nem fut, hogy elfusson: futva fogatni akar.

[1] Közölte Császár u. o. — [2] Példabeszéd XII. v. 4.
[3] Deli Törökül annyi, mint Bolond!

XIII. Titkos feladat.

Undihoz.

A botor elmésnek mond tégedet, Undi! botornak
Mondanak elmések: Mond magad, Undi.

XIV. Titkos kérés.

Régulushoz.

Erszényem laposult, most kótyavetyére szorulni
Fognak ajándékid, Régule, végy valamit.

XV. Titkos kivánság.

Kürtiről.

Kürti midön feje vagy foga fáj, magos égre tekintvén
Sirni s imez panaszos szókra fakadni szokott:
Haj, haj, én nyomorult! Oh bár hamar égbe mehetnék!
Oh bár (mond örökös gyermeke) bár hamar![1]

XVI. Furcsa mentség.

Hórihoz.[2]

Hogy lónak mondottalak, Hóri, ne higgyed:
Nem szoktam lónak mondani a szamarat.

A szarvas férjekről.

Egy szarvat visel a buja Asszony Férje, de kettő
Annak szarva, ki eltüri, ha mást szeret is.
Három szarvat emel, ki legénnyel kapja s nem indul,
Négyet az, ki legényt hij s maga házba vezet.
Aki pedig szarvtól nem tart s nem félti az asszonyt
Annak ugyan nincs négy szarva, de Rinoczeros.

XVII. Mese.

Az olvasóhoz.

Annyának feleségével lett: mert Anya nélkül
ötet férfi szülő hozta világra. Ki az?

XVIII. Szójáték.

a) Név-változtatás.

Rasztra.

Rászt voltál, és most Raszt vagy. Mondhatdsza, Barátom!
Ha száros lettél volna, mi volna neved?

b) Szófordítás.

Pontiliánushoz.[3]

Kérdezed a Pap polgártól mire nézve kölömböz?
Könnyü a felelet, Pontiliane fülelly:
A Polgár rág, lop, ha nevét forditod; ha szinte
Ugy forditod is a pap neve pap maradand.

c) Bötü forgatás p. ok.

[1] A sor második feléből hiányzik egy szótag. Valószínűleg így volt: bár*csak* hamar. *Szerk.*

[2] Megjelent a *Filológia árnyékában* cimü munkámban.

[3] Megjelent a *Filológia árnyékában* cimü munkámban.

Egy Remetére.

Hogyha bötüt forgatsz, meg látod: döre az erdő
Nem maga döre, hanem döre, ki benne lakik.

XIX. Sok rövid szóval.

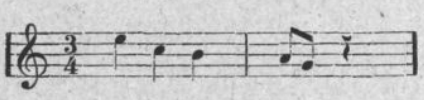
Virgiliusnak koporsói verse.

Mantua szült, engem, ragadott Kalabria, bir most
Parthenope. Pasztor, Gazda, Had énekeim.

XX. Muzsika.

Így hág fel az udvari ember

Így alacsonyra siet.

XXI. Kép-Irás.

Handaira.

Handai! Képíróra ne költs, hogy tégedet írjon
Lássddsza Lukács képén képed is írva vagyon.

XXII. Czimer.

A Francziára.

Szüzi szeméremnek jele, a szép líliom: ez vólt
Franczia Országnak czímere s már ma nem az,
Líliomos czímer nem kellett Franczia népnek
A czégér, a hol nincs bor, hijába való.

XXIII. Testi Hiba.

Egy nőszö legényre.[1]

Törpe. fitos, kandics, szög, golyvás, rusnya, czibertes
Vagy [—] szeretőt kaptál? Oh de vak a szerelem!

XXIV. Szóllási Hiba.

Kas Jánoshoz.

Aki im ez levelet viszi Hozzád, Kellemes ember,
Mondja, hogy ő Po-po-po-éta; de szája gonosz
A poklot és mennyet rutul megronttya szavával,
Mert a menny me-me-menny a pokol is po-po-kol,
Ódd* magad! A nevedet titkold el, mert ha kimondja
Nem Kas lészesz, hanem Ka-ka-ka-ka-ka-kakas.

* Ó-betüvel mondogasd!

Közli: Bakos József.

---

[1] Megjelent a *Filológia árnyékában* cimü munkámban.

ARANKA GYÖRGY ISMERETLEN LEVELE GR. BÁNFFY GYÖRGYHÖZ, ERDÉLY KORMÁNYZÓJÁHOZ.

A kolozsvári unitárius liceum könyvtára őrzi azt az Aranka-levelet, amelyet Erdély fáradhatatlan Kazinczyja 1796. október 25-én intézett gr. Bánffy György kormányzóhoz. Aranka György eddig ismert és újabban kiadott levelei elsősorban a Nyelvmívelő Társaságra vonatkoznak; az alant közölt levél a «Kéz Irások Társasága» belső életére és munkásságára vet némi fényt. Mindkét társaság Aranka műve. Az ő bizakodó lelke és erős akarata szabott irányt a századvég eme két bátor kezdeményezésének. A két társaság tagjai jórészt ugyanazok voltak, de munkásságuk és célkitűzéseik egymástól lényegesen eltértek. Az első a maga akadémikus célkitűzéseivel muzeális és tudományszervező munkára vállalkozott, a második inkább a régi történeti emlékek felkutatását és kiadását tűzte ki célul. Sajnos, a «Kéz Irások Társasága» egykori iratai nem maradtak fenn, Aranka leveleinek nagy része viszont elsősorban a «Nyelvmívelő Társaság» munkásságára vonatkozik. Pedig a «Kéz Irások Társasága» nem volt tétlen, halott egyesület. Aranka gyüjtőmunkája és levelezése révén értékes anyag birtokába jutott a társaság.

A Bánffyhoz intézett Aranka-levél a híres *Csiki székely krónikáról* számol be. Levele után mellékeli a krónika latinnyelvű szövegét is. Megtudjuk belőle azt a nagy érdeklődést, amely a krónikát már felfedezése pillanatában (1796) kísérte. Szövegét Aranka kritikával fogadta, bár akkor még eredetiségében nem kételkedett. Óvatosságára nézve jellemző, hogy kiadása előtt a kolozsvári «szélesebb tudományu férfiak» elé akarja a krónika kéziratát vinni. Levelét az óvatosságtól mérsékelt lelkesedés jellemzi. Szeretné kiadni a kéziratot, de várja a kormányzó és a szakemberek véleményét.

A *Csiki székely krónikát*, amint tudjuk, első ízben Kilyéni Székely Mihály adta ki 1818-ban, Aranka halála után. Története ma már a közismert hamisítványok történetébe tartozik. Aranka levele a krónika felfedezésére vonatkozólag is nyujt új adatot. Sajnos, Bánffy válaszát nem ismerjük, de e nélkül is egy új adalékkal vált gazdagabbá a «Kéz Irások Társasága».

Fő Méltóságu Királyi Kormányozo Grof Ur,

Kegyelmes Urunk!

Excellentiádnak ezen Honak 5 dikén hozzám eresztett válaszló Kegyes Irását mélly alázatossággal tiszteltem. Alázatosan vette a' Társaság is, és értette tegnapelőtti Gyülésünkben a hozzája szollott: és Extd. Nagy Kegyelmességét háládatossággal köszöni.

Annak a' Gyülésnek a' folyo aproságakon kivül derekas Tárgya, semmi nem volt egyéb, hanem az ide zárt Kéz Irás olvastatott fel; mellyel Extdnak ujj Esztendő Ajándékában udvarlok alázatosan. Ez egy Kéz Irás a Székelyek eredetéről, a' benne elé hozott igen régi Kéz Irásokból 1533-ban szedettetett öszve. A' sok csonkaság és a' mint látszik nem elég rendel és figyelmetességgel lett egybe szedettsége miatt ugyan, mint Extd. megláttya; magában csak Töredék (Fragmenta), de mégis érdemére nézve meg becsülhetetlen. A' nevit alája irt jó Leveledző Társunk Farkas Pap szorgalmatos hivsége, és Ngys. Fő Tisz. Biro Gábor Ur segedelme által jutottunk hozzája. Tisztelendő Farkas

Pap maga hozta ki; és fáradságát egy Souverain d'orral jutalmaztattuk. E' csak mássa a Kéz Irásnak, mi is csak mássát kaptuk: de aval biztat a jó Leveledzönk, hogy az Eredeti Irásnakis, és az emlékezetes Székelyek Palladiumának, a' Pohárnakis nyomába akadott. Azon vagyunk, hogy minden Irásokat, dolgokat és Környülállásakat, mellyek Hitele telles meg' állitására elégségesek: egybe szérezzünk. Igaz birtokossa Csiki Sándor Ignác Ur. Eddig a Társaság nevében és Képében: a' mit ezután irok, arról Extd. bölts utasitását várom.

Siessünké ennek a Kéz Irásnak csak magában valo ki adásával különösen: vagy pedig késsünk. Elsőben a Dologra magára nézve; hogy minél több készületeket szerezhessünk meg melléje. Másodszor a' Társaságakra nézve: hogy legelébb vagy a Magyar Társaság Munkái között adassék ki magyarul és röviden, a' Kéz Irás övé lévén; vagy a Kéz Irások Társasága Munkái között, a' mint van déákul, és illő készülésekkel, mivel oda illik. Ha Extd. ugy parancsol: én kiadom, mindjárt; de én az a' féle apro becsületen nem kapok. Az én gondolatom az utolso volna: ha Extdnakis böltsen ugy tetszik. De e' szerént alázatosan könyörgök Extd. méltóztassék meg nem tagadni: hogy a' nevezett Társaságok Igazságai megrontassanak. Méltoztassék legelsőben maga ezt az Irást mással, és kivált Nagys Püspök és Szászok Ispányának Ő Extokkal nem közleni. Azután ha valaki lopva ki akarnáis adni: mivel elébb rendes Censurára kell adnia; a vizsgalo Urakhoz ollyan rendelést tenni, hogy ha ki bé adná, adják hirré Extdnak; és Extd. tartoztassa meg. Igen aprossággal terhelem Extdat: de méltoztassék Extd. megemlékezni is régi Kegyességéről, melly szerént engemet mindenkor szabadon bé nyitni, felszabaditott; és ugy venni mint az én csekély vélekedésemet 's jelenségemet.

Extd. a Kéz Irásból meg fogja látni, melly sok görög, török hangzásu s' más régi szokis fordulnak elé benne. p. o. Apugenarium, Rabonbán, Nabu Philim, Harkász, nevezetesen *Halab* Irnók: Ezekre nézve szükségünk volna a Kolozsvári szélesebb Tudományu Tudósok elé, hol, és micsoda értelemben? Azután a Török Deák (Interpret) Segitségéreis: hogy némelyik ezek közül a' szok közül nem Töröké?

Extdnak jelentem: hogy az irásban az *on* Betüket többnyire *ou*-kell olvasni pl. *Bond* kell olvasni Boud. v. Bud vára, melynek nyoma és Neve mostis megvan Udvarhely mellett.

A' Kéz Irások Társasága Munkáirolis kellene Extdnak irnom; mert mind Bécsből mind Magyar Országról sürgetik az Elöfizetők, és tudakozodnak: de mostani állapottyát annak a' Társaságnak nem tudván; még aztsem tudom, hogy hellyesen mit kérjek, mit nem Extdtol. Hanem magamat Uri Kegyességeibe alázatosan ajánlván alázatos Tisztelettel vagyok

Excellentiádnak

igen alázatos szolgája

Aranka György.

M Vásárhely 25. Febr. 1796.

Közli: Jancsó Elemér.

ADALÉK AZ UTOLSÓ NEMESI FELKELÉS KÖLTÉSZETÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

A győri püspöki papnevelő intézet könyvtárában végzett kutatásaim során akadtam, a még be nem sorozott, rendezésre váró könyvek között, egy kéziratos kötetre, amelyet *egy* kéz másolt az 1830-as években. Tartalmát a XVIII. és XIX. század fordulójának műköltőiből válogatta egybe. Mintegy száz verset tartalmaz, melyek jórészének szerzőjét is ismerjük, a többié ma már ismeretlen. A versek között insurrectiós versek is vannak: Pálóczi Horváth Ádám és más ismeretlen szerzők versei. Valószínű, hogy a kötetet Győrött jegyezték össze. Gyüjtőjük elsőkézből kaphatta a versek szövegét, ezért általában jobb, érthetőbb állapotban maradtak fenn, mint az egyéb helyeken megőrzött insurrectiós versek.

Alább közöljük az insurrectiós versek közül az eddig még kiadatlan hat verset. Az I. sz. Pálóczi Horváth Ádám költeménye. Szorosan véve nem insurrectiós vers, de Horváth Napoleon-rokonszenvének bizonyítéka. A II—IV. számú versek szerzői ismeretlenek. A II. sz. meglehetősen gyarló versezet, a IV. sz. *Magyar verbungot* fordulatos verselése és eleven ritmusa énekelt versnek mutatja. Az V. sz. *Harcz-szózat 1809.* szövege eddig meglehetősen rongált változatokból ismeretes.[1] Az alább közölt szöveg ezeknél jobb. Érdekes probléma merül fel szövegünkkel kapcsolatban. A kézirat írója nagyritkán a vers után odajegyzi a szerző nevét is. E vers után a bejegyzés: Helmeczy. Önkéntelenül Helmeczy Mihályra gondolunk, aki 1809-ben a veszprémi piarista gimnázium tanára volt, tehát írhatta a verset. Helmeczy ezideig nem szerepelt az insurrectio költői között, a további kutatásnak kell szerzőségét eldönteni. Az alábbi szöveg alapján már feltételezhetjük egy gyakorlott műköltő szerzőségét. A IV. sz. vers több népdal élén áll. Érdekes adalék az insurrectio népdalra gyakorolt hatásához, egyben a Kossuth-nóta történetéhez is. Kár, hogy az utolsó, értelmetlen sora lerontja hatását.

I.

Buonaparte-Márs.

1.

Nemzet! a' mit eddig gyors kezemre biztatok,
Ám vegyétek vissza tőlem magatok!
Nem magam vadásztam a' parancsoló-nevet,
Ti emeltetek-fel erre engemet;
Isten, és a' nép' szava,
Nemzet', és Haza java
Volt eszköz, hogy koronámra koszorut raktatok.

2.

A' kik most a' fegyvert köszörülve rám fenyik,
Volt az én kezemben már az mindenik.
De hiszen ötöt, hatot Herkules sem birhatott
Engem' pedig segitteni népem is lemondott,
Bár siromba vezettek,
Titeket még-is kérlek:
Hitvesemre, gyermekemre viseljetek gondot.

[1] Császár Elemér: *Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban.* (R. Kiss István: *Az utolsó nemesi felkelés,* 1909.) 318. l. és Gálos Magda: *Insurrectiós dalok.* IK. 1935. 72—73. l.

II.

Győri Márs.

1.

Itt az idő, hogy kell mennünk,
Itt az idő tehát mennyünk.
Elértünk a' kivánt partra,
Illő már tehát, hogy mehetünk.
Oszlani mostan azért akarunk,
Végölelésre kiszáll a' karunk,
Kitárt karral ölel majd az a'
Rég nem látott édes Haza!

2.

Isten hozzád Győr szeretett hely!
Isten hozzád Ráptza, Duna
Elvállunk már, egy darabig-el,
Jaj, de ismét vissza vona: —
Kedvet adó mulatás kebele,
Készre jövünk ide ujra vele,
Kitárt karral ölel majd az a'
Rég nem látott édes Haza.

3.

Isten hozzád Győr-Szemerénk is!
Pércz, Enesénk, Gyömöre Bezivel!
Vissza vár a' Szombathelyünk is
Meszlen, Acsád ama völgyeivel:
Ott a' Vasunk szeretett kebele
Majd örömünkbe elülünk be vele;
Ki-tárt karral ölel majd az a
Rég nem látott édes Haza.

4.

Már, már megyünk, jaj de zöpögnek,
Sirva busúlnak a' Győri Szüzek;
Itt a' jajnak hurjai pengnek,
Vissza kivánnak a' gyenge kezek;
Nem lehet, nem lehet igy felelünk;
Jöttök ugyan szíveinkben velünk;
Kitárt karral ölel majd az a
Rég nem látott édes Haza. !!

III.

Magyar Márs.

1.

Fényleni kezdenek im az Egek!
Mulnak az éjféli fergetegek,
Tündököl im ama reggeli fény,
Hamvából ébredez árva remény.

2.

A' Kegyes Ég segedelmet adott,
A' 'tyrán' ostora el-szakadott
Gyilkoló fegyvere el-töretett,
Rémitő nagy hada szét veretett.

3.

Már huszonharmadik est letele
Franczia háboru, hogy ki kele:
Füstbe borita sok udvarokat
Jajra meghármoza, sok jajokat.

4.

Gallia győzni szokott fiai!
Értitek, mit tesz ez a Lipsiai
Ütközet, hogy Magyarok' serege
Mint ama tél dühös fergetege!

5.

Nagy dühös indulattal magatok;
Hogy lovon éllyenek a' Magyarok!
Szóllatok: ,nem lehet', már de fenébb
Ördögi gondolat ez nem egyébb.

6.

Már koszoruzza vitéz seregink
Hunnusi bajnak ezeredeink,
Gallia' szivében elhullatott
Rajta erejeik el-juttatott.

IV.

Magyar verbung.

1.

Ki küldötte Ferencz király
Nyalka verbunkját.
Ki tétette piattzára
Veres zászlóját:
Nosza ide gavallérok! vigan mulassunk!
Téli borral az üvegek! vigan tántzoljunk.

2.

Amott sétál egy szép dáma
Nagy bátorsággal
Utánna megy egy gavallér
Nagy álnoksággal:
Lassan sétálly, lassan ballagj édes galambon!
Hogy ezüst kard oldalamon meg ne tsillámlyon.

3.

Az én kardom markolattya
Tiszta ezüstből
Csillagokra ki van rakva
Nem öntött rézből:
Hogy ha reá' süt a napfény, szépen tündöklik
Mellyet sok jó édesanyák sirva kesergik.

4.

Fel ülök pej-paripámra
Elmasérozok,
Utánna a' Franciának
Nem reterálok;
Hogy ha nyer az én jobb karom sok Franciákon,
Ekkor mondgya jó Királyom: Édes Magyarom.

5.

Fel-ülök pej-parimámra,
Elmasirozok,
Azzal egészséget mondok
Édes Atyámnak !!!
Tudom sok bánatot szerzek édes Rózsámnak,
De tudom még többet hagyok szülő dajkámnak.

6.

Bor petsenye de jó volna!
Most mellyé ülni
De az atyám asztalától
Már meg kell válni,
Nem tehetek én már róla, ha igy kell lenni
Az én kedves Galambomtól bucsut kell venni.

V.

Harcz-szózat 1809.

1.

Szittya Vitézek! a' harcz' zivatarja ne rettegtesse sziveteket.
A' Magyarok hatalmas Istene hadakozik ügyetekért, ő vezérel benneteket.
Párduczos Ősei — 's Hőseitek tüze lobbantgassa lelketeket.
Honnotokért, arany szabadságtokért ne kéméljetek ontani hazafi véreteket.
Majd ezer vitéz borostyán koszorúzza fejeteket,
Fényötökül értzbe vési Hunnia nagy Neveteket.
Száz maradék, Száz ivadék hirdetendi halhatatlan tetteteket.

2.

Rajta tehát fokos- és buzogánnyal övedzétek fel markotokat!
Rivad a' tárogató, harsog a' trombitaszó, pödörjétek meg a torzonborz [bajszotokat!
S hogy ravasz Ellenitek cseleit tönkre zuzza bajnok karotok,
Sa' tsata vér- mezein versenyes ezerein diadalmat küzdjön merész táborotok.
Mennydörögve döbörögve roncson, boncson ezredetek,
Ezer sebet ezer halált osszon villám fegyveretek,
Durrogatva, csattogatva seregeit kaszabolja seregetek.

VI.

1.

Ferencz király azt izentte
Hibázzik a' Regementje,
Aki oda el-fog menni,
Sárga csikót fog nyergelni.

2.

Sárga csikó bársony nyereg,
Nem üll arra minden gyereg,
A ki fel üll, ugy fel üllyön,
Az Francziára ne lüjjön. (?)

Közli: JENEI FERENC.

BERZSENYI LEVELE TATAY JÁNOSHOZ.

Ismeretes, hogy Berzsenyi költeményeinek 1813-ban megjelent első kiadása többek között a pesti kispapok lelkes adakozásának köszönte létrejöttét.[1] Tatay János harmadéves szombathely-egyházmegyei növendék, szemináriumi társainak irodalmi vezére volt az, ki barátjának, a szintén a papnevelőintézet épületében lakó, jogászkodó Helmeczy Mihálynak ötletére, 1812 márciusában a gyűjtésre buzdított. Berzsenyi a kispapok áldozatkészségéről értesülve — bár az adakozás sértette nemesi büszkeségét — meleghangú levélben adott kifejezést irántuk érzett hálájának. Erre Tatay megilletődve

[1] L. részletesen: *Berzsenyi Dániel költői művei.* Kiadta Merényi Oszkár dr., R. M. Kt. 39. 1936. 66—80. l. V. ö. Szabó Miklós, *Kispapok és a magyar irodalom* 1936. 43—47. l.; néhány fontos adat: Gálos Rezső, *Jegyzetek Berzsenyi Dániel költeményeihez* c. munkájában (1936.)

válaszolt 1812 június elején, majd fölbátorodva, még június-júliusban többször is írt neki, elküldte verseit s megkérte, oktatgassa öt a költészetben. A költő barátságába fogadta Tatayt s most már egyenesen hozzá intézte ezt a levelet, mely eddig a Nemz. Múzeum kézirattárában mint Berzsenyinek ismeretlenhez írt levele szerepelt (s melyre 1812. VIII. 15.-én Kazinczyhoz írva hivatkozott):

Nagy érdemü Barátom! Egyszerre kapám két ízbéli leveleidet 's egyszerre felelek azokra. Verseidet nagy gyönyörüséggel olvastam 's nem leltem bennek semmi gáncsot, 's hidd, ha leltem volna, én Téged annyira szeretlek és becsüllek, hogy hibádat meg merném mondani. Hogy ezen szó: *Díj* háromszor fordúl elő egymáshoz közel versedben, azt ugyan a' gáncskeresők hibának fogják nevezni, de én mint szabad poeta azt vagy igen csekély hibának vagy éppen semmi hibának sem nézem. Nyelved olly szép olly hajlékony, hogy azt szeretni fogja minden, mellékszavaid válogatottak 's helyesek, képeid elevenek és mosolygók 's minden vonásaidban a' Szépnek és Nagynak magvai, csirái fakadoznak. Néked oktatóra szükséged nincs; az az Istenség melly kebledet hevíti, az a' Te leghívebb oktatód.

A' képet[1] igen alázatosan köszönöm! Magamnak nem hivén, mútattam azt másoknak is kik azt mind helyesnek és eltaláltnak itélték. Fordítsátok tehát bízvást a' könyv' csínosítására. Azért nem nyomtattam több exemplárokat, mivel az volt szándékom, hogy Pestre megyek és az ott lévő vignettel és czímlappal eggy levélre nyomatom, 's mint hogy mast nagy károm nélkül gazdaságomat nem hagyhatom, tegyetek vele a' mit tehettek. Kedves Barátom! Kazinczynktól értem, hogy még nem elegendő a pénzetek, tisztelj meg kérlek bizalmaddal 's írd meg nékem még mennyire van szükségtek, hogy én azt néktek minél előbb meg küldhessem, 's ha még alkalmatosságat is tudnál mutatni, melly által leghamarább s leg bízonyosabban vehetnéd a' pénzt, azt is igen szeretném. A' kiadásra sem Helmeczyt sem másikat közületek kérni nem bátorkodom; de a' ki velem ezen jót teszi, annak hálás szívvel meg fogom emberségét köszönni. A' kép alá az esztendő számon kívül egyebet semmit ne vágassatok, ez sem igen szükség [? rongált hely] ugyan, de még sem árt.

Harmadnap ólta hideglelésben vagyok és igen kezdek bágyodni; de nem halok meg addig, mig Téged meg nem ölelhetlek 's nemes szivü Társaidat színről színre meg nem láthatom. Addig is élj szerencsésen 's ne szünj meg engem szeretni!

Mikla Jul. 27dik. 1812

örökös tisztelőd
Berzsenyi Dániel

Mastanában vevém azon tudósitást Erdélyből, hogy a Melancholia czímü darabomat Gróf Bethlen Ádámné annyira megszerette, hogy az ő igen szép kertjének eggy grottájában köre véseti. Édes Barátom ez az aszszonyi kebelből jövő koszorú nékem igen kedves. Osztozzál tehát mint barát ezen örömemben!

Közli: SZABÓ MIKLÓS

[1] Bécsben rézbemetszett arcképének levonatát küldték el neki, ez került a kiadás elé.

ARANY JÁNOS KIADATLAN LEVELE KOLBENHEYER MÓRHOZ.

A XIX. században sokan foglalkoztak azzal, hogy a magyar irodalmat a külföldön, elsősorban Németországban ismertté tegyék. Nagyobb íróinkat egymásután fordítják a művelt európai népek nyelvére, különösen németre. Ennek a korszerű jelenségnek hatása alatt állt Kolbenheyer Mór soproni ev. lelkész is. Vörösmarty, Garay, Petőfi, Kölcsey költeményeit fordította németre; ezek a fordításai azonban nagyobbrészt kéziratban maradtak. Legértékesebb műve a *Toldi-trilogiá*nak németre való fordítása: *Toldi*, Pesth 1855, *Toldi's Abend*, Pesth 1856, *Toldi's Liebe*, Pesth 1883.

Kolbenheyer nagy gonddal végezte munkáját. Nemcsak Arany művét tanulmányozta, hanem a bécsi cs. és kir. könyvtárban Ilosvai *Toldi*ját is elolvasta, sőt le is másolta.

Hogy fáradozása nem volt eredménytelen s munkája sikerült, mutatja három költőnek: Hebbelnek, Grün Anasztáznak és Aranynak kritikája. Hebbel levele, melyben közli Kolbenheyerrel, hogy művét érdemesnek tartja a német irodalomba való besorolásra, a *Toldi* fordítása előtt jelent meg s tehát így már ismeretes. Grün Anasztáz és *Arany János levele* azonban még ismeretlen s nyomtatásban nem jelent meg.

Grün Anasztáz szintén nagyon elismerően nyilatkozik a fordításról, melegebben méltatja, mint Hebbel. Levele 1867. márc. 27-én kelt Grácban: «. . . Noch grösseren Dank aber schulde ich Ihnen für die Mittheilung Ihrer trefflichen Übersetzungen von Arany's beiden Toldi-Dichtungen, mit deren Lektüre ich gerade beschäftigt bin und zwar zu meinem vilfachen Genusse. Nicht nur ist die dichterische Behandlung des Stoffes eine sehr anziehende und gehaltnissreiche, sondern auch die Übersetzung ist eine durch Kraft und Natürlichkeit so gelungen, dass der Reiz den beiden Büchern sich bis zum Ende gleich bleibt und keinerlei Disharmonie an die gewöhnlichen Abstände zwischen Urtesd und Übersetzung erinnert.» . .

Arany levele 1855. márc. 17-én kelt Nagykörösön. Így hangzik:

Kolbenheyer úrnak Arany János baráti üdvözlettel.

Toldi estéje című költeményem fordítása általában sikerültnek mondható, csupán nehány helyen kívántam arra megjegyzést tenni:

I. Ének. A fordításban egy patheticus felkiáltással kezdödik: azt én jobb szeretném nyugott hangon tartva, mint az eredetiben van. A hangulat kívánja ezt, mely nem kitörő, hanem nyugott, andalító, mint az őszi est, mint az élet alkonya.

III. Ének. «szörnyíti erősen a csodás híreket» a babonás mendemondákat, amiről épen szó van, nem pedig *Toldi tetteit*, mint a fordítás akarja. U. o. «emlékezem, mikor voltam olyan gyenge» — tehát *egyszer életemben* megesett rajtam, hogy gyenge voltam. Ezt mondja-e a fordítás?

IV. Ének. «hát kinek keveselik» = ha nekem sokallják, ha azt hiszik, hogy én nem vagyok már képes efféle dolgot végrehajtani: hát kit hisznek képesnek arra? van-e rajtam kivül ember, ki illy tettet *könnyedén* végrehajtson.

IV. Ének. «Benczét (a lóval együtt) lovastul együtt vállokra emelik.» Különben a fordításnak nincs értelme. Vastag tréfa az egész, de magam láttam hasonlót a kortesvilágban. «felvitte isten dolgát» = felmagasztalta (tréfásan).

V. Ének. Ilosvainál *hét tollu bot* = hét szögü buzogány, kifejezi-e ezt «Stab»? Mert nem illenék a királyt *megpálcázni*. U. o. a nicht fein helyett nem lehetne ironice «*recht fein*.» U. o. «szörnyet is halt *három*». Elég ennyi, ez mondaszerü dolog: Ilosvai nem enged többet: «három ott meghalt.»

VI. Ének. «A mi elmult, az meghalt . . . virrasztója is úgy jár, az emlékezet». Azaz az *emlékezet*, melly a multak felett mint valamelly halott felett *virraszt*, szinte úgy fog járni, ő is meghal egyszer. U. o. szivárvány-játék az ablakon: nem igazi szivárvány, mert késő ősszel az nem is igen látható, hanem az *ablaküveg* visszfénye, — t. i. az ablaküveg *régi* és szivárvány szineket játszik.

Nkörös, márcz. 17. 1855. *A. János.*

Amint a levélből kitünik, Kolbenheyer a *Toldi estéjé*nek kéziratát küldötte el Aranynak. Arany levele eléggé száraz hangú bírálat. De a bírálatból is láthatjuk, hogy a fordítás sikerült, mert a nagy munkához képest a hiba elég kevés. Ezeket a hibákat különben Kolbenheyer Arany tanácsa szerint ki is javította, mert a nyomtatásban megjelent «Toldis Abend»-ben a hibákat már nem találjuk meg. Arany János és Anastasius Grün levele Kolbenheyer Mór dédunokájánál, Brunner László ev. lelkésznél, van Neunkirchenben.

Közli: NÉMETH SÁRI.

KÁRMÁN JÓZSEF MINT VERSSZERZŐ.

A pataki kéziratár 123. sz. kötete egy *Protocollum privatum castri Csábrágh* c. látogatókönyv, amelyben a vár látogatói, lapáttal való megcsapattatásuk után magyar, német, latin, tót versekben emlékeznek meg erről. A 81. levél b oldalán e vers olvasható:

Szent a' Régiségnek tisztes Szer-tartása,
Minden Helynek maga kiszabott Szokása,
Akkor hervad Hazánk gyenge Virágzása,
Ha rég' Alkotványunk' történik bomlása.

Tiszteld a' Szer-tartást, ne vond magad tüle,
Bár hibás, ne üzzél tsúfságot belüle;
Ha tréfa, engedjél, ne szaladj elüle,
A' Csábrági Várban, ha mondják, hát dülj le!

20d Aprilisben, 794. Kármán Josef mpr.
Mélt. Uraság Vitze-fiscalissa.

Ez emlékkönyv 1731—1850-ig öleli fel a férfiak, nők, gyermekek «quietantiáit.»

Közli: GULYÁS JÓZSEF.

KAZINCZY KLÁRA VERSE?

A Figyelő XV. k. 358. lapján közölt vers *(Megcsalatkozott apellata)* Kazinczy Klára művének van feltüntetve. A versfők azonban a Sárközi nevet adják.[1] Valószínű, hogy Horváth második feleségének, Sárközi Jusztinának a verse. Így őt is be kell iktatnunk a Göcseji Helikon írónői közé.

GULYÁS JÓZSEF.

EGY CSOKONAI-VERS EREDETI KÉZIRATÁRÓL.

A csurgói gimnázium nagykönyvtárának kéziratai közt van egy kis 8-r. rózsaszínborítékú füzet; mindössze nyolc lap s Csokonai Vitéz Mihálynak Sárközy Istvánné nevenapjára szerzett alkalmi költeményét tartalmazza. Ez a költemény megjelent az *Alkalmatosságra írt versek*ben (1805),[2] a kézirata megvan az Akadémia 38. sz. kéziratos kötetében. Harsányi és Gulyás közlik a lap alján azt a két versszakot is, amivel az akadémiai kézirat hővebb az első nyomtatott szövegnél.

A kézirat nemcsak hiteles (magának a költőnek írása, s alatta megvan a névaláírása is), hanem kétségtelenül eredeti szövege, legrégibb ránk maradt kézirata Csokonai e versének, amelyet maga a költő nyujtott át 1798. július 7-én, Eszter-napján, mint névnapi ajándékot a vendégszerető Sárközy-ház úrnőjének. Erre vall az is, hogy a címlapon kalligrafikus betükkel így áll a többi szövegtől eltéröen a cím:

«Tekintetes Nmes és Nzetes Csernelházi Csernel Eszter Ifjú-Asszonyság Úri Nevének tiszteletére. Nagy-Bajombann. Julius 7-dik Napján. 1798.»

A kéziratot — sok egyéb irattal és könyvvel együtt — maga Sárközy István ajándékozta az intézetnek. Több-ezer kötet könyv és irat ajándékozásával, amit ő és családja összegyüjtött, ő vetette meg az intézet mai nagykönyvtárának alapját. Felesége, csernelházi Csernel Eszter, viruló fiatalasszony volt a 18. század végső éveiben.

A vers szövege nagyjában azonos az akadémiai kézirat és a nyomtatott kiadások szövegével, csak a következő eltérések vannak benne:

Harsányi—Gulyás féle kiad. szövege.	*A Csurgói kézirat szövege:*
1. vsz. 2. sor: ... *nagy* világgal...	... *szép* világgal...
2. vsz. 4. sor: ... alig *jövök* meg...	... alig *válok* meg...
4. vsz. 3. sor: ... *lepergetem*...	... *el pengetem*...
5. vsz. 2. sor: ... A *beléd szállt* virtusoknak.	... A tőled nyert virtusoknak
« 4. sor: ... A *köznemnek*...	... a *szép* nemnek...
7. vsz. 2. sor: ... Hogy *méltó udvarlást*...	... Hogy *egy complimentet*...
8. vsz. 1. sor: ... *No tehát ott kinn*...	... *Ám oda ki csak*...
« 5. sor: ... Kit már *Bakbus*...	... Kit már a *bor*...

[1] Lásd Bartha Dénes, *A XVIII. sz. magyar dallamai*, 183. l.
[2] Harsányi—Gulyás, *Csokonai V. Mihály össz. munkái* I. r. 269—71 l.

Harsányi—Gulyás féle kiad. szövege.	*A Csurgói kézirat szövege:*
9. vsz. a *csurgóiban*	10. vsz.
10. vsz. « «	11. vsz.
11. vsz. « «	9. vsz.
« 3. sor: *Most már* egyet...	... Mindjárt egyet...
« 6. sor: *Fejezvén*...	... *Esik meg*...
1. pótversszak: 1. sor: ... virágoz*zék*...	13. vsz. ... virágoz*zon*...
« 2. sor: ... hoz*zék*...	... hoz*zon*...
2. pótversszak: a *csurgóiban*	12. versszak.

A csurgói szövegben, lapalján még két sor olvasható más írással:

Jó lesz biz az igyunk, Isten úgy segéllyen.
Én is azt kivánom, éljen Eszter, éljen.

Mivel a tinta azonos, s az írás egykorú, nem lehetetlen, hogy valamelyik mulatozó vendég firkantotta oda a sorokat a 6. lap aljára.

ÉCSY Ö. ISTVÁN.

MOLNÁR BORBÁLA ELVESZETTNEK HITT VERSES REGÉNYE.

«Gvadányi József generális — írja Szinnyei (*Magyar írók*, IX. 178. l.) — 1797-ben írt Péteri Takáts Józsefnek és elküldé neki Molnár *Szerencsétlen szerelem* c. munkáját; a munkát megrostálás végett Takáts aztán Bárótzinak adta át, hogy a kényesebb helyeket jelölje ki. A kézirat további sorsáról nincs tudomásom.» Ez a kézirat, amelynek elöszava csakugyan 1797-ben, Sz. Mihály hava 27-én, Kolozsvárt kelt, Festetics herceg keszthelyi könyvtárában van. (II. 493. sz.) Takáts az ifjú Festetics László nevelője volt: magától adódik a föltevés, hogy Bárótzi javalló bírálata után ő hívta föl Festetics figyelmét Molnár Borbála munkájára. Erre vall, hogy a grófhoz intézett verses ajánlás szerint (Egeres, 1798. június 15.) a gróf ajánlotta magát tutorul, jótéteményeit megtetézte, sőt «még többet is ígért». Arra is kéri a grófot, engedje meg, hogy a mü «homloka kérkedjen neveddel!» Festetics válaszát nem ösmerjük, de tudjuk, hogy a munka — amelynek cime *Szerentsétlen szerelem, avagy egy ritka szépségü és nagyszületésü jeles személynek a szerelemből származott szerentsétlen és igen szivreható története, mellyet bizonyos leirásokból versekbe szedett és világ eleibe botsátott M. B.* — ezúttal nem jelent meg. Csak ezúttal nem. Szinnyei ugyanis, a kéziratot nem látván, nem tudhatta, hogy Molnár Borbálának *Szerentsétlen indulat vagy Sarolta és Sándor* c., Kolozsvárt, 1804-ben megjelent, maga is idézte munkája ugyanennek a verses regénynek kissé átdolgozott kiadása. Pintér Jenő (*Magy. irodtört.* 1931. IV. 481. l.) nyilván azért gondolja, hogy a kötet «néhány bőkezü erdélyi mágnás költségén jelent meg», mert ajánlása Gr. Bethlen Gergelynek és B. Jósika Miklósnak szól. A munka, mint ez a kis részlet mutatja, a keszthelyi kézirathoz mérve kissé csiszoltabb:

Kézirat:	*Kiadás:*
Egy Ifju mulatott akkor a' Helységbe.	Egy Ifjú mulatott akkor a' Helységben.
— — — — — — — — — —	— — — — — — — — — —
Mivel bírt ő minden külső belső jóval,	Mert itt a' szépséggel a' kellemetesség
Valami tsak közös lehet halan- [dóval.	Egygyesült, 's a' felsőbb rendű [érdemesség.
Benne volt a' szépség 's a kedvesség [tengere,	A' böltsesség 'sava beszédét hintette
Mellyel mindenektől tiszteletet [nyere.	'S leg szebb illendőség hangját [mérséklette.
Beszédét tudomány sava meg hin- [tette.	
's leg szebb illendőség hangja [mérséklette.	

A kézirathoz új előszó készült, hőséből, Vincentzből Sándor lett, és a regényt egy prózai *toldás* rekeszti be. Érdemes az előszó egy mondatát idéznünk: «Hogy ha mi a' Nemzetünk között gyakran meg-eső emlékezetes történeteket szorgalmatosan fel-keresnénk, nem igen vólna szükségünk az idegen Románok ólvasására.»

GÁLOS REZSŐ.

ÁNYOS PÁL EGY KÖLTEMÉNYÉNEK FORRÁSA ES ISMERETLEN LEVELE.

Ányos Pált meleg barátság fűzte Mészáros Ignáchoz,[1] több költeményt is intézett hozzá. Egy alkalommal elküldte barátjának *Battyáni Károly Eő Hertzegsége halálán* c. költeményét, mely verseinek valamennyi kiadásában szerepel. A Mészárosnak küldött másolat (a helyesirásban, pontozásban és a ragok használatában mutatkozó kisebb eltéréseket nem számítva) teljesen megegyezik a Császár Elemér által kiadott akadémiai kézirat szövegével.[2] A vers után leírta Ányos az eddig ismeretlen német eredetit is. A két szöveget összehasonlítva, a magyart — mint Császár már a német forrás ismerete nélkül is állította — különösen első részében, szabad átdolgozásnak találjuk. A költemény második felében már jobban alkalmazkodik a német szöveghez, sőt egyes sorai szószerint is egyeznek azzal. A német minta a következő volt (szerzőjéről nem tesz említést Ányos):

Eine zartliche Feder hat den erfolgten Tod Fall des (Titel) Hochgeborhner (!) Herrn Herrn Karls, des H. R. Sz. fürsten von Bathány folgendermassen besungen.

Multis ille bonis flebilis occidit. Horatz.

Noch seufzt die Harfe dort von blumigten Gestade
Des Isters Lichtenstein zurück,
Noch sieht man eingedrückt, des Schmerzes bittern Pfade
In Deutschlands ernsten Blick.
Und ach schon wieder eilt dem kühlen Grabeshügel
Ein Liebling der Monarchen zu,
Und Traurigkeit umhüllt mit ihrem schwarzen Fügel
Das Land. O viel zu früh —

[1] Császár Elemér: *Ányos Pál*, 95., 107—8. l.
[2] *Ányos Pál versei.* Császár Elemér kiadása, 1907. 90. l.

Entreisst die Vorsicht uns ihn, die so Theüre (!) Gabe,
Wer kennt ihn, und wer klagt ihn nicht,
Wem lockt die Danckbarkeit nicht Thränen bey dem Grabe,
Und wer versagt die Pflicht?
Sogar des Kriegers Aug, der einst in muntern Scharen
Auf Batthyanens Winck gesiegt
Denckt weinend nach, wie sie mit dem noch Sieger waren,
Der itzt besieget liegt.
Er seufzt: ach dieser Held oft stand er in dem Streite,
Der Tod in Eisen eingehüllt
Flog tausendmal um ihn, und nahm ihn nicht zur Beute,
Sein Wunsch wird nicht erfüllt.
Und auch das Vaterland, entfärbt von jenem Schrecken,
Der es bey seinem Tod beschlich,
Sinckt auf des Helden Grab, weint, nennt ihn, will ihn wecken.
Allein es martert sich
Umsonst. Zum erstenmal versagt er ein Verlangen
Im Schosse der Unsterblichkeit —
Thront nun sein grosser Geist und seine Scheutel prangen
Mit Lorbern, zubereit
Von jenem Gott, der ihm bestimmt, den Wunsch der milden
Monarchin, und der Völcker Glück
Zu grunden und des Keÿsers (!) zartes Herz zu bilden.
Ja ja auf dich zurück
O Fürst lacht jedes Lob, das man mit frohen Zungen
Entzückt den grossen Joseph ruft
Und jeder Freudenstrom, durch ihn von Aug gezwungen
Fleusst hin auf deine Gruft;
Du drücktest ihm ins Herz die edle Menschenliebe,
(Denn auch dein Geist war königlich)
Darum bewundern wir aus Danck geflissene Triebe
Am unseren Kaÿser dich.

Utána találjuk Ányosnak Mészároshoz írt levelét:

Elefánt, Kis-Aszszony Havának 2dik nap- 782.

Ime kedves Barátom Mind a' Német versek, mind a' Magyar fordittás; hogy ha tettzése szerént lesznek az Urnak, különössen fogok örvendeni, én leg alább hiven dolgoztam rajtok, és mentől előbb lehetett el készitettem. — Igaz ugyan, hogy szorul szora nem forditottam, de velejéből semmit sem hagytam el, helyett, hellyel önnön gondolataimmal igyekeztem a munkát ékesiteni, más helyett pedig, a hol láttom, hogy több szavakkal, 's versekkel tsak egyet mond a' német, rövidebb ki mondásba foglaltam, a' mint a' Magyar Poezis tulajdonsága parantsolta. — Töbnyire a' T. Aszszony kezeit tsokolom — és minden lehetséges alkalmatosságban meg akarom bizonyittani hogy meg másalhatatlanul vagyok a

Tekéntetes Urnak

Igsz szivü Baráttya, kész, köteles szolgája

Ányos.

A két verset és a kísérőlevelet Mészáros Ignácnak: *Külömb külömb alkalmatosságokban mondott Jeles Beszédek és irott Nevezetes Levelek* c. kézirata tartotta fönn (a Nemzeti Múzeum kézirattárában 164 Fol. Hung. jelzés alatt). A szövegek a kézirat 190/a—191/b lapjain olvashatók.

Közli: MAY ISTVÁN.

KÖNYVISMERTETÉS.

Böle Kornél: Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. Budapest, 1937. 8-r. 44 l.

Böle Kornélnak, a prédikátor-szerzet tudós tagjának, negyvennégy lapra terjedő füzete régi irodalmunk szempontjából az értékes kiadványok közé tartozik. A szerző még 1932-ben hírül adta a Szent István Akadémiában, hogy rendje bolognai házában szerencsésen fölfedezte azt a latin Margit-legendát, amelynek előkerülését mint a Jorg Valder német szövegének forrását 1907 óta várva vártuk. Most végre rövid ismertetés kíséretében közkézre került az egész szöveg. Megtudjuk, hogy a XIV. századbeli kéziratot, melynek 144-ik és a rákövetkező 21 lapja az értékes emléket tartalmazza, a bolognai dominikánus konvent archivumában «A» kódex néven őrzik, továbbá, hogy a kódexben a Margit-legendán kívül az 1276-iki tanúvallomások közül négy teljes és egy csonka fassio olvasható. Maga a legenda, természetesen, másolat az 1274—76 közt készült eredetiből vagy annak valamely másolatából, és egyes helyeiből világosan kitetszik, hogy az eredeti ama vén dominikánusok egyikétől származott, akiknek 1273-ban Margit disciplináló vesszejét és övét megmutatták. Az illető Böle szerint tudott olaszul, de magyar ember volt, mivel a dömések magyar tartományát «a mi provinciánk»-nak, Pest környékét «a mi vidékünk»-nek mondja és egy budai fiú történetét, aki szüleivel nagy betegen Sz. Margit sírjához zarándokolt, de már útközben visszanyerte egészségét, azzal fejezi be, hogy zarándoklásukat «cum cantu exultationis, ut moris est apud nos, perfecerunt.» Minden bizonnyal a tekintélyesebb testvérek közé tartozott — erre vall, hogy gyakran megfordult a király környezetében. Margit szent életét állítólag inkább látásból, mint hallomásból ismerte, viselt dolgai közül azonban mindössze egyről, a hideglelős János fráter gyógyulásáról említi, hogy «előtte» történt, holott a Szűz halálát követő miraculumokról szólva rendesen megjegyzi, hogy ő maga is jelen volt, vagy egyéb úton meggyőződött a dolog valóságáról.

Maga a latin legenda meglehetősen közel áll a Jorg Valderéhoz. Lap- és sorszám szerint feltüntetve a két szöveg első fele, a szorosan vett életrajzi rész a következőkép viszonylik egymáshoz[1]:

[1] A dőlt számok a két legenda kiadásának (Horváth C., *A Margit legenda forrásai*, 1908. és Böle K. műve) lapjait, az állók a lapok sorait jelölik.

J. V. *23*: lat. *17*, 1—8;
« *24*, 4—*26*, 28: lat. *17*, 9—19, 6;
« *26*, 28—37: lat. *19*, 8—20 és 33—36;
« *26*, 37—*27*, 4: lat, *19*, 31—33;
« *27*, 4—10: lat. *20*, 7—13;
« *27*, 12—16: lat. *19*, 9—11;
« *27*, 16—22: lat. *19*, 26—31;
« *27*, 24—26: lat. *19*, 20—22;
« *27*, 28—34: lat. *19*, 20—22;
« *27*, 34—*28*, 1: lat. *20*, 27;
« *28*, 1—30: lat. *20*, 27—*21*, 10;
« *28*, 36—*29*, 12: lat. *20*, 21—27;
« *29*, 12—15: lat. *21*, 25—27;
« *29*, 15—*30*, 17: lat. *22*, 7—34;
« *30*, 20—37: lat. *21*, 10—23;
« *30*, 37—*31*, 24: lat. *21*, 27—*22*, 6;
« *31*, 24—32: lat. *22*, 34—*23*, 9;
« *31*, 35—*37*, 16: lat. *23*, 11—*27*, 7.

A kimutatásból nem tünik ki, de megértéséhez okvetlen tudni kell, hogy a latin szöveg nincs fejezetekre tagolva, tehát nem is tartalmaz fejezetcímeket, mint a Jorg Valder fordítása. Ennek a körülménynek a számbavételével kiderül, hogy a német legendának egyetlen lényegesebb része sincsen, amelynek a latinban nem volna párja; viszont másfelől a latinban sem akad több számottevő hely kettőnél, amelynek a németben nem lehet párját találni.[1]

Nagyobb és szembeszökő az eltérés az anyag egymásutánját tekintve, azonban csupán a legenda első felében, az életrajzban. A második részt alkotó miraculumoknak mind a száma, mind a sorrendje itt is, ott is teljességgel ugyanaz. Különbség inkább az előadásban mutatkozik. A névtelen magyar már a tulajdonképen való «vitá»-ban is szaporább beszédű a német fordítónál; a csodákban még jobban eltávolodnak egymástól. Jorg Valder szemmel láthatólag rövidségre törekszik, gyakran kivonatosan fordít, elhagyogatja a mellékkörülményeket, a történeteknek csupán a lényegét méltatja tollára. Végre a német fordítás abban is elüt a latin szövegtől, hogy benne a szerző csupán egyszer, a VIII. fejezet következő szavaiban lép előtérbe:

[1] V. ö. *a)* Et si quando cursum suum consuetum consummare non poterat maxime propter parentum suorum presentiam ac si non modicum in commodum passa donec recuperasset quod necessitate omiserat admodum tristabatur quod particula diei bona ipsam sine fructu preterisset. 19, 22—26. *b)* Audiebat avide temporibus opportunis verbum predicationis et patrum collationes, exempla et legendas sanctorum et precipule miracula gloriose virginis cui specialissima devotione adherebat intantum ut quandocunque eam nominari audisset vel ipsa eam nominasset caput suum ob reverentiam ipsius profundius inclinaret nec eam aliter nisi dei genitricem et beatam spem vocabat. 20, 2—7.

«Dise Kleider und gerten der disciplin hab ich pruder hans ein meister prediger ordens und andere tagte prüder nach irem abgang gesehen.»[1]

Mindennek dacára egészen bizonyos, hogy az a deák szöveg, amelyből J. V. fordított, a latin legendának volt valamilyen változata. A fordítás ezt a szöveget Joannes Vercellensisnek tulajdonítja; de ez Böle szerint csak kegyes csalás, amelyet Jorg Valder követett el, hogy munkájának a tekintélyét fokozza. Persze egyébre is lehet, sőt talán kell is gondolni. J. V., a bécsi perjel, nem volt utolsó embere a prédikátor-szerzetnek, bajosan adta a fejét hamisításra. Számba kell venni, hogy nem titkolja el a nevét, nyíltan elismeri a munkáját sajátjának, ország-világ előtt vállalja érte a felelősséget. Nem tart tőle, hogy hazugságon kapják, csalónak bélyegzik. Egész eljárása arra vall, hogy amit ír, jóhiszeműséggel írja; az «ego frater Johannes»-t már készen találta a kezében forgott deák szövegben és ez a szöveg már előtte mint Joh. Vercellensis legendája szerepelt a köztudatban.

A latin legenda megírásának érdemét, természetesen, nem lehet a névtelen öregtől elvitatni; de az sem lehetetlen, hogy János magisternek szintén volt valami köze a munkához. A kérdést mindenesetre korán volna még megoldottnak tekinteni. A dolog különben sem fontos és semmit sem változtat a biztos eredményen, hogy a névtelennel ismét szaporodott régi érdemes íróink, és munkájával középkori deák irodalmunk termékeinek sorozata. Ehhez járul, hogy a latin Margit-legendában kevesebb a hiba, mint J. V. fordításában, és szövege amazénál is jobban hozzásimul a Ráskai Lea textusához. Egyébiránt a két emlék életrajzi felének egymáshoz való viszonyát legjobban a következő jegyzék mutatja:

Magy. leg. *1*, 12—3, 7 : lat. 18, 2—16;
« « *3*, 10—*7*, 6 : lat. *18*, 16—*19*, 9;
« « *7*, 9—*10*, 1 : lat. *19*, 9—29;
« « *13*, 5—8 : lat. *19*, 29—31;
« « *18*, 3—12 : lat. *20*, 2—7;
« « *20*, 9—*22*, 9 : lat. *20*, 8—24;
« « *27*, 1—*32*, 8 : lat. *23*, 11—*24*, 15;
« « *34*, 13—*35*, 9 : lat. *24*, 16—22;
« « *35*, 10—14 : lat. *24*, 22—23;
« « *36*, 1—4 : lat. *24*, 16;
« « *36*, 4—9 : lat. *20*, 24—27;
« « *40*, 7—10 : lat. *20*, 27—28;
« « *41*, 9—*42*, 12 : lat. *20*, 30—39;
« « *43*, 1—*49*, 4 : lat. *20*, 39—*22*, 12;
« « *56*, 10—*57*, 3 : lat. *22*, 13—16;
« « *58*, 8—9 : lat. *22*, 34—35;

[1] V. ö. a lat. 25, 27—30: Hanc vestem deliciarum et discipline virgam ipse magister ordinis frater Johannes et nos plures fratres seniores post transitum eius... vidimus.

Magy. leg. *58*, 12—*59*, 10 : lat. *22*, 20—28;
« « *60*, 12—*62*, 2 : lat. *22*, 38—*23*, 10;
« « *80*, 1—*93*, 8 : lat. *24*, 23—*26*, 24;
« « *96*, 9—*97*, 11 : lat. *26*, 24—31;
« « *100*, 12—*102*, 10 : lat. *26*, 31—*27*, 6.

A jegyzékből meg lehet állapitani, hogy a magyar szöveg a részek sorrendje tekintetében ép úgy eltéreget a névtelen öregétől, mint akár a Jorg Valder fordítása, vagy a Ranzanus relatiója. A négy változat ebben a részben egyaránt különbözik egymástól. De a számok egyebet is megmutatnak, jelesül, hogy a latin legenda első felének anyaga szinte hiánytalanul megtalálható a magyar szöveg életrajzi részében.

Utóbb, a csodák sorrendje dolgában, a két emlék el-elválik, sőt a magyar épenséggel mellőzi a névtelen három miraculumát, de viszont a többinek előadásában annál szorosabb közöttük az egyezés, még a leginkább összevissza foltozott történetek is világosan tükröztetik a latin előadását.

Teljesen bizonyos ezek után, hogy a magyar Margit-legendának azok a részei, amelyeket harminc évvel ezelőtt a Jorg Valder ismeretlen latin eredetijéből származtattunk, közvetlenül vagy közvetve a névtelen öreg dominikánus szövegére mennek vissza. És ugyancsak erre kell visszavinni néhány apró részletet, amelynek a német fordításban nem lehetett párját találni.[1]

Röviden összefoglalva körülbelül ennyire rúg, amivel az ősi latin legenda fölfedezése előbbre vitte a magyar Margit-legenda kérdését. Kaptunk egy szöveget, amely helyenkint részletezőbb a Jorg Valder német fordításánál és sokkal jobban vág a magyarhoz, de néhány sorát nem számítva,

[1] V. ö. Magy. *8*, 8—10 : mykeppen... mond vala. Lat. *19*, 16—17—M. *18*, 5—6 : es peldakat... choda teteleet. Lat. *20*, 3—4 | M. *21*, 10—13 : Ezeknek okaert... jtyltetyk vala. Lat. *20*, 17—19. | M. 62, 1—3 : ez zegenſegben... zvkſegekben. Lat. *23*, 9—10. | M. *142*, 12—13; *143*, 3—4 : vgy hogy... terdeeben; az napnak... mulvan. Lat. *31*, 17, 20. | M *152*, 2—4, 8—13 : az ev orchayanak... huſſa; menden ſaydalma... erdeme mya. Lat. *33*, 25—26, 29—31. | M. *155*, 11—13 : es ez dologrol... byzonſagval. Lat. *34*, 27. | M. *156*, 9—13 : ez dologban... bizonnal. Lat. *34*, 31—36. | M. *157*, 7; *159*, 3—4; *160*, 12, 14—16 : es vala heet eztendevs... hogky mendeneſtevl meg holt vala meg hydegedet vala... meg foztatot vala... zanto ebed elevt... meg motatak... ſem ſerelm. Lat. *35*, 1—33. | M. *162*, 6—*163*, 4, 13—15; *164*, 8—11 : mert tely... kevzet; es az... mya; az zomhzedok... mvtatak meg. Lat. *36*, 4—13, 17—19, 23—24, 30—32. | M. *165*, 3—8; *166*, 9—10; *168*, 2—6 : Vala nemely... meg zalla; nagy ſok jdeyg... ſonal; Oh... erdemerevl. Lat. *36*, 36—39; *37*, 1—2 | M. *171*, 11—12; *172*, 5—6 : poſoganak tartomanyabol; hog kyknek... gevrg napyg. Lat. *41*, 1—11. | M. *172*, 10—12, 14 : az ev... meza : Ez azzonyallat... el kevltuen. Lat. *39*, 11—12, 14. | M. *177*, 8—15; *179*, 1—3, 3—4, 5—10, 12—14; *180*, 1—14; *181*, 1—5 : iffyv... fraterevk; zent margyt... bodog lelket; Ez iffyv... mellette; Es gondolvan... akkoron; Azert... margyt azzonnak. Lat. *40*, 13—18; *40*, 26—27; *40*, 22; *40*, 19—25; *40*, 27—39. | M. *187*, 10—13; *188*, 6—9 : ky meg eſkevek... eztendevben. Lat. *42*, 32—35, 41; *43*, 1—2. | M. *189*, 3—4; *190*, 2, 5—7 : Ky vala... feleſege; egeſſegben marada : ev velek... ompud ban. V. ö lat. *43*, 4—16.

semmit sem nyujt azokhoz a magyar részletekhez, amelyeknek forrását annak idején Garinusban, Ranzanusnál és egyebütt kerestük. Thienemann Tivadar rámutatott a szent-galleni német kéziratra, mint amelyben előfordul néhány ilyen részlet, de eleddig sem ennek, sem a vele együtt emlegetett többi kéziratnak sem szövege, sem az említetten kívül egyéb sajátságai, sem esetleges kapcsolatai nem ismeretesek. Fölötte kívánatos volna, hogy ez az állapot végre-valahára megszünjék. Böle atyának hálával tartozik az irodalomtörténet, hogy kutatásainak értékes gyümölcsét nem rejtette véka alá.

HORVÁTH CYRILL.

Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története. Az első félszázad. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1937. 8-r. 405 l.

A Nemzeti Színház jubileumi ünnepségei eddig is gyümölcsözők voltak a magyar színészettörténet számára. Az ötvenéves jubileumhoz kapcsolódik Székely József *Magyar játékszíne*, Váli Béla színészettörténeti munkája, s végül Bayer József alapvető műve a nemzeti játékszínről. A százéves jubileumnak eddig legjelentősebb terméke Rédey Tivadar szép könyve a Nemzeti Színház első félszázadáról.

Rédey Tivadar könyve egészen más célzattal készült, mint Bayer József tudományos alapvetése; nem szakköröknek szól, hanem a művelt nagyközönség széles rétegeihez; kevesebb annál és olykor mégis sokkal több: nem tudomány, hanem művészet. Művészetté emeli szerzőjének nemcsak nagy írói készsége, hanem művészi képzelete is: egy-két adatból az egészet képes rekonstruálni, mégpedig rendszerint annyira helyesen, hogy a tudományos kutatás az ő általa alkotott képet nem fogja lényegesen megváltoztatni, legfeljebb kiegészíteni, sőt sok esetben csak igazolni. Rédeyt erre a megérzésre elsősorban az a meleg, szinte személyes viszony képesíti, amelyben hőseihez áll. A Nemzeti Színház vezetői, színészei, sőt még drámairói sem elvont alakok itt, hanem húsból és vérből való emberek — sokszor egészen megkapó képet rajzol róluk. Nemcsak addig érdeklik, amíg szerepet játszanak a Nemzeti Színház életében, hanem azután is. Elkísérjük Bartay Endrét, Orczy Bódogot önként vállalt külföldi számüzetésükbe, tört pályájuk végső állomásáig, ott állunk az első igazgató, Bajza József sírjánál, pedig már akkor réges-régen megszakadt minden összeköttetésük a Nemzeti Színházzal, mely ment tovább fejlődésének útján; de ebből a fejlődésből az ő életük már nem volt kitörülhető.

Mesteri jellemrajzaival sok, a köztudatban eddig helytelenül meggyökerezett balvéleményt igazít helyre. Teljes érdemében látjuk Bartay Endre működését, Simontsits János önzetlen munkáját, a sokat támadott Radnótfáy Sámuel küzdelmeit; de a legmesteribb képet talán Szigligeti Edéről rajzolja, aki negyven esztendőn keresztül szívének «valóban minden dobbanásával az intézet tisztességének emelésén és jövőjének biztosításán munkálkodott».

Rédey nem tudományos célkitüzéssel irta munkáját, de mégis lelkiismeretesen felhasznált minden részletmunkát, ami rendelkezésére állott. Sajnos, azonban ezeknek a munkálatoknak jórésze legfeljebb arra volt alkalmas, hogy félrevezesse. Tévedései — nem sok és nem lényeges — nagyrészt

forrásainak tévedései, de a lényeget és az egészet sohasem zavarják.[1] Tudományos lelkiismeretessége, mely a népszerű műben sem tagadhatja meg magát, annyira megy, hogy jegyzetek híján a szövegbe szövi bele a legfontosabb forrásmegjelöléseket, mégpedig olyan ügyes stílusfordulatokkal, hogy sohasem bántó, és sohasem ugrik ki a szövegből. Mesteri stílusa csak a műsorjellemzéseknél küszködik anyagával, ahol nem mellőzheti a statisztikai felsorolásokat. De ez a színészettörténetnek nem megoldatlan, hanem megoldhatatlan problémája, amelyen segíteni csak úgy lehet, ha a statisztikai adatok a műsorfüggelékbe kerülnek.

Rédeyt a színház történetében elsősorban a művészi teljesítmény érdekli, s ezzel megtalálta a népszerű színészettörténeti munka leghelyesebb nézőpontját. Nem megy a színfalak mögé, páholyból szemléli az előadást, de a kritikus éles szemével. Nem egyes előadásokat lát, hanem mélyebb összefüggéseket, változást és fejlődést. Behatóan foglalkozik a műsorral s így a színház előadásainak kapcsán 1887-ig átfut a magyar drámairodalom egész folyamán. Tisztán áll előttünk a magyar drámairodalom egész jelentősége a magyar színművészet szempontjából, s így új oldalról szemléljük a magyar drámai termést; másrészt kidomborítja a Nemzeti Színház szerepét a magyar drámairodalom kialakítása körül.

Egészen külön méltatást kíván a könyv gyönyörű képanyaga, amely még elevenebbé teszi Rédey előadását. Vannak képek, amelyek több lapnyi szöveget képesek pótolni. Itt van pl. Festetics Leó és Simontsits János képe egymás mellett; egy szempillantással érthetővé válik ennek a két embernek engesztelhetetlen ellentéte; anthropologiai szempontból nem is lehet két különbözőbb alkotású fejet elképzelni; bennük tükröződik ellentétük forrása: a két különböző temperamentum, jellem és világnézet.

Adósa csak egy embernek maradt ez a szép könyv, de hibáján kívül: Podmaniczky Frigyesnek épen csak a nevét említi meg. Pedig kevés vezetőjének köszönhet annyit a Nemzeti Színház, mint Podmaniczky Frigyesnek az alatt a tízesztendő alatt, míg intendáns gyanánt az élén állott. De Podmaniczky működéséről a napisajtó nem tudott semmit. Nagyúri előkelőségével, finom önzetlenségével a háttérben tudott maradni, ő maga volt az alája rendelt szakigazgatók — Szigligeti Ede, Paulay Ede, Erkel Ferenc, Richter János — érdemeinek legfőbb előtérbe állítója. Hogy ezeknek az igazgatóknak a neve olyan fényesen ragyog a magyar színészet történetében, abban Podmaniczky Frigyesnek volt oroszlánrésze. De erről egyelőre csak levéltárak sárgult aktái beszélnek.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN

---

[1] Így pl. a pesti nagy német színházat nem Pollák Mihály építette, hanem Aman, s nem Hentzi bombáinak lett áldozata, hanem 1847. február 2-án ismeretlen okból gyulladt ki (39. l.). *Faust*ot 1844-ben Szigligeti fordításában készültek eljátszani, s a fordítás meg is van az Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattárában. (V. ö. J. Pukánszky-Kádár, *Goethes Faust auf der ungarischen Bühne.* Ung. Jahrbücher, 1934.) Paulay sosem volt főigazgató, még csak független szakigazgató sem. (382. l.)

Gyöngyösi István összes költeményei. IV. kötet. Közzéteszi *Badics Ferenc.* Budapest, M. T. Akadémia, 1937. N. 8-r. 432 l.

Badics Ferenc egyik utolsó élő képviselője tudományunk úttörő, építő nemzedékének. Legszebb erénye az a lelkiismeretesség és felelősségérzet, amellyel megoldotta minden vállalt feladatát. A közvetetlen forrásokhoz igazodó, elfogulatlan tudós «ethosa» jellemzi emberi magatartását, egész munkásságát, kisebb dolgozatait, életrajzait, kiadásait. Elejétől fogva az a meggyőződés vezeti, hogy — akár íróról, akár munkáról van szó — nem alkothatunk magunknak megnyugtató képet az egészről mindaddig, amíg nem ismerjük minden részletét, nem derítettünk világosságot minden homályos vonatkozására. Rendületlenül hisz a tények bizonyító erejében, de ez a hite nem feledteti el vele a tények mögött élő teremtő szellemet. Sohasem lépte át azokat a határokat, amelyeken túl léghíjas tér, bizonytalanság várja a kutatót. Az ember érzi, tudja, hogy itt szilárd talajon jár, hogy nem érheti csalódás vagy meglepetés, hogy nyugodtan rábízhatja magát Badics vezető kezére. Életének alighanem legmaradandóbb filológiai teljesítménye a most befejezett Gyöngyösi-kiadás.

E kiadás égetően időszerű, épen ma, amikor a «mágikus» műszavak burjánkorát éljük, és a barokk meg neobarokk özönvíz elnyeléssel fenyeget minden józan okosságot. Nem ártana, ha nemes pozitivizmusából minél több jutna a szellem felelőtlen útonjáróinak.

Badics évekig foglalkozott Gyöngyösivel: tisztázta a költő életének számos vonatkozását, rendet teremtett a kétes művek szerzősége körül. Olyan otthonos szövegeinek világában, mintha csak a kortársuk volna. A kiadás befejező, negyedik kötete Gyöngyösinek utolsó s egyúttal legterjedelmesebb művét, a *Charicliát*, tartalmazza. Kézirat híján az első (1700-i) kiadáson alapul és a szöveggondozás és szövegkritika legszigorúbb elveinek szemmeltartásával készült. A későbbi kiadások közül csak Dugonicsét veszi figyelembe, ahol viszont szükségesnek mutatkozik, összeveti Gyöngyösi szövegét Czobor Mihály magyar verseivel és Stanislaus Warschewiczki (1556) latin Heliodoros-fordításával. Mindenütt meghagyja a Gyöngyösitől használt, helyenként hibás alakú vagy elírt neveket, következetlen helyesírásával együtt. Ahol kétértelműséget talál, ott a többi munka rokon helyeinek segítségével állapítja meg a végleges szöveget és értelmet.

Apparátusa a legszükségesebbre szorítkozik. Általában elfogadja a *Chariclia*-kutatás megállapításait, de szilárdabb alapot vet nekik, megigazítja, kiegészíti őket. E szerint Gyöngyösi főforrásául Czobor Mihálynak németből (Zschorn) «magyar versekbe rendelt» feldolgozása szolgált. Úgy bánik a verses szöveggel, mint Czobor a Zschorn prózájával: egyfelől megrövidíti, másfelől mitológiai vonatkozásokkal és egyéb betoldásokkal bővíti, elhagyja anakronizmusainak egy részét, viszont másokat követ el helyettük. Mivel Czobor Heliodorosnak csak első öt könyvét ültette át magyarra, Gyöngyösi pedig nem ismerte Heliodorost, sem Zschornt: versének befejező részét ő maga költötte az ismert szöveg motiválís elemeinek és helyzeteinek felhasználásával. Mindez nagyon valószínűnek, sőt meggyőzőnek látszik Badics óvatos és minden szempontot mérlegelő előadásában. De bizonyára ő maga sem tekinti végleges megoldásnak. Tudvalevő, hogy Gyöngyösi epikai leleménye

igen szűk határok között mozog, s ahol nem fordít, vagy nem merít egykorú ténytudásból, ott lírai áradozással pótolja a hiányzó epikumot, kifogyhatatlan nyelvi és allegorizáló képzeletére bízza magát. Bajosan hihető, hogy épen utolsó éveiben, alkotó erejének fogytán, amikor nyelvi-motiválís képzelete is lankadóban már csak a készből táplálkozik, ennyire győzte volna epikai lélekzettel. A VIII. rész végére írt figyelmeztető jegyzetében ugyan ezt mondja: «ezen Historia ennek előtte tsak eddig vólt irásban véve, az melly hogy tovább-is tsonkán ne légyen, a következendő részek most adattak bé fejezésére», de aki ismeri a XVII. század íróinak szavahihetőségét, forrásokat elhomályosító vagy leplező eljárását, az nem lát benne okvetlenül perdöntő bizonyítékot. Ehhez járul még a következő: Heliodoros gazdag európai életének folyamán két ízben avatkozott bele ihlető vagy formáló erővel a modern irodalmak sorsába. Első ízben a XVI. század második felében, amikor magába olvasztotta az Amadis-rajongás lendületét és a kései humanizmus tárgyi érdeklődését. Népszerűsége ekkor főleg a kiadások és fordítások nagy számában nyilvánult meg. Második virágkora összeesik a XVII. század utolsó évtizedeivel, amikor a diadalmas racionalizmustól elfojtott vagy mérsékelt képzelet mohón kap az *Aithiopikán*, mesés helyzetein, meglepő exotikus kalandjain. A «nagy» spanyol, német, francia, németalföldi regény utolsó képviselőinek Heliodoros a legtermékenyebb munkatársa. Rengeteg novella, regény, opera, dráma, balett, eposz utánozza vagy majmolja. Gyöngyösi mindenestől együtt lélekzik ezzel a korral és divattal, ezért nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy Czobor kéziratán kívül valamelyik verses Heliodoros-utánzat is megfordult a kezén. Ez egy csapásra megmagyarázná a Czobor szövegétől való eltéréseit. Ezekből a kapcsolatokból adódik különben a *Chariclia* történeti szerepe is: a *Kerésztény Herkules* (1768), a *Kartigám* (1772) megjelenéseig egymaga pótolja a hiányzó «modern» és világi magyar regényt. Utolsó önálló kiadásával (1763) lezárul irodalmi ízlésünk archaikus korszaka. Mindez összefügg Gyöngyösi európai forrásvidékének megvilágításával és így természetesen kívül esik Badics feladatkörén. A leglényegesebb mindenesetre, hogy Badics megteremtette Gyöngyösi tanulmányozásának és értelmezésének végleges filológiai feltételeit és ezzel a legnagyobb hálára kötelezte régi irodalmunk minden kutatóját.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF.

Dr. Félegyházy József: Pázmány bölcselete. Budapest, a Pázmány Péter tudományegyetem Barátainak Szövetsége, 1937. 8-r. 229 l.

Pázmány Péter latin művei közt reánk maradtak dialektikája, Aristoteles I—VIII. fizikai könyvéhez írt magyarázatai és ugyancsak Aristotelesnek az égről, a keletkezésről s elmulásról, továbbá a légköri változásokról írt könyveihez készített tractatusa. Félegyházy József e könyvek alapján összeállítja Pázmány bölcseletét, megrajzolja viszonyát mestereihez és megállapítja e bölcseleti munkák tudományos értékét. A munkájában elvégzett tudományos elemzésnek eddigi elmaradását nagy hiánynak érzi, mert «magyar

nyelven megszólaltattuk már Platont és Aristotelest, Descartest és Kantot, Nietzschet és Bergsont, vagy breviariumot készítettünk tanaikból. Mennyivel illőbb akkor egy kiváló magyar bölcselőnek magyar nyelven való bemutatása.» Pázmánynak, a bölcselőnek, tehát nagyra szabja az értékét; nem egyszerű, tanítás céljából készített jegyzeteknek tekinti a kéziratokat, hanem «tudományos munkálkodásból született, a kor- és rendiszellem megengedte lehetőség szerinti önálló, magasfokú értéknek, a magyar szellem teremtő ereje remek megnyilatkozásának, a magyar bölcselet egyik legjelentősebb alkotásának.»

Pázmány bölcseleti művei gráci egyetemi tanításait foglalják magukban. Az évek, melyekben a tárgyalt előadásokat tartotta: 1597/98 és 1598/99. Az előadások tárgyát, sőt menetét is, a Jézus-társaság tanítási rendje szabta meg. A tanár nyomtatott tankönyvből és a saját leiratott előadásaiból kérte számon a tanított anyagot. Pázmány tehát e műveit azért írta és iratta le hogy tanítványai belőlük tanuljanak. Ez a művek értékének megszabásánál nagyon fontos mozzanat. De fontos annak a szemmeltartása is, hogy maguk a nyomtatott tankönyvek mit és milyen fogalmazásban adtak. Annak tehát, aki e művek alapján akarja megírni Pázmány bölcseletét, a Grácban használt bölcseleti tankönyveket kell szem előtt tartania és az ezektől való eltéréseket kell számba vennie. Félegyházy azonban épen ezt a fontos megfigyelést sieti el, mindössze öt lapot szentel a kérdésnek Fonseca könyvét vizsgálva, Toletus felhasználására csak egy lapot szán, a *Cursus Conimbricenses* felhasználásának is csak annyit. Pedig elsősorban ezek a tankönyvek adnak útbaigazítást annak a kérdésnek megoldásában, milyen olvasmányanyagra épít Pázmány. Így aztán lehetetlen ellenőrízni, hogy a 146—155. lapokon emlegetett írók közül kit ismert elsőkézből. Maga a szorgalmas szerző is rájuthatott volna erre a nehézségre; hiszen 157-ik lapján kiemeli, hogy a jezsuiták tanrendszere tiltotta Averhoest, a 150-ik lapon viszont az idézetek alapján természetesnek veszi, hogy «ezeknek (az averroistáknak) írásaihoz is nyugodtan nyúlhatott Pázmány». Vagy a 158-ik lapon abban is Pázmány önállóságát látja, hogy nem közli Aristoteles könyveit a maguk egészében, de viszont elfelejti, hogy a közlésnek nem is lett volna értelme, hiszen a tankönyvül használt Fonseca ugyis közölte.

Általában Félegyházy könyvének az a legnagyobb hibája, hogy eleve magasabb helyet jelöl ki Pázmány e munkáinak, mint amilyent Pázmány szánt nekik. Pázmány, ha kiadta volna e műveit, csak ezzel a pedagógiai céllal adta volna ki. És még egy dolog kíván itt meggondolást: Pázmány a maga dialektikáját 1597—98-ban adta elő, Grácba 1597 őszén érkezett; a tanítás és a kézirat elkészítése tehát csaknem teljesen egybeesik, a kézirat készülése közben kell végigtanulmányoznia azt a rengeteg bölcselőt, akiknek nyomát Félegyházy benne megtalálja, és a kiadás előkészítésekor mégis alapjában változatlanul másoltatja le. Nem annak a bizonysága ez, hogy negyven évvel később sem önálló bölcseleti művet, hanem csak használható tankönyvet látott benne?

Félegyházy munkája a legteljesebb elismerést érdemli a szorgalomért, amellyel a kéziratokat feldolgozta. De alapvető hibája, hogy minden áron önálló bölcseletnek veszi Pázmány tanítását és sokszor elfelejti, hogy a

jezsuita főiskola tankönyvéről van szó. Így történik meg pl., hogy föltétlenül humanista hatásnak tulajdonítja a szillogizmusok szükszavú tárgyalását, nem gondolva arra, hogy ez a tétel a jezsuita iskolában másutt kerül szóba. Az a fejezete, amely Pázmány eredetiségét fejtegeti, szinte használhatatlan, épen a kort és iskolarendszert felejtő tárgyalásmenet miatt. Vajon megemlítené-e ezzel a meggondolással, hogy Pázmány «ismeretelmélete nem veti fel azt a Kant óta sokat vitatott kérdést, hogy vajjon megismerő képességeink alkalmasak-e a valóság tárgyilagos megismerésére?» Általában: a könyv túlméretezi az arányokat. Az «egészen új vonások» elkülönítése tájékoztatóbb lett volna. Így bizony sokszor nem tudjuk, mit is írjunk a bölcselő Pázmány érdeméül, mit forrásainak rovására. Íme egy példa: «Öröktől való teremtést bölcseletileg lehetségesnek tart Szent Tamás, Pázmány szerint azonban ez lehetetlen.» De azt nem mondja meg, hogy ebben egyedül áll-e Pázmány felfogása. Így aztán a könyv olvasója alapjában csak azt veszi Pázmány teljesen önálló eljárásának, hogy «sohasem szószerint veszi át az idézeteket, hanem saját szavaival adja röviden azoknak lényegét.»

A nagy elmerüléssel és sok tanulmánnyal végzett munka azzal hibáz, hogy Pázmányt eleve önálló bölcselőnek tekintvén, bölcseletének bemutatásában olyan rendszert követ, amilyent valóban önálló bölcselővel szemben kell használni. Elmarad tehát az, amit világosan szeretnénk látni: a XVI. század végén divatozó jezsuita bölcselet ismertetése és annak szemmellátható elkülönítése, amit ehhez a rendszerhez Pázmány ad, vagy amiben e rendszer általánosan divatos tanításaitól eltér. Az a hatalmas anyag, amelyet Félegyházy e munkájához áttanulmányozott, bőségesen elegendő lett volna e feladat megoldásához, de így, a túlságosan gondos felépítés épen ezeket a pontokat hagyta homályban. Pedig ettől függ értékelésének elfogadása, hogy a filozófus Pázmány legjellegzetesebb tulajdonságai: nagy képzettség, éles spekulativ és analizáló erő, biztos érzékelés, nagy önállóság és erőteljes előadásmód. (216. l.

ALSZEGHY ZSOLT.

A Zalán Futásának első kidolgozása. Az eredeti kéziratból bevezetéssel kiadta: *Kozocsa Sándor.* (Régi Magyar Könyvtár 41. sz.) Budapest, a M. T. Akadémia, 1937. 8-r. 106 l.

Irodalomtörténetírásunk, mely újabban mindig elmélyedőbb figyelemmel fordul Vörösmarty egyénisége és költészete felé, csak a legnagyobb örömmel fogadhatja a *Zalán futása* első kidolgozásának kiadását. Kozocsa Sándor mintaszerűen végzett, minden részletre finom gondossággal kiterjedő munkájának köszönhető, hogy a szöveget a legkényesebb filológiai igényeket is kielégítő módon kaptuk meg. Amikor tisztelettel hajolunk meg a szemre talán nem mutatós, de szövegtörténeti szempontból igen értékes teljesítmény előtt, bizony önkénytelenül is arra kell gondolnunk, mennyire itt volna az idő egy új Vörösmarty-kiadásra. A Gyulai-féle szöveg, amelyet Deák Ferenc sugallt, pontosabb és teljesebb kiegészítésre szorulna. s azonkívül új elrendezésre is.

A Kozocsa kiadta kézirat nem teljes. A *Zalán futása* végleges formájára gondolva, csak az I., II., VI., VII., VIII. és X. énekből kapunk hosszabb-rövidebb részletet. Vörösmarty maga mindössze három ének-jelzést használ: első, második és utolsó ének. Nyilvánvaló, hogy ekkor még nem állt előtte világos részleteiben eposza tervezete. Az akadémia kézirattárának szövege (bár az egész hiányos) már VIII., IX. és X. énekről tud. Az eposzi felépülés gondolata tehát Vörösmarty lelkében soká fejlődött, míg ma ismert alakjáig eljutott. Ebben kell okát látnunk annak, hogy nem tudjuk pontosan évhez kötni a *Zalán futása* keletkezését.

Ha összehasonlítjuk a *Zalán futása* első kidolgozását későbbi, állandósult szövegével, sok érdekes részleteredményre bukkanhatunk. Így megtudjuk, hogy tervezett címe: *Árpád győzödelme a Titeli síkon* volt. Egyébként az eposz alapvonalai már tisztán kivehetők. A kettős cselekvény Ete—Hajna és a délszaki tündér szerelme, Árpád és Zalán küzdelme, Hadúr és Ármány beavatkozása mind a vázlatszerűségnél bővebb kidolgozással kapnak helyet. Az első tervezet kevesebb harci terhelést hordoz, mint a későbbiek, s ezt is a kifejletben juttatja szerephez. Így az idillikus, naivabb részletek, a romantikus festés jobban kiemelkednek, nem nyomják el őket az egyhangú csataképek. Feltűnően vértelen a tervezetben a mitológia. A népmesei indítékok, melyeket Vörösmarty annyira szeret felhasználni, itt még hiányoznak. Egy helyen (73. l. 10—13. sor), mintha olvasmányai hatása alatt kialakult mítoszi felfogását hirdetné, melyet a kiadott szövegből azonban kihagyott:

> mert minden népnek jó vagy rosz szelleme harczol,
> és mikor a' rosz győz, beborúl szép napja, 's nevével
> elvész a' nemzet, csak tettei' híre marad fenn.

Ennek megfelelően állítja be tervezetébe Hadúr és Ármány alakját. Egyébként az egész mitológián átláthatatlan köd ül.

Meglepő, mily sokat változtatott Vörösmarty a neveken. Az első kézirat és a végleges szöveg névsora majdnem teljesen más: Bazil—Philó, Phocion—Schedios, Kála—Csorna, Bogát—Bogács, Szombor—Hábor, Lisander—Leó, Pyglóta—Alexis, Peliasz—Médon, Pylota—Dares, Lamiász—Klonios, Licion—Lükaon, Memnon—Bias, Jamvel—Ricsek, Jolta—Jóla, Budovány—Radován, Rollek—Rollán, Álmos—Ámos, Daresz—Hermes, Hrányi—Rányi, Kolma—Bajna—Hajna változtatásokkal találkozunk. A nevekért való ez a küzdelme jellemző marad későbbi munkáira is, és sejtetni engedi forrásaihoz való viszonyát.

Egyébként szövegeltérések is sokszor feltűnnek az első elgondolásban. Vannak részletek, melyeket Vörösmarty nyomtatásban más helyre tett, vannak helyek, melyeket végleg elhagyott, a kiadásban újra átdolgozott, vagy kibővített. Különösen sokat változtatott sorokon, szórenden, egyes kifejezéseken, szavakon. A filológiai összevetés munkája itt azután már a művész alkotó lelkének legbelső területére jut el. Sokszor nem a kész szöveg értékes Vörösmartynál, hanem a zárójelbe tett út a kifejezésig. Néhol megáll, ihlete elfárad. Várja lelke mélyéből a megfelelő, az egyetlen szó megjövetelét. Kétszer, háromszor is leírja ugyanazt a kifejezést, hogy képzetsort indítson el vele, fokozza hangulaterejét. Mintegy ringatja a maga ritmus-hangzá-

sában, hogy így sodródjék ki belőle a vers lüktető menete. Pl. Etét így próbálja leírni:

bátorságra nagyobb
bátorságra nagyobb
bátorságra nagyobb,
a hadban, lelkére nagyobb, szépségre legelső.

Külön tanulmányt lehetne írni a fiatal Vörösmarty nyelvéről, derengő festői színeiről, ritmikus hangpompájáról, képzelete merengő tünődéséről és heroikus feszültségéről. A későbbi Vörösmarty lelkének egész alaperezete már itt megtalálható. Ahogy egy jelzőt kijavít, egy szón vagy kifejezésen változtat, egy szórendet ritmikusabbá finomít el, abban mind egy-egy jellemző adatát látjuk stílusművészetének, csodálatosan egyéni nyelvképzeletének.

Szövegtörténeti tanulságot is ad a kiadás. Kozocsa gondos közlése helyesbít egy szót, mely eddig hibásan rögződött meg a kiadásokban:

O sorsdulta Zalán *lassúk* már a' te csatáid (17. l., 11. sor).

Az eddigi szövegek e helyén *lássuk* található.

Nehéz a kötettől elválni, annyiféle irányba hívja, vonzza az érdeklődést s oly sok felől nyujt termékenyítő tanulságokat. Mindenképen bizonyítja azt, hogy mily értékeül szolgál a Vörösmarty-irodalomnak.

BRISITS FRIGYES.

Megjegyzés.

Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században c. műről szándékunk volt ismertetést közölni, de Keményfy Jánosnak a Budapesti Szemle 247. kötetben megjelent két bírálata olyan alapos, kimerítő, s megállapításai annyira egyeznek fölfogásunkkal, hogy fölöslegesnek láttuk kiadni a kért ismertetést.

A szerkesztőség.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1937-ik év irodalomtörténeti munkássága

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

Budapest. *Kárpáti Aurél.* Budapest a legújabb költészet tükrében. P. Napló. 297. sz.

U. az. Budapest a «Nyugatos» költészetben. U. o. 236. sz.

Medvei Emma Margit. Budapest a magyar szépprózairodalomban, különös tekintettel az 1830-as és 40-es évekre. 40 l.

Délvidék. *(—y.)* Vajdasági írók. P. Hirl. 53. sz.

Erdély. — *Alán.* — Halálra ítélték az erdélyi magyar színjátszást. Nemz. Ujs. 214. sz.

Boldizsár Iván. Az Erdélyi Fiatalság találkozója. Kat. Szemle. 674—678. l.

Balogh Edgár. A marosvásárhelyi találkozó. Korunk. 974—977. l. — *Ijjas Antal.* Nemz. Ujs. 232. sz. — *I.* Pásztortűz. 350—351. l. — *Kemény János.* U. o. 359. l. — *Kovács László.* Erd. Helikon. 641—642. l. — *Pusztai-Popovits József.* Napk. 805—808. l. — *T—s.* Társadalomtudomány. 230—232. l. — *Vita Zsigmond.* Válasz. 700—703. l. — Láthatár. 392—412. l.

Debreczy Sándor. A Székely Nemzeti Múzeum kézirattára magyar irodalomtörténeti szempontból. Debr. Szemle. 135—140. l.

Gaál Gábor. Drámabírálat Erdélyben. Korunk. 478—480. l.

U. az. Transzszilvániai-e vagy romániai magyar irodalom? Korunk. 214—217. l.

Ignácz Rózsa. Erdélyi vándorszínészek nyomában. Uj Magyarság. 236. sz.

Jancsó Elemér. Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig. Láthatár. 13—20.; 74—80. l. Önállóan is: 17 l. — Ism. A. P. Bp. Szemle. 346. k. 124—125. l.

Járosi Andor. Színházunk karácsonyi játékkörének bemutatói. Pásztortűz 69—70. l.

K. Marosvécsi napok. Erd. Helikon. 621—627. l.

Kállay Miklós. Szakadás készül az erdélyi irodalomban. Nemz. Ujs. 288. sz.

K. I. Fiatal erdélyi írók brassói estje. Pásztortűz. 401. l.

Kozocsa Sándor. Erdély irodalmi életének húsz éve madártávlatból. Erdélyi Értesítő. Őszi sz.

Patkós György. A székely dráma. Magyarság. 202. sz.

Szenczei László. A fiatal erdélyi irodalom bemutatkozása. Korunk. 977—978. l.

Tusa Gábor. Az Erdélyi Múzeum Egyesületről. Erd. Helikon. 727—728. l.

Valentiny Antal. Románia magyar irodalmának bibliografiája. 1936. év. Erd. Múzeum. 383—400. l.

Uj erdélyi antológia. Kolozsvár 177 [3] l.

Felvidék. *Andreánszky István.* A szlovenszkói magyar irodalomról. Szocializmus. 40—41. l.

Barta Lajos. Szlovenszkói magyar könyvtemető. Korunk. 45—46. l.
Fábry Zoltán. Csehszlovákiai magyar irodalom, európai kultúra. Korunk. 273—276. l.
F. M. S. Magyar írók Csehszlovákiában. Népszava 241. sz.
Juhász Árpád. A csehszlovákiai magyar színház kérdéséhez. Korunk. 342—343. l.
Peéry Rezső. Szempontok a csehszlovákiai magyar irodalom fejlődéséhez. Korunk. 115—120. l.
Szombathy Viktor. A szlovenszkói magyar színészet kérdéséhez. M. Irás. 3. sz.
Tamás Lajos. A szlovenszkói magyar könyv. M. Minerva 129—130. l.
U. az. Szlovenszkói lélek és irodalom. Láthatár. 126—127. l.
Szlovenszkói magyar elbeszélők. 271 l. — Ism. (B. Sz.) Ung. Jahrb. XVI. 300. l. — Urr György. Irott kő. 119. l.
Szlovenszkói Magyar Irók Antológiája. 1—3. köt. Szerk. Dallos István és Mártonvölgyi László. Nyitra. — Ism. Csuka Zoltán Láthatár, 347—348.; 350—351. l. — —r. Kat. Szemle. 752. l. — Nemz. Ujs. 30. sz. — (B. A.) Magyarság. 144. sz.
Katolikus irodalom. *Balásházy Péter.* Katolikus irodalom és optimizmus. Élet. 771—772. l.
Fábián István. A katolikus irodalom problémái. Fiatal Magyarság. 115—116. l.
Semetkay József. Beszéljünk őszintén a katolikus irodalomról és katolikus könyvkiadásról. Ujkor. 1. sz.
Könyvnap. *Császár Elemér.* Könyvnapi gondolatok. Diárium. 73—74. l.
Illés Endre. Könyvek az utcán. Uj Magyarság. 122. sz.
Kunszery Gyula. Könyvnap után. M. Protestánsok Lapja 113. l.
Nógrády Zoltán. A könyvnap bukása. M. Kultúra. 362—363. l.
Preszly Elemér. A magyar könyv ünnepe. P. Hirl. 121. sz.
Tamás Lajos. A szlovenszkói magyar könyv a budapesti könyvnapon. Láthatár 282—283. l.
Tanár. Könyv és korsó. Napk. 824—825. l.
Veres Péter. Könyvnap után. Gondolat. 194—195. l.
A könyvnap után. Ujs. 126. sz.
Kritika. *Fejtő Ferenc.* Marxizmus és irodalmi kritika. Szociálizmus 460—462. l.
U. az. Közönség és kritika. U. o. 36. sz.
Harmos Károly. Kritikus és kritikaszter. M. Irás. 494—496. l.
József Attila és *Németh Andor.* A költő és a kritikus. Cobden 80. l.
Kemény István. Kritikusok a vádlottak padján. P. Napló. 4. sz.
Koczogh Ákos. Kitartott kritika. M. Út. 22. sz.
Koronkay István. A kritika védelmében. Korunk Szava. 366. l.
M. p. b. És a kritikai hang tisztaságáért. Gondolat. 339—340. l.
Németh Andor. A kritikus és a költő. Toll. 61—65. l.
Szász Menyhért. Az irodalmi kritika és a sajtó. 9—10. sz.
Líra. *Dóczy Jenő.* Lírai pangás. Uj Magyarság. 30. sz.
Domokos Péter Pál. Régi csíki népdalok. Erd. Múzeum. 319—338. l.
Halász Gábor. A líra ellenforradalma. Nyugat. I. 293—298. l.
Jacobi Lányi Ernő. Az ismétlés a magyar népdalban. Ethnographia. 24—30. l.
Juhász Géza. A magyarság a népköltészetben. Válasz. 736—745. l.
Kilián Zoltán. A vers újjászületése a rádióban. M. Szemle. 29. k. 101—104. l.
Komlós Aladár. A lírai versről. Toll. 198—205. l.
Lőrinczy György. A vers válsága. Uj Idők. I. 962. l.
Marék Antal. Dunántúli lirikusok. Vasi Szemle. 3—7. sz.
Pénzes Balduin. Az úgynevezett «almanachlíra.» 110 l. — Ism. —s Nemz. Ujs. 242. sz.
Szegő Endre. A líra a dobogón. Nyugat. II. 116—121. l.

Turóczi-Trostler, Josef. Ungarische Lyrik der galanten Zeit. P. Lloyd. 99. reggeli sz.

Varjú János. A szombatosok költészete. 80 l.

Új magyar líra. Szerk.: Wallentinyi Samu. Kassa. — Ism. Tamás Lajos. M. Irás. 582—583. l. — Sándor László. Korunk. 906—908. l.

Nemzeti Színház. *B. A.* A százéves Nemzeti Színház emlékkiállítása. Magyarság. 272. sz.

Bory István. Nemzeti Színház és kisebbségi kérdés. Nyugat. II. 45—49. l.

U. az. A Nemzeti Színházat Pest vármegye alapította. M. Hirl. 259. sz.

Éber János. A tanító Nemzeti Színház Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 71. k. 126—128. l.

Herczeg Ferenc. Száz év tanulságai. P. Hirlap. 248. sz.

Hevesi Sándor. Százesztendös-e a Nemzeti Színház?! Új Idők. II. 260—262. l.

Illés Endre. Van-e még Nemzeti Színház? Nyugat. I. 387—389. l.

j. s. A Nemzeti Színház tragédiája. P. Napló. 126. sz.

Kárpáti Aurél. Van-e még Nemzeti Színház? P. Napló. 77. sz.

Kéky Lajos. A Nemzeti Színház első művésznemzedéke. Bp. Szemle. 246. k. 129—158. l.

Kolba Gyula. A százéves Nemzeti Színház emlékkiállítása. Nemz. Ujs. 272. sz.

Németh Antal. A lerombolt Nemzeti Színház — az építendő Nemzeti Színház. Cobden. 27—29. l.

U. az. A Nemzeti Színház és a klasszikusok. Tükör. 629—633. l.

P. J. A Nemzeti Színház mérlege. Uj Magyarság. 132. sz.

Pukánszkyné Kádár Jolán. Nemzeti Színházunk és a közvélemény a XIX. században. Bp. Szemle. 246. k. 187—212. l. Önállóan is: 28 l.

Rédey Tivadar. A Nemzeti Színház első jubileuma. Bp. Szemle. 246. k. 179—186. l.

U. az. A Nemzeti Színház eszméje színészetünk bölcsőkorában. Diárium. 107—109. l.

U. az. A Nemzeti Színház megnyitása. Tükör. 634—638. l.

U. az. A Nemzeti Színház ünnepén. Napk. 697—698. l.

U. az. Magyar klasszikusok a Nemzeti Színházban. Napk. 841—845. l.

Schöpflin Aladár. A Nemzeti Színház és a kritika. Tükör. 646—648. l.

Sebestyén, Karl. Nationaltheater 1937. P. Lloyd. 138. reggeli sz.

Szász Károly. A Paulay-korszak. Tükör. 638—641. l.

Szélpál Árpád. Nemzeti Színház — száz évvel ezelőtt. Népszava. 190. sz.

Szigeti László. A Nemzeti Színház első művésznemzedéke. M. Hirl. 185. sz.

Szilágyi Pál. A Nemzeti Színház első éveiből. Tükör. 652—656. l.

Wallesz Jenő. A Nemzeti. Ujs. 280. sz.

Zsolt. Három Nemzeti Színház. P. Hirl. 242. sz.

Az új Nemzeti Színházért. Bp. Hirl. 265. sz.

Nemzeti Színház jubileuma. *Magyar Bálint.* A százéves Nemzeti Színház. 78 l. — Ism. Kenyeres Imre. Diárium. 182. l. — P. Napló. 248. sz.

Balassa Imre. Kat. Szemle. 549—552. l. — *Csongor.* 8 Órai Ujs. 242. sz. — *(d. a.)* Uj Magyarság. 272. sz. — *Gajáry István.* Ujs. 242. sz. — *Galamb Sándor.* Élet 867—868. l. — *Illés Endre.* Uj Magyarság. 190. sz. — *Kállay Miklós.* Nemz. Ujs. 242. sz. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 190. sz. — *(—l —ó.)* Népszava. 243. sz. — *Németh Antal.* Pásztortüz. 407—408. l. — *Németh Antal.* Bp. Hirl. 190. sz. — *Pekár Gyula.* Koszoru. 3. k. 129—133. l. — *Polgár István.* Irott kő. 174—177. l. — *Preszly Elemér.* P. Hirl. 190. sz. — *Pünkösti Andor.* Ujs. 70. sz. — *Rédey Tivadar.* Diárium. 157—159. l. — *—r.* 8 Órai Ujs. 190. sz. — *r. r.* Koszorú. 4. köt. 28—30. l. — *Schöpflin Aladár.* Nyugat. II. 202—204. l. — *Szent-Iványi, Béla von.* Ung. Jahrb. 17. k. 317—318. l. — *szp. á.* Népszava. 273. sz. — *Tamás Ernő.* P. Hirlap Vas. VIII. 15. és IX. 15. sz. — *Vajthó László.* Prot. Szemle. 449—451. l. — *Wallesz Jenő.* Ujs. 244. sz. — *Zsolt Béla.* Ujs. 190. sz. — P. Hirl.242. sz. — M. Hirl. 242. sz.

Nyugat. *Bresztovszky Ede.* A «Nyugat» és a magyar irodalom. Népszava. 132. sz.

B. N. I. A Nyugat jubileuma. Irott Kő. 115. l. — *(—dor.)* P. Llyoyd. 1. reggeli sz. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló 2. sz. — *(—l —ó.)* Népszava. 1. sz. — *Marconnay Tibor.* Kelet Népe. 42—43. l. — *Marék Antal.* M. Minerva. 240—241. l. — *(n. b.)* M. Hirl. 2. sz. — *(r —ő.)* Koszorú. 99—100. l. — *Szalatnai Rezső.* M. Irás. 2. sz. — Korunk Szava. 47—48. l. — P. Hirl. 2. sz.

Elek Artur. Hogyan indult el egy irodalmi folyóirat. (A harmincéves Nyugat első lépései.) Ujs. 6. sz.

Farkas Lujza. A Nyugat és a századeleji irodalomforduló. — Ism. P. Lloyd. 183. esti sz.

Fábián István. A tegnapi és mai Nyugat. M. Kultúra. II. 171—174. l.

Hatvany Lajos. Pár sor a «Nyugat»-hoz. Népszava. 282. sz.

Nyugat szerkesztői. Harmincadik évfolyam. Nyugat. I. 1—3. l.

Pogány Béla, M. A «Nyugat» a történelmi fejlődés itélőszéke előtt. Gondolat. 274—280. l.

Regény. *Illés Endre.* Regényhősök születése és halála. Uj Magyarság vas. mell. a 293. számhoz.

Kállay Miklós. Regény és idill. Nemz. Ujs. 16. sz.

Kárpáti Aurél. A diadalmas regény. P. Napló. 282. sz.

Laczkó Géza. A történelmi regény. Nyugat. II. 239—257. l.

Miklóssy Lajos. A modern magyar regény. Pécs. 62 l. — Ism. Literatura. 423. l.

Rass Károly. A mi regényirodalmunk. Kolozsvár. Erdélyi Tudományos Füzetek. — Ism. Hungarus Viator. Debreceni Szemle. 255. l.

Sándor István. Regények a szerelemről. M. Szemle. 30. k. 94—104. l. — Ism. G. L. Erd. Múz. 378. l.

Szabó M. Erzsébet. Fiatal leányok a magyar regényirodalomban. Angolkisasszonyok kecskeméti róm. kat. leánygimn. ért. — Ism. N. S. Irodtört. 178. l.

Szirák Ferenc. A paraszt és a parasztélet rajza regényirodalmunkban. Kat. Szemle. 455—470. l.

Zarek Ottó. Néhány szó az irodalmi életrajzregényekről. P. Napló. 230. sz.

Sajtó. *Aradi Zsolt.* A mai Magyarország sajtója. Fiatal Magyarság. 124—127. l.

Baráth Tibor. Histoire de la presse hongroise Paris. — Ism. (H. v. R.) Ung. Jahrb. 17. k. 363. l.

Lakatos L. Lajos. A magyar őshirlapok bibliografiájához. M. Könyvszemle 341—343. l.

Mahotka Jenő. Szépirodalmi folyóirataink története az abszolutizmus korában. 43 l. — Ism. (A. Cz.) Ung. Jahrb. 17. k. 343. l.

Nagy Lajos. A mai magyar sajtóról. Szép Szó. 4. köt. 91—100. l.

Raichle, Walter. Das ungarische Zeitungswesen in seinem Werdegang. Geistige Arbeit. 22. sz.

Zsoldos Benő. Az első magyar riporter. Uj Idők. I. 552. l.

Színház. *Balassa Imre.* A Színház. Képes Krónika. 37—38. sz.

Bálint Lajos. A dramaturg munkája. Tükör. 286—287. l.

Császár Edit, M. A Budai Népszínház megalakulása. Domanovszky Sándor Emlékkönyv. 109—124. l.

Erődi Jenő. Hetvenöt esztendeje nyílt meg a budai Népszínház. A pesti városháza. 1936. 11. sz.

Galamb Sándor. Árpád ébredése. Magyarság. 190. sz.

Hankiss János. A színház megújhódása. Napk. 381—384. l.

Hernádi Lajos. Francia darabok a debreceni színpadon 1880-tól 1935-ig a helyi lapok kritikáinak tükrében. Homok. — Ism. Bb. Irodtört. 174. l.

Hevesi Sándor. Színház. — Ism. Aczél Lőrinc. Uj Idők. II. 917. l.

Ignotus, Hugo. Bühne und Dichtung. P. Lloyd. 216. reggeli sz.

Ignotus Pál. Színház. M. Hirl. 202. sz.

Kárpáti Aurél. Színház — a színház körül. P. Napló. 22. sz.

Kelenváry László. Magyar színészet — magyar kultúra. Fáklya. 9. sz.
Nagypál István. Független színpad. Gondolat. 215—216. l.
Pataky József. Pillanatkép 1830-ból, a régi színház életéből. Pásztortűz 341. l.
Possonyi László. A színházi üzlet rabszolgái. Ujkor 2. sz.
U. az. Egy színház halálára. [Budai Színkör.] M. Hirl. 271. sz.
R. P. Irodalom és színház. M. Hirl. 19. sz.
(s. g.) A Vígszínház. Literatura. 144. l.
Tamás Ernő. A magyar színészet úttörőinek nyomában. Literatura. 225—227. l.
Valkó László. Irodalom és müvészet a budapesti színházakban. Pásztortűz 93—94. l.
Zilahy Lajos. Színház és film. Uj Idők. II. 781—783. l.
Zsidóság. *Keszi Imre.* A zsidóság magyar irodalmi szerepe a XX. században. Libanon. 105—109. l.
Zsoldos Jenő. A zsidó a XVIII. századvég drámájában. U. o. 63—65. l.
Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Szerk.: Szemere Samu. — Ism. Zsoldos Jenő. Libanon. 160—161. l.
Kelet és nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája. — Ism. Lőrinczi László. Erd. Helikon. 705—706. l.
Zsidó fiatalok antológiája. — Ism. Varga László. Korunk. 280—282. l.
1935/36-os színházi évad. *d. j.* Négy színházi est. Pásztortűz. 151—152. l.
Fejtő Ferenc. Színházi esték. Népszava. 277. sz.
Galamb Sándor. A Nemzeti Színház 1936/37-es évadja. Magyarság. 140. sz.
Herczeg Ferenc az évadról, a színházról, filmről, rádióról és a fiatalokról. Uj Idők. II. 437—438. l.
Járosi Andor. Két bemutató. Pásztortűz. 477—478. l.
U. az. Kapunyitás a Magyar Színházban. U. o. 352—353. l.
U. az. A Nemzeti Színház idei mérlege. P. Napló. 138. sz.
Kéky Lajos. Egy év magyar drámatermése. Bp. Szemle. 247. k. 225—239. l. és Akad. Ért. 185—200. l.
Puskás Lajos. Színházi szemle. Ország Utja. 3. sz.
Schöpflin Aladár. A színházi évad végén. Nyugat. II. 67—69. l.
U. az. Színházi tükör. Tükör. 206—208. l.
v. l. Bemutatóáradat a budapesti színházakban. Pásztortűz. 45. l.

Alaxa Ambrus. Ujpest és Rákospalota irodalmi élete. M. Szemle. 31. köt. 163—171. l.
Angyal Endre. Az osztrák barokkromantika magyarországi hatásához. EPhK. 241—246. l.
Angyal Pál. A tragikum és a büntetőjog. Bp. Szemle 245. k. 280—312. l.
Árvay József. A Königsbergi Töredékek versalakja. Erd. Múz. 380. l.
Avar Gábor. A szabad könyv. Szocializmus. 337—341. l.
(B.) Magyar antológia olaszul. P. Napló. 293. sz.
Babits Mihály. A humanizmus és korunk. Apollo. 1—5. l. Németül: P. Lloyd. 70. reggeli sz.
U. az. Az Ignotus-ügy. Nyugat. I. 159—160. l.
Bajza József. A szigetvári hős a horvát népepikában. IK. 10—21. l.
Bakos József. A filológia árnyékában. Szabolcsi Szemle. 39—57. l.
Balás-Piri Aladár. Magyar-szerb irodalmi kapcsolatok. Pécs. 52 l.
Bálint György. Jégtáblák, könyvek, koldusok. (Tanulmányok és bírálatok.) — Ism. Nagy Lajos. Szép Szó. 5. k. 93—94. l. — Nagypál István. Nyugat. I. 448—449. l. — Fodor József. Toll. 138—139. l. — Radnóti Miklós. Gondolat. 206—207. l. — Bresztovszky Ede. Népszava. 145. sz. — Bródy Lili. Est. 118. sz. — Szántó Rudolf. P. Napló. 115. sz. — S. M. Hirl. 120. sz.
Bálint Sándor. Karácsonyi vallásos népszokások. Irott Kő. 12—20. l.
U. az. Népünk imádságai. Regnum Egyháztört. Évk. 19—47. l.
Balogh Edgár. A társadalomrajztól a társadalmi vallomásig. Korunk. 261—264. l.

U. az. Kincskereső magyar humanizmus. Korunk. 249—252. l.

Barabás Gyula. Irodalom. Népszava. 43. sz.

Baránszky-Jób László. A magyar szépprózа története szemelvényekben. (Tanítás problémái. 18.) 558 l. — Ism. Haraszthy Gyula. Diárium. 171. l. — S. I. Erd. Múz. 376. l. — Fábián István. Napk. 618—619. l. — Halász Gábor. Nyugat. II. 135—137. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 167. esti sz. — P. Napló. 161. sz. — B. Magyarság. 196. sz.

U. az. Cél és módszer viszonya az irodalomtanításban. Keresk. Szakokt. 44. köt. 302—305. l.

Barát Endre. Régi magyar írónők. M. Hirl. 19. sz.

Baráth Tibor. L'Histoire en Hongrie. (1867—1935.) Paris. 170 l. — Ism. K. S. Láthatár. 182—183. l.

Bárdosi Németh János. Élet és irodalom. (Tanulmányok.) Szombathely. 63 l. — Ism. r. gy. Kat. Szemle. 749—750. l. — Pallós Kornél. M. Kultúra. II. 45. l. — Katona Jenő. Magyarság. 225. sz.

U. az. Nemzedékek. Irott Kő. 247—248. l.

Barta Lajos. A magyarországi parasztirodalom csődje. Korunk 1—5. l.

Báttaszéky Lajos. Írók élete a régi Pesten. Bp. Napló. 535—538. l.

Belohorszky Ferenc. Irányított irodalomtörténet. Szabolcsi Szemle. 184—185. l.

Benedek Marcell. Irodalomesztétika. 174 l. — Ism. Haraszthy Gyula. IK. 97. l. — Kardos László. Nyugat. I. 450—452. l. — —ó —s. Műhely. 36—38. l. — Dóczy Jenő. Uj Magyarság. 14. sz. — ba. Magyarság. 196. sz.

Bevilaqua-Borsodi Béla. Irodalmi kávéházak. Tükör. 336—340. l.

Bikácsi László. Egy korszak irodalmi élete. (1861—67.) 58 l. — Ism. Kenyeres Imre. IK. 429. l.

Bisztray Gyula. Utazás a Balaton írói körül. M. Szemle. 30. k. 248—258. l.

Boldizsár Iván. Magyar irodalom idegen nyelven. M. Szemle. 30. k. 239—247. l.

Boronkay Antal. Az osztrák és a magyar történeti ballada. 106 l. — Ism. Solt Andor. IK. 211. l. — S. I. Erd. Múz. 376—377. l. — Kiss Tamás. Napk. 626—627. l.

Clauser Mihály. A huszonötéves irodalomtörténet. Napk. 107. l.

Csapláros István. Theophile Gautier és a magyarok. 46 l. — Ism. Sárkány Oszkár. Napk. 555. l.

Csekey István. Karlsbad legrégibb irodalmi emlékének öt magyar fordítása. Literatura. 316—317. l.

U. az. és *Diósy Géza.* «Hirhedett zenésze a világnak.» (Egykorú versek Liszt Ferenchez.) Szeged. — Ism. Hankiss János. Debr. Szemle. 47. l.

Dános Erzsébet. A balladai közhely. Ethnographia. 49—53. l.

Dékány András. Rádió-színdarab. Tükör. 65—66. l.

Dénes Klarissza. A rajz kialakulása irodalmunkban. 29 l. — Ism. (F. P.) Ung. Jahrb. XVI. köt. 298. l.

Dénes Szilárd. A pesti utca neve az irodalomban. M. Nyőr. 3—5. l.

Dénes Tibor. Az új tragikus érdeklődés. Kat. Szemle. 404—411. l.

Dömötör, Alexandre. Le romantisme du brigandage en Hongrie. Nouv. Revue de Hongr. 56. k. 511—521. l.

Dömötör Tekla. A passziójáték. (Minerva-könyvtár. 104.) 96 l. — Ism. Kn. Irodtört. 128. l.

Ecker Irma. A kalocsavidéki magyarság vallásos népköltészete. Ethnographia. 30—39. l.

Elek Oszkár. Homeros és Ossian. IK. 366—377. l.

Enyvári Jenő. Szépirodalmi ritkaságok a Fővárosi Könyvtárban. Bp. Napló. 317—319. l.

Erdős Jenő. A pestbudai kávéházak irodalmi tanulsága. Szép Szó. 5. k. 472—474. l.

U. az. Histoire d'un village en chansons. Nouv. Revue de Hongr. 57. k. 306—313. l.

U. az. Petits métiers d'autrefois. U. o. 34—42. l.

F. A. Hogyan dolgozott a cenzúra a szabadságharc bukása után? Népszava. 190. sz.

Fábián István. A századvég öröksége. Élet. 1155—1156. l.

U. az. A szellemi Magyarország. Fiatal Magyarság. 2—4. l.

U. az. Kapitalizmus és írói egyéniség. Napk. 522—526. l.

Faragó József. A magyar a finn irodalomban. Fáklya. 5—6. sz.

Farkas Geiza. Kisebbségi magyar írók körútja. M. Minerva. 120. l.

Féja Géza. A régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégibb időktől 1772-ig. — Ism. G. G. Korunk. 896—897. l. — Jankovich Ferenc. 710—711. l. — Németh Andor. Ujs. 190. sz. — B. Gy. Magyarorsz. 221. sz. — Supka Géza. Népszava. 202. sz. — (sós.) M. Hirl. 207. sz. — P. Lloyd. 226. reggeli sz.

U. az. Őrségváltás. Literatura. 285—286. l.

Fejtő Ferenc. A háború utáni magyar irodalom. Szép Szó. 5. k. 289—299. l.

U. az. A magyar irodalom és a magyarság. Szép Szó. 4. k. 63—74. l.

U. az. Irodalmi problémák. Népszava. 82. sz.

Fekete Miklós. Az életrajz szerepe a magyar irodalomtörténet tanításában. Keresk. Szakokt. 45. köt. 163—167. l.

Ferenczi Sándor. Az alsófalvi «rovásírásos» emlék. Erd. Múz. 339—349. l.

Fest Sándor. Adalékok az első magyar bibliafordítás kérdéséhez. Studies in english Philology. II.

Floznik György. A boldogság és a szenvedés költészete. Vasárnap. 473. l.

Fodor Éva. Nyugat-gondolat a magyar irodalomban. 96 l.

Forgács Antal. Budapesti Baedeker Halottak napjára. Új Idők. II. 648—649. l.

Földeák János. A «harmadik nemzedék» irodalma. Szocializmus. 373—376. l.

Földváry Erzsébet Klára. A magyar Béranger-kultusz. Pécs. 82 l. — Ism. Császár Elemér. IK. 209—210. l. — Bb. Irodtört. 173—174. l. — Kardos László. Nyugat. I. 310. l. — Henri Tronchon. Nouv. Revue de Hongrie. 56. k. 376—377. l. — Lelkes István. EPhK. 409—412. l.

Gajtkó István. A XVII. század katolikus imádság-irodalma. 68 l. — Ism. Fehér Ede. M. Kultúra. 221. l. — Angyal Endre. Műhely. 154—156. l. — t. P. Lloyd. 81. reggeli sz.

Galamb Sándor. A magyar dráma története 1867—1896-ig. I. k. 384 l. — Ism. Perényi József. Irodtört. 125—127. l. — Solt Andor. IK. 424—426. l. — S. J. Erd. Múz. 377. l. — Th. G. Élet. 922. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 374—375. l. — (—ő.) Képes Krónika. 35—36. sz. — —n. P. Lloyd. 161. reggeli sz. — B. A. Magyarság. 126. sz.

Gáldi László. Költészet és háború. Vasárnap. 155—156. l.

Gálos Rezső. Még egyszer a székely népballadákról. IK. 1936. 243—245. l.

U. az. Tiedge kozákdalának ismeretlen fordításai. IK. 407—408. l.

Gárdonyi Albert. Magyar író és könyvkiadó a XVIII. sz. végén. M. Könyvszemle. 339—341. l.

Gárdonyi Klára. Biedermeier a magyar költészetben. 46 l. — Ism. Solt Andor. IK. 210—211. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 82—83. l. — P. Lloyd. 41. reggeli sz.

Gedeon Jolán. A «nyugatos» franciásság előzményei. Irodtört. 49—65. l. Önállóan is: 19 l. — Ism. P. Lloyd. 138. reggeli sz. — M. Hirl. 126. sz.

Gockler Imre Szent István király a magyar irodalomban. Pécs. 104 l. — Ism. —ry. Irodtört. 176. l. — Clauser Mihály. M. Kultúra. II. 126. l.

Gosztonyi Lajos. Kufstein rabjai. M. Hirl. 155. sz.

Gömöri Jenő Tamás. Emlékezés a Modern könyvtárra. Literatura. 328—329. l.

Grózinger M. József. Irodalomtörténet és filozófiatörténet. Libanon 109—116. l.

Gulyás József. Ismeretlen verstöredék a XVII. század második feléből. IK. 305—306. l.

György Lajos. A magyar közönség szórakoztató olvasmányai száz évvel ezelőtt. Erd. Múz. 30—318. l.

U. az. Anekdóta. Vasárnap. 14—16. l.

Halász Gábor. Magyar költönök. Tükör. 276—278. l.

U. az. Régi magyar levelesládákból. Tükör. 31—35. l.

Halmi Bódog. Fejek. 128 l. — Ism. B. L. Irodtört. 171. l. — Zsigmond Ede. Szocializmus. 383—384. l. — sz. Ujs. 190. sz. — P. Hirl. 164. sz. — (—m—) P. Napló. 173. sz.

U. az. Pesti irodalom. Bp. Napló. 121—123. l.

Hankiss, Jean. Défense et illustration de la Littérature. Paris. 204 l. — Ism. Kerecsényi Dezső. Irodtört. 75—76. l. — Keresztury Dezső. IK. 315—316. l.

U. az. Nemzeti irodalom és egyetemes irodalom. Napk. 425—429. l.

U. az. Storia della letteratura ungherese. Torino 356 l. — Ism. Koltay-Kastner Jenő. IK. 312—315. l. — Várady Imre. Láthatár. 380—384. l. — Füsi József. Napk. 545—546. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 27—28. sz. — P. Lloyd. 87. reggeli sz. — Uj Magyarság. 110. sz.

U. az. Talán a sok veszély tette a magyar irodalmat oly vonzóvá és eredetivé. Uj Magyarság. 293. sz.

U. az. — Molnos Müller: Anthologie de la Poésie Hongroise. Paris. 240 l. — Ism. Kardos László. Válasz. 122—124. l. — Daniel-Rops. Nouv. Revue de Hongr. 57. k. 156—160. l.

Harsányi Lajos. Uj irodalmunk. Nemzeti Ujs. 225. sz.

Hatvany Lajos. Irók egymásközt. Ujs. 144. sz.

Herczeg Ferenc. Könyvek. P. Hirl. 7. sz.

U. az. Szabadtéri játékok. U. o. 161. sz.

Hofbauer László. Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeumának szellemtörténeti iránya. Erd. Múz. 358—359. l.

Horváth János. Kisfaludy Károly évtizede. 74 l. — Ism. Farkas Gyula. IK. 199—201. l. — (s. i.) Kat. Szemle.. 175—176. l.

U. az. Magyar versek könyve. 592 l. — Ism. ss. Irodtört. 71—72. l. — Keresztury Dezső. IK. 309—312. l. — Szirák Ferenc. Kat. Szemle. 303. l. — Vajthó László. Napk. 258—260. l. — Keményfy János. Bp. Szemle. 245. k. 122—125. l. — Kenyeres Imre. Argonauták. 71—76. l. — Máté Károly. Diárium. 85. l. — Kerecsényi Dezső. M. Szemle. 30. k. 42—47. l. — Hankiss János. Debr. Szemle. 150—151. l. — Eckhardt Sándor. EPhK. 110—112. l. — Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 153. l. — Baránszky-Jób László. Prot. Szemle. 250—251. l. — József Attila. Szép Szó. 5. k. 90—92. l. — H. I. M. Irás. 585—586. l. — Gáldi László. Vasárnap. 75—76. l. — Szerb Antal. Válasz. 324—325. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. 281. l. — Kardeván Károly. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 70. k. 406—407. l. — Komlós Aladár. Toll. 87—89. l. — Fábián István. Fiatal Magyarság. 79—80. l. — Csongor. 8 Órai Ujs. 48. sz. — Ujs. 87. sz. — (p.) Bpsti Hirl. 36. sz. — —n. P. Lloyd. 36. reggeli sz. — Illés Endre. Uj Magyarság. 130. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 60. sz. és Képes Krónika. 29—30. sz. — M. Hirl. 70. sz.

Hungarus Viator. Irodalmi ritkaságok. Debr. Szemle. 255—256. l.

Huszti József. Humanista kézirati tanulmányok. Szeged. 79 l. — Ism. (L. S.) Ung. Jahrb. 17. köt. 342. l.

U. az. Orazio nella letteratura ungherese. Roma. 17 l. — Ism. Császár Elemér. IK. 95—96. l.

Ignotus. Ignotus-ügy és Babits-eset. Szép Szó. 4. köt. 149—154. l.

U. az. Irodalom és tehetség. M. Hirl. 282. sz.

Ignotus Pál. Eliszaposodott irodalom. Szép Szó. 5. k. 51—65. l.

U. az. Magyar író feladatai. M. Hirl. 277. sz.

Illés Endre. A férfikor és a költő. Uj Magyarság vas. mell. 236. számhoz.

U. az. Elfelejtett szerzők. Tükör. 648—652. l.

U. az. Irodalmi névnapok. U. o. 6—9. l.

Illyés Gyula. Irók a tömeg előtt. Nyugat I. 318—319. l.

Jancsó Elemér. A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Kolozsvár. 281 l. — Ism. Alszeghy

Zsolt. Irodtört. 23—24. l. — Gálos Rezső. IK. 322—323. l. — Nagy László. Láthatár. 42—43. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 262—263. l. — Fejtő Ferenc. Szép Szó. 5. k. 276—277. l. — Szerb Antal. Nyugat. I. 309. l. — Kemény Gábor. Korunk. 181—183. l.

Jenei Ferenc. A középkori magyar irodalmi műveltség nyomai Győrött. Győri Szemle. 20—34. l. Önállóan is: 17 l.

Joó Tibor. Az új magyar irodalomszemlélet. M. Szemle. 31. k. 387—396. l.

József nádor iratai. 1792—1809. Kiadta: Domanovszky Sándor. VIII, 769, 888, VIII, 959 l. — Ism. Gálos Rezső. IK. 205—208. l.

Juhász Gergely. Klopstock magyar utókora. 127 l. — Ism. (F. P.) Ung. Jahrb. 17. köt. 346. l.

Kalek, Heinrich. Siebenbürgen in der Literatur. Geistige Arbeit. 22. sz.

Kállay Miklós. Az Árpád-királyok a magyar nemzeti irodalomban. Nemz. Ujs. vas. mell. 293. számhoz.

Kallós Zsigmond. Regősdalaink rejtélye. Szombathely. 76 l. — Ism. (F. P.) Ung. Jahrb. 17. k. 342. l.

Kántor József. Beszámoló a kisebbségi magyar írók októberi estjéről. Láthatár. 426—428. l.

Karinthy Frigyes. Politika és irodalom. P. Napló. 166. sz.

Kárpáti Aurél. A menekülő lélek. (Tanulmányok.) — Ism. Marék Antal. M. Irás. 3. sz.

Karsai Géza. A jezsuita iskoladráma. Pannonh. Szemle. 374—375. l.

U. az. A színjátszás vallásos gyökerei. Regnum Egyháztört. Évk. 48—68. l.

U. az. Györszentmártoni népszínjátékok. Győri Szemle. 70—83. l.

U. az. Törzsi és táji irodalomtörténet. M. Szemle. 29. k. 344—352. l.

Kassák Lajos. Könyv és kultúra 1936-ban. Népszava. 7. sz.

Kéky Lajos. Jelentés Budapest székesfőváros kultúrtörténeti jutalmának odaítéléséről. Akad. Ért. 47—51. l.

Kelemen Ferenc vitéz. A magyar politikai szónoklat története a mult század első felében. 32 l.

Kemény István. Irodalmi beszámoló 1936-ról. Literatura. I—IV. l.

U. az. Régi magyar írók foglalkozásai. Uj Idők. I. 356—357. l.

Kenyeres Imre. Intellektualizált irodalom. Diarium. 21—24. l.

U. az. Világirodalom — nemzeti irodalom. U. o. 89—93. l.

Kerecsényi Dezső. A mecénástól a közönségig. Tükör. 112—114. l.

Kerékgyártó Imre. Kelet térhóditása a magyar irodalomban. Kat. Szemle. 349—354. l.

U. az. Költők az asszonyokról. Nemz. Ujs. 138. sz.

Keresztúry, Dezső. Spirit of Hungarian Literature. The Hungarian Quarterly. Téli sz.

U. az. Ungarn. Ein Novellenbuch. Breslau. 346 l. — Ism. tg. Kat. Szemle. 434. l. — l. Szemlér Ferenc. Pásztortűz. 200—201. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 549—550. l. — Réty Andor. Erd. Helikon. 151—152. l. — Szerb Antal. Válasz. 251—252. l. — Uj Magyarság. Vas. mell. 163. számhoz. — —l— Nemz. Ujs. 30. sz.

Kézai Béla. Irodalom, amelyet tűz égetett és vérár mosott el. Nemz. Ujs. vas. mell. 293. számhoz.

Kézdy Béla. Irodalmi és szociális eszme. Ujkor. 15. sz.

Kilián Zoltán. Uj rádióműfajok. Napk. 505—507. l.

Klimes Péter. Bécs és a magyar humanizmus. — Ism. P. Lloyd. 60. reggeli sz.

Koltay-Kastner Jenő. Leopardi Magyarországon. EPhK. 334—349. l.

Komlós Aladár. A szavalásról. Nyugat. II. 109—116. l.

U. az. Der Kitsch. P. Lloyd. 155. reggeli sz.

U. az. Magyar irodalom a háború után. Toll. 101—123. l.

U. az. Irók és elvek. (Irodalmi tanulmányok.) — Ism. Tolnai Gábor. Napk. 838—839. l. — Fejtő Ferenc. Szép Szó. 5. k. 470—472. l. — Kardos László. Nyugat. II. 450—452. l. — (sós.) M. Hirl. 242. sz.

Kordás Ferenc. Népiség és irodalom. Kelet Népe. 1—3. l.

Kovács László. Az irodalomtudós munkája. Erd. Helikon. 789—791. l.

Kovalovszky Miklós. Irodalmunk Páris-szemlélete a háború után. (Apolló-könyvtár. 9. sz.) 108 l.

Kozáky István. A haláltáncok története. I. A mulandóság ábrázolásai történeti fejlődésükben. 343 l. — Ism. Révay József. Bp. Szemle. 246. k. 127—128. l. — Kardos Tibor EPhK. 405—409. l.

Kozocsa Sándor. A magyar irodalom élete. Fáklya. 2—3. sz.

U. az. Az 1935-ik év irodalomtörténeti munkássága. IF. 58. sz. 56 l. — Ism. Tolnai Gábor. M. Könyvszemle. 83. l. — Rubinyi Mózes. P. Napló. 42. sz. — P. Lloyd. jan. 16. esti sz. — Merényi Oszkár. Keresk. Szakokt. 556. l.

U. az. Az 1936-ik év irodalomtörténeti munkássága. IK. 98—112.; 212—228.; 324—340.; 431—444. l.

U. az. Irodalomtörténeti kiállítások. M. Könyvszemle. 70—71. l.

U. az. Tíz év a magyar irodalmi bibliográfia szolgálatában. Könyvpiac. 9. sz.

Kőhalmi Béla. Az új Könyvek könyve. 170 iró és tudós vallomása olvasmányairól. 398 l. — Ism. Rubinyi Mózes. Irodtört. 78—79. l. — Tolnai Gábor. M. Könyvszemle. 82—83. l. — Komlós Aladár. Toll. 69. l. — Nagypál István. Gondolat. 132—133. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 5—6. sz. — Dóczy Jenő. Uj Magyarság. 6. sz. — Fejtő Ferenc. Népszava. 13. sz. — Radnóti Miklós. M. Hirl. 36. sz.

U. az. Magyarország a világirodalomban. Literatura. 257. l.

Lázár Béla. Rákóczi a magyar költészetben. Új Idők. I. 474—476. l.

L. B. Francia kritikusok a magyar költőkről. Koszorú. 237—238. l.

(L. B.) «Tüzbe felét!» Koszorú. 101—104. l.

Lengyel Katalin. Baudelaire magyar kritikusai és fordítói. Pécs. 84 l. — Ism. Bb. Irodtört. 174. l.

Lovass Gyula. A húszévesek és az irodalom. Korunk Szava. 341—342. l.

Lovrich Gizella. A tárca a magyar irodalomban. 64 l. — Ism. Literatura. 303—304. l.

Lukács Imre. Új magyar költők. Korunk. 375—377. l.

m. a. Írók a vádlottak padján. Napk. 768—769. l.

Makay Gusztáv. A halál költészete a magyar lírában Vörösmartytól Adyig. Pécs. — Ism. Sziklay László. Szabolcsi Szemle. 191. l.

Márai Sándor. A könyv. P. Hirl. 58. sz.

U. az. Pesti kávéház. U. o. 93. sz.

Márffy Oszkár. Palpiti del cuore magiaro nella sua letteratura. Antologia in versione italiane. Torino. 348 l. — Ism. Kiss József. Irodtört. 178—179. l. — Hamvas József. Prot. Szemle. 493—495. l. — P. Lloyd. 207. reggeli sz. — Nemzeti Ujs. 242. sz.

Máté Károly. A könyv és közönsége. Diarium. 1—3. l.

Merényi Oszkár. A magyar irodalom gazdasági alapjai a XIX. században. Keresk. Szakokt. 44. k. 379—394. l. 45. k. 104—120. l.

U. az. Kiadástudomány. Műhely. 128—145. l.

Mészöly Gedeon. Van-e az Ómagyar Mária-siralomnak más latin forrása, mint a Löweni kódex planctus-szövege? Nyelvtud. Közl. 1936. 1—3. sz.

Mezei Gábor. A Baumgarten-díj. M. Minerva. 41—42. l.

Mitrovics Gyula. Jelentés a Berzeviczy Albert-díj odaítéléséről. Akad. Ért. 39—47. l.

m. k. Fiatal írók antológiája. Napk. 631. l.

Molnár Béla. Karlsbad legrégibb irodalmi emlékének öt magyar fordítása. Literatura. 248—249. l.

Muratori, Giacomo. Canti di Ungheria. Verona. XIV l. — Ism. Gárdonyi Klára. Kat. Szemle. 434. l.

Nagy András. Vélemény a szavalókórusokról. Vasárnap. 228—232. l.

Nagymihály Sándor. Honoráriumok a magyar irodalom hőskorából. Nemz. Ujs. 271. sz.

Németh Andor. A magyar irodalom és Európa. Szép Szó. 4. k. 74—80. l.

U. az. Magyar anthológia franciául. Ujs. 277. sz.

Németh Imre. Az irodalmi pörök. P. Napló 256. sz.

Neufeld Béla. Két nemzedék találkozása. Gondolat. 166—168. l.

N. N. A Kisfaludy-Társaság díja. Napk. 180—181. l.

(—Ö.) Lesz-e gyümölcs a fán? Koszorú. 161—163. l.

Palágyi Lajos. Írók sorsa. Libanon. 1. l.

Pallos Kornél. XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás. 87 l. — Ism. Solt Andor. IK. 210. l. — Gyenis András M. Kultúra. II. 44. l.

Payr Sándor. Az elveszett csepregi Graduál. Prot. Szemle. 132—135. l.

Pekár Gyula. Három elnöki megnyitó. Koszorú. 113—118. l.

Pintér Jenő. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapítása. Irodtört. 1—8. l.

Pongrácz Kálmán. Kisebbségi és többségi irodalom. Láthatár. 241—248. l.

Rába László. Egységes nemzetszemlélet a magyar irodalomban! Szabolcsi Szemle. 182—184. l.

Radnóti Miklós. Költészet és valóság. P. Napló. 42. sz.

Ravasz László. Protestáns irodalom. Prot. Szemle. 49—51. l.

Relle Pál. Az irodalom megfagyott gyermekei. H. Hirl. 30. sz.

Reményik Zsigmond. Az író — mesterségéről. Korunk. 760—764. l.

Rónay György. Irodalomszemléletünk kérdéséhez. Korunk Szava. 429. l.

U. az. Misztika az ellenreformáció magyar irodalmában. Kat. Szemle. 647—655. l.

Roosz, Hildegard von. Der nationale Gedanke in der modernen ungarischen Literatur. Geistige Arbeit. 22. sz.

R. P. A magyar író erszénye. M. Hirl. 144. sz.

Rubinyi Mózes. Irodalom és filozófia. P. Napló. 19. sz.

U. az. Költő a filmen. Irodtört. 187—189. l.

S. A. A Baumgarten-alapítvány tíz éve. Tükör. 131. l.

U. az. Kisfaludysták. Tükör. 204—205. l.

Saczek, Lothar. Die Entwicklung der ungarischen Literaturwissenschaft. Geistige Arbeit. 22. sz.

Ságí István. A Löweni glosszákhoz. M. Nyelv. 249—251. l.

Sándor László. Az írói gyónáskényszer kérdéséhez. Korunk. 159—165. l.

Sárkány Oszkár. A tájeszmény változásai a magyar költészetben Petőfiig. 96 l. — Ism. S. J. Erd. Múz. 377—378. l.

U. az. Szent Maurus és a Zobor-hegyi remeték legendája. Napk. 88—92. l.

U. az. Újabban előkerült kéziratok az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában. M. Könyvszemle. 338—339. l.

Schöpflin Aladár. A magyar irodalom története a XX. században. 312 l. — Ism. Bence István. Irodtört. 167—169. l. — Keményfy János. Bp. Szemle. 247. k. 86—106. l. — Schöpflin Aladár válasza. U. ott. 243—254. l. — Keményfy viszontválasza. U. ott. 377—384. l. — Ignotus Pál. Szép Szó. 5. k. 51—65. l. — Rónay György. M. Kultúra. II. 123—124. l. — Illés Endre. Nyugat. I. 399—405. l. — Nagypál István. U. ott. I. 406—408. l. — Illyés Gyula. U. ott. II. 71—72. l. — Vas István. U. ott. II. 129—132. l. — Ujvári László. Korunk. 713—716. l. — Thurzó Gábor. Korunk Szava. 571. l. — M. Pogány Béla. Gondolat. 274—280. l. — Zsolt Béla. Toll. 157—159. l. — Hevesi András. Tükör. 524—525. l. — Kállay Miklós. Képes Króníka. 27—28.; 39—40. sz. és Nemz. Ujs. 219. sz. — Tóth Béla. M. Út. 34—35. sz. — Fejtő Ferenc. Szocializmus. 278—280. l. — Németh Andor. Ujs. 126. sz. — Wallesz Jenő. U. ott. 127. sz. — —n P. Lloyd. 120. reggeli sz. — Németh Károly. Bp. Hirl. 132. sz. — Kemény István. P. Napló. 126. sz. — Lendvai István. Magyarság. 144. sz.

U. az. Az írók népszövetsége. Tükör. 597—598. l.

U. az. Elavult a dramarturgia. Nyugat. II. 375—376. l.

U. az. Irodalmi pályadíjak. Tükör. 53—54. l.

Schreiber Erzsébet. Zola és a magyar irodalom. Pécs. 89 l. — Ism. (Kk.) Ung. Jahrb. 17. köt. 347. l.

Sebestyén, Charles. The Cult of Shakespeare in Hungary. The Hungarian Quarterly 3. k. 1. sz.

Segesdy László. Irók egymás ellen. Bp. Napló. 362—365. l.

Semetkay József. Új szellem és új alakok a regényben. Irott Kő. 140—151. l.

s. g. A magyar bor dicsérete költők száján. Literatura. 325—327. l.

U. az. Különvélemény a Tesz-memorandum dolgában a magyar irodalmi életről. Literatura. 297—300. l.

Sikabonyi Antal. Magyarok Kufsteinban. Tükör. 481—484. l.

Solymossy, Alexandre. Le château tournant sur une patte de canard. Nouv. Revue de Hongr. 56. k. 414—424. l.

U. az. Contes et légendes hongroises. Paris. 494 l. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 45. l. — Sándor István. M. Kultúra. I. 93—94. l.

Stripsky Hiador. A Régi Magyar Könyvtár gyarapodása 1912 óta. Irodtört. 36—38. l.

Sulica Szilárd. A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére. Szeged. 59 l. — Ism. Gáldi László. Láthatár. 291—292. l. — Archivum Europae Centro-Orientalis. 3. köt. 272—275. l.

Szabó Miklós. Kispapok és a magyar irodalom. 64 l. — Ism. K. O. Pannonh. Szemle. 227. l.

Szabolcsi Bence. A kurucvilág dalairól. Énekszó. 5. sz.

U. az. Az ómagyar Mária-síralom dallama. Argonauták. 46—61. l.

Szalczer Hilda. Ifj. Dumas Sándor a magyar irodalomban és a magyar színpadon. Pécs. 92 l. — Ism. Bb. Irodtört. 174. l. — Paul Rónai. Nouv. de Hongr. 57. k. 378—379. l.

Száz Sándor. A pozsonyi rádió magyar műsora. M. Irás. 1. sz.

Szemere, Ladislaus. Ungarische Dichtungen. — Ism. Kiss Tamás. Napk. 619—621. l.

Szentpétery Imre. A bölcsészettudományi kar története. 716 l. — Ism. Hajnal István. Századok. 329—332. l. — Gyulai Ágost. IK. 83—87. l.

Szenczei László. Az «Yggdrasill» és a magyar költészet. Erd. Helikon. 781—784. l.

Szerb Antal. A dilettáns. Új Idők. II. 299—300. l.

Sziklay János. Rövid életűek-e az írók és hírlapírók. Sajtó. 11—12. sz.

Sziklay László. Szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok. Láthatár. 214—223. l.

Szinnyei Ferenc. Az irodalmi élet a Bach-korszakban. IK. 245—259.; 341—353. l.

Szitás Ilona. II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban. 62 l.

Tamás Ernő. A népszínmű vasárnap délutánjai a Budai Színkörben. P. Hirl. Vas. VII. 11. sz.

Tamás Lajos. A Toldy-Kör története. M. Minerva. 250—254.; 282—286.; 309—314. l.

Thienemann Tivadar. Klasszicizmus. Apollo. 109—113. l.

Thurzó Gábor. A húszévesek költői. Napk. 466—470. l.

U. az. A magyar novella. Erd. Helikon. 367—370. l.

Timár Kálmán. Az Érdy-kódex első említése. M. Nyelv. 169—170. l.

U. az. A Nagyszombati-kódex ismertetése. M. Nyelv. 330—331. l.

U. az. A nürnbergi Margit-legenda. IK. 82. l.

U. az. Dunántúli magyar kódexek sorsa. Pécs. 48 l. — Ism. Rónay György. Kat. Szemle. 369. l. — G. E. Pannonh. Szemle. 223. l.

Tolnai Gábor. A Franklin-társulat multja. Magyar írók könyve. 156—166. l.

U. az. Újabb adalék a XVI. századi magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem történetéhez. M. Könyvszemle. 160—162. l.

Török Sophie. Húszéves költőkről. Nyugat. I. 145—146. l.

Trócsányi Zoltán. A XVI. század magyar bibliafordítói. Prot. Szemle. 517—527. l.

Turóczi-Trostler József. A magyar szellem útja. Tükör. 105—108. l.

U. az. Kaffeehaus und Geistesgeschichte. P. Lloyd. 159. esti sz.

U. az. Keresztény Seneca. EPhK. 25—75. l. Önállóan is: 54 l. — Ism. Elek Oszkár. Libanon. 94—96. l.

U. az. Ének a barátságról. Libanon. 169—189. l. Önállóan is: Libanon Füzetek, 10. sz. 24 l.

U. az. Laus Podagrae, az köszvénynek ditsireti. 12 l. — Ism. Tr. Z. M. Könyvszemle. 358—359. l. — —ry. Napk. 554. l.

U. az. Tizenhetedik-századi irodalmunk idegen eredetű müveihez. IK. 304—305. l.

Ujváry Lajos, L. A világháború az ifjúsági irodalomban. Diárium. 16—18. l.

(u. l.) Hatszáz magyar író. Korunk. 656—657. l.

Vajda János ifj. Dada, expresszió és szürrealizmus. Literatura. 265—267. l.

U. az. Futurizmus, prolet-líra, epigonkor. U. o. 287—290. l.

U. az. Kortárs irodalomtörténetet ír. U. o. 305—310. l.

Vajtai István. Nemzeti irodalmunk szerepe a nevelésben és a pályaválasztásban. M. Kultúra 110—113. l.

Valjavec, Fritz. Die Entwicklung der ungarischen Geschichtsschreibung. Geistige Arbeit. 22. sz.

Várkonyi Nándor. Eszmék, esszék. Pécs. 108 l. — Ism. Műhely. 176. l.

Vas Olga. A misztika hatása kódexirodalmunkra 76 l.

Váth János. A Balaton a magyar költők dalaiban. 64 l. — Ism. Irott Kő. 255—256. l. — Literatura. 334. l.

Veres Péter. A magyar társadalom válsága az új magyar irodalomban. Válasz. 725—731. l.

U. az. Az írói magatartás értelme és változatai. Korunk. 515—522. l.

U. az. Nemzeti irodalom. Kelet Népe. 8. sz.

Vikár Sándor. A református Énekeskönyv és a gyülekezeti éneklés. Prot. Szemle. 298—305. l.

Vita Zsigmond. Nemzeti hivatástudat irodalmunkban. Fáklya. 9. sz.

Waldapfel József. A pesti Ephemerides megszünése. IK. 64—67. l.

U. az. Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből (1780—1830.) (1935.) — Ism. Elek Oszkár. Libanon. 128—130. l. — Réz Henrik. Századok. 255. l.

Willer József. Byron és a magyar eposz. 66 l. — Ism. (F. P.) Ung. Jahrb. 17. köt. 347—348. l.

x. y. z. Literarische Kleinkunst. P. Lloyd. 154. reggeli sz.

Zagiba Ferenc. Tranoscius és a magyar egyházi ének. M. Irás. 579—581. l.

Zerinváry Szilárd és *Orosz Iván.* Körösvidéki költők antológiája. Szarvas. 96 l. — Ism. Pálma László. Irott kő. 125. l. — Uj Magyarság. 36. sz. — F. T. Uj Idők. I. 106. l.

Zlinszky Aladár. Művészi hangfestés és hangutánzás. Bp. Szemle. 246. k. 294—320. l, 247. k. 29—46.; 186—208. l. Önállóan is: 68 l.

Zombory György. Milyen véleménye lehet egy csak csehül beszélő embernek irodalmunkról? M. Irás. 395—404. l.

Zsoldos Jenő. Jeruzsálem pusztulása a magyar irodalomban. Libanon. 91—92. l.

Aurora. Hazai almanach. Kiadá Kisfaludy Károly. Összeállította és bevezetéssel ellátta: Kenyeres Imre. 89 l. 34 kép- és egy kótamell.

A Berzsenyi Társaság évkönyve. Kaposvár. 96 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 623. l. — Pallós Kornél. M. Kultúra II. 222. l.

Az erdei lak. Bp. Hirl. 179. sz.

A halál himnusza. 32 l. — Ism. Majthényi György. Napk. 126. l. — Korunk szava. 43. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 5—6. sz.

Hungaria. (Magyar novellisták angolul.) — Ism. Szerb Antal. Válasz. 251—252. l.

A jezsuita iskoladráma. II. köt. Szerk.: Takács József. — Ism. Alszeghy Zsolt. Irodtört. 172—173. l. — Rónay György. Kat. Szemle. 366. l. — Gergely László. M. Kultúra. 191. l.

Költők beszélnek a tavasz lázában fogant első versükről. Új Magyarság 70. sz.

Magyar szépirodalom német nyelven. Napk. 72. l.

A Napkelet olvasóihoz. Napk. 464—466. l.

A «nyugatosság» harminc éve. Esti Kurir. 1. sz.

Öten. (Antológia. Veöreös Miklós, Bányász László, Dobai Béla, Matusz Gyula és Kallós Erzsi versei.) Győr. — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. 693. l.

Pallas Debrecina. Dolgozatok a Debreceni Kollegium Tanárképző Intézetének 10 éves fennállása alkalmával. Szerk.: Zsigmond Ferenc. Debrecen. VIII, 540 l. — Ism Solt Andor. IK. 92—95. l. — Alszeghy Zsolt. EPhK. 269—270. l. — Törös László. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 70. köt. 412—414. l.

Petőfi nyomdokán. Az aszódi ev. reálgimn. ifjúságának írásai. Aszód. 144 l. — Ism. M. Szemle. 30. köt. 2. sz. XI. l. — Literatura. 159. l.

Poèmes Hongrois. Traduits par Georges Philippe Dhas. — Ism. Galambos G. Ferenc. Napk. 690—691. l.

Szent Mór-emlékkönyv. Szerk.: Vargha Damján. Pécs. 464 l. — Ism. ss. Irodtört. 28—29. l. — Timár Kálmán. IK. 90—92. l. — Michel Károly. Kat. Szemle. 175. l.

A Szép Szó csehszlovákiai útja. Szép Szó. 5. k. 375—379. l.

Új Magyar Költők. II. Bevezette: Makkai László. (A tanítás problémái. 16.) 132 l. — Ism. Belohorszky Ferenc. Szabolcsi Szemle. 61—62. l. — Thurzó Gábor. Napk. 466—470. l. — Koczogh Ákos. Prot. Szemle. 205—207. l. — Radnóti Miklós. Nyugat. I. 144—145. l. — Szerb Antal. Válasz. 325—326. l. — Komlós Aladár. Toll. 33—34. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 87. reggeli sz. — Márai Sándor. P. Hirl. 44. sz. — Rb. M. P. Napló. 104. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

Banfi, Florio: Raffaello Maffei in Ungheria. Roma. É. n. 29 l.

Csekey István: Liszt Ferenc származása. M. T. Akadémia. 1937. 39 l. Táblázatokkal.

Dömötör Sándor: Dunaszentgyörgyi írókról. Pallas. 1937. 23 l.

Dömötör Sándor: Dunaszentgyörgy népe. Magyar Társaság falukutató intézete. 1937. 39 l.

Gáldi, Ladislas: Contributions à l'étude des lexiques latins—hongrois du moyen age. Szerző kiadása, 52 l.

Gönczi Ferenc: Somogyi gyermek. Csurgó. É. n. 312 l.

Gyömrei Sándor és Vértesy Miklós: Baross Gábor. Atheneum, 1937. 184 l.

Hevesi Sándor: Színház. Singer és Wolfner. N. 8-r. 146 l.

Huzella Tivadar: Lenhossék Mihály egyénisége. Knyomat az Orvosképzés 1937.-ből. 235—242. l.

* A *Budapesten* megjelent munkáknál *a hely*, az *1938-ban* kiadottaknál *az idő*, a *8-r.*-ueknél *az alak* megjelölését elhagytuk.